

Izrada dokumenta pod nazivom:

“Strategija razvoja ribarstva Crne Gore i jačanje kapaciteta za implementaciju zajedničke politike ribarstva EU ” predstavlja projekat koji su zajednički realizovali Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Crne Gore i Evropska agencija za rekonstrukciju.

Rukovodilac projekta:

Mr Milutin Simović, ministar poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede RCG

Koordinatori izrade Strategije:

Ričard Benks, koordinator EAR projekta

Dr Milan Marković, pomoćnik ministra

Slavica Pavlović, samostalni savjetnik

Saradnici na izradi Strategije:**Evropska agencija za rekonstrukciju – tim IPP Consultants/NRIL:**

Ričard Benks, Brajan Kruzier, Helder da Silva, Jan Votson, Ivan Kucina

Asistenti: Bojan Adžić, Ivan Vrbica, Dunja Popović

Projekt menadžer EAR-a:

Mr Velibor Spalević

U pripremi dokumenta učestvovali predstavnici:

Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Veterinarske uprave, Instituta za biologiju mora, Prirodno matematičkog fakulteta-Odsjek za biologiju, Specijalističke veterinarske laboratorije, Centra za ekotoksikološka ispitivanja, Instituta za javno zdravlje, Udruženja profesionalnih ribara na moru – Herceg Novi, Udruženja profesionalnih ribara “ Južni Jadran ”, Udruženja uzgajivača školjaka “ Marefarm ”, preduzeća za izlov, preradu, trgovinu ribom i proizvodima od ribe i sektora akvakulture

Lektor: Branko Vuković

Design&press: Studio MOUSE Podgorica

Tiraž: 300 komada

ISBN: 86-85799-03-1

Podgorica, 2006

Republika Crna Gora
VLADA REPUBLIKE CRNE GORE
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

Strategija razvoja ribarstva Crne Gore

i jačanje kapaciteta za implementaciju Zajedničke
politike ribarstva EU

Strategija razvoja ribarstva Crne Gore
Projekat finansiran sredstvima EU, rukovođen od strane
Evropske agencije za rekonstrukciju

Podgorica, 2006.godina

RIJEČ MINISTRA POLJOIVREDE, ŠUMARSTVA I VODOPRIVREDE

Poštovani,

Radi redefinisanja politike ribarstva u skladu sa zahtjevima integracionih procesa i izgradnje održivog i efikasnog sektora koji će biti konkurentan na širem tržištu, pristupilo se izradi dokumenta "Strategija razvoja ribarstva Crne Gore i jačanje kapaciteta za implementaciju Zajedničke politike ribarstva EU."

Strategija je rezultat rada tima eksperata koje je angažovala Evropska agencija za rekonstrukciju, a koji je osnovne inpute za izradu ovog dokumenta dobio od svih relevantnih subjekata domaćeg ribarskog sektora.

Ribarstvo je od posebnog značaja za ekonomski razvoj primorskih zemalja, pa time i Crne Gore, koja raspolaže vrijednim a nedovoljno iskorišćenim resursima u ovom sektoru. Stoga je potrebno, u skladu sa odgovarajućim međunarodnim pravilima, ustanoviti i sprovoditi načela za odgovoran ribolov i ribarske aktivnosti, vodeći pri tome računa o svim bitnim aspektima: biološkom, ekološkom, tehnološkom, ekonomskom, socijalnom. Mora se suzbiti nelegalan i neregulisan ribolov koji ugrožava efikasno sprovođenje mjera upravljanja i očuvanja ribljih resursa. Ti resursi, iako obnovljivi, nijesu neograničeni, i oni zahtijevaju pravilno upravljanje. Takođe, moraju se preduzimati neophodni koraci na očuvanju biodiverziteta i integriteta morskih ekosistema.

Jedna od osnovnih oblasti na koje se fokusira Strategija jeste zaštita i održivo korišćenje resursa morskog i slatkovodnog ribarstva. U ostvarivanju tog cilja Crna Gora treba da usklađuje i unapređuje zakonsku regulativu, da poboljša sistem monitoringa putem sakupljanja podataka u skladu sa međunarodnim standardima i zahtjevima EU integrisanja. Potrebno je jačanje administrativnih kapaciteta kako bi oni mogli odgovoriti svim navedenim izazovima.

Strategija se fokusira i na poboljšanje sljedljivosti i kvaliteta proizvoda i zaštitu

dobrobiti potrošača kroz uvođenje potrebnih promjena u legislativi iz oblasti bezbjednosti hrane, kao i unapređivanje laboratorija koje će se akreditovati za kompletne hemijske i mikrobiološke analize.

Važan je cilj ovog dokumenta i stvaranje povoljnog investicionog ambijenta za obnavljanje domaće ribarske flote, poboljšanje njene opremljenosti za iskorišćavanje ribarskih potencijala koji su do sada ostajali neiskorišćeni.

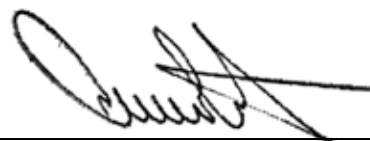
Neophodno je unapređivati istraživanja, odnosno naučne procjene ribljih stokova, čime će se osigurati njihova održiva eksploatacija, a državi pomoći u definisanju i primjeni najboljih mehanizama upravljanja.

Strategija je, prije svega, upućena državi kao platforma za dalje reforme i osnov za buduću politiku u sektoru ribarstva. Takođe, ona je namijenjena i svim subjektima u sektoru ribarstva čija dobra povezanost predstavlja osnov za održivo gazdovanje ovim prirodnim resursom i jačanje njegove tržišne konkurentnosti.

Hvala Evropskoj agenciji za rekonstrukciju koja je sprovela u djelo odluku Evropske komisije da se uradi ovaj dokument koji će Crnoj Gori pomoći u procesu usklađivanja njene politike sa principima Zajedničke politike ribarstva EU.

Zahvalnost dugujem i ekspertskom timu koji je sagledao ribarski sektor, uočio njegove nedostatke i prvi put na jednom mjestu dao cjelovit pregled, uz preporuke za njegovo jačanje i unapređivanje u svjetlu evropskih integracionih procesa.

Hvala domaćim ekspertima i svim subjektima koji su pomogli izradu ovog dokumenta.

Mr Milutin Simović

SADRŽAJ

RIJEČ MINISTRA POLJOPRIVREDE, ŠUMARSTVA I VODOPRIVREDE.....	4
Skraćenice	8
Izvod	10
JAČANJE KAPACITETA ZA IMPLEMENTACIJU ZAJEDNIČKE POLITIKE RIBARSTVA EU	15
STRATEGIJA RAZVOJA RIBARSTVA CRNE GORE.....	15
1 SEKTOR RIBARSTVA U CRNOJ GORI	17
1.1 Opšti pregled	17
1.2 Posebna pitanja vezana za sektor ribarstva	17
1.2.1 Akvakultura.....	17
1.2.1 Morsko ribarstvo	21
1.2.3 Slatkovodno ribarstvo.....	24
1.2.4 Prerada ribe	25
1.3 Plasman u ribarstvu.....	26
2 INSTITUCIONALNI KAPACITETI	27
2.1 Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede RCG	27
2.2.1 Institut za biologiju mora u Kotoru	29
2.2.2 Fakultet za biologiju	30
2.2.3 Nacionalni parkovi Crne Gore.....	30
2.2.4 MONSTAT - Zavod za statistiku Crne Gore	30
2.2.5 Povezanost u kontroli namirnica	30
3 KONTROLA KVALITETA I ZDRAVSTVENI USLOVI ZA SVJEŽU RIBU I PROIZVODE OD RIBE.....	33
3.1 Problemi u kontroli kvaliteta	33
3.1.1 Definisane nadležnosti	33
3.1.2 Problemi vezani za brodove i mjesta iskrcavanja	33
3.2 Specifične potrebe u kontroli kvaliteta.....	34
3.2.1 Problemi kvaliteta ribe iz akvakulture	34
3.2.2 Problemi kvaliteta u uzgoju dagnji.....	34
3.2.3 Ocjena sistema kontrole kvaliteta	35
4 USKLADIVANJE ADMINISTRATIVNIH KAPACITETA I ZAKONSKE REGULATIVE	39
4.1 Usklađivanje osnovnih aktivnosti u oblasti bezbjednosti hrane sa Aquis EU.....	39
4.2 Promjene osnovnih procedura ispravnosti prehrambenih proizvoda u kontekstu Aquis-a.....	41

4.3 Potrebne izmjene osnovnog Zakona o ispravnosti prehrambenih proizvoda	42
4.4 Zakon o ispravnosti hrane – ključne aktivnosti	45
4.5 Legislativa o aditivima u namirnicama i hrani za životinje, reziduama i kontaminantima	47
4.6 Legislativa o suzbijanju bolesti riba	48
4.7 Razvoj sektora uzgoja dagnji	49
4.8 Razvoj izvoza ribljih proizvoda	50
4.9 Laboratorijska kontrola	51
4.9.1 Opšti zahtjevi	51
4.9.2 Kapacitet i zahtjevi za osavremenjivanje laboratorija	54
4.10 Izmjena zakona i aktivnosti u ribarstvu u skladu sa Acquis EU ..	56
4.10.1 Usklađenost sa Acquis EU u ribarstvu	56
4.10.2 Pregled nacionalnog zakonodavstva u oblasti ribarstva	57
4.10.3 Zajednička politika ribarstva EU.....	59
5 PRIORITETNA RAZVOJNA PITANJA.....	67
5.1 Jačanje kadrovskih kapaciteta za rad na usklađivanju sa CFP	67
5.1.1 Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Crne Gore	67
5.1.2 Veterinarska uprava Crne Gore	68
5.1.3 Podrška laboratorijskom osoblju	70
5.2 Harmonizovanje domaćih propisa sa propisima EU	71
5.2.1 Legislativa u ribarstvu	71
5.2.2 Veterinarska legislativa i laboratorijska kontrola	71
6 STRATEGIJA JAČANJA SEKTORA RIBARSTVA U CRNOJ GORI	73
6.1 Zaštita i održivo korišćenje morskog i slatkovodnog ribarstva	73
6.2 Zaštita dobrobiti potrošača	74
6.3 Poboljšanje izvoza	75
6.4 Diverzifikacija tržišta	77
6.5 Poboljšanje kvaliteta i utvrđivanje porijekla	77
6.6 Širenje proizvodnje dagnji i škampa u priobalju.....	78
6.7 Povećanje efikasnosti proizvodnje u slatkovodnoj i morskoj akvakulturi	78
6.8 Razvoj sporazuma o partnerstvu u ribarstvu u eksploataciji plave ribe.....	81
DODATAK	83
• Tabela 1: Ukupna statistika ribarske industrije	
• Šema 1: Struktura MPŠV CG	
• Šema 2: Organizaciona struktura Veterinarske uprave CG	
• Lista veterinarske zakonske regularive EU navedena u dokumentu	
• Spisak prioriteta za finansiranje iz EFF	

SKRAĆENICE:

AAS	Atomski spektrofotometar (<i>Atomic Absorption Spectrophotometer</i>)
AB	Tijelo za akreditaciju (<i>Accreditation Body</i>)
CA	Organ kontrole (<i>Control Authority</i>)
CARD	Pomoć EU za rekonstrukciju, razvoj i stabilizaciju (<i>Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation</i>)
CFP	Zajednička politika ribarstva (<i>Common Fisheries Policy</i>)
CITES	Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje flore i faune (<i>Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Flora and Fauna</i>)
CDT	Provodljivost, temperatura, dubina (<i>Conductivity Temperature Depth</i>)
DG	Generalni direktorat (<i>Directorate General</i>)
EC	Evropska unija (<i>European Community</i>)
EA	Evropska zadruga za akreditaciju (<i>European Cooperation for Accreditation</i>)
ECD	Elektronski detektor (<i>Electron Capture Detector</i>)
EBRD	Evropska banka za rekonstrukciju i razvoj (<i>European Bank for Reconstruction and Development</i>)
IBM	Institut za biologiju mora
EFF	Evropski fond za ribarstvo (<i>European Fisheries Fund</i>)
EEZ	Ekskluzivna ekonomska zona (<i>Exclusive Economic Zone</i>)
EAR	Evropska agencija za rekonstrukciju (<i>European Agency for Reconstruction</i>)
FAO	UN Organizacija za hranu i poljoprivredu (<i>Food and Agricultural Organisation of the UN</i>)
FCR	Koeficijent konverzije hrane (<i>Feed Conversion Ration</i>)
FMC	Centar za monitoring u ribarstvu (<i>Fisheries Monitoring Centre</i>)
FPV	Patrolni čamac (<i>Fishery Patrol Vessel</i>)
FRY	Bivša Republika Jugoslavija (<i>Former Republic of Yugoslavia</i>)
GFCM	Generalna komisija za ribarstvo na Mediteranu (<i>General Fisheries Commission for the Mediterranean</i>)
GoM	Vlada Republike Crne Gore (Government of Montenegro)
HACCP	Analiza rizika i identifikacija kritičnih kontrolnih tačaka (<i>Hazard Analysis and Critical Control Point</i>)
HPLC	Tečni hromatograf (<i>High Performance Liquid Chromatograph</i>)
HRGC	Gasni hromatograf (<i>High Resolution Gas Chromatograph</i>)
ICCAT	Međunarodna komisija za očuvanje atlantske tune (<i>International Commission for Conservation of Atlantic Tuna</i>)
IAF	Međunarodni forum za akreditaciju (<i>International Accreditation Forum</i>)
ILAC	Međunarodna kooperacija za akreditaciju laboratorija (<i>International Laboratory Accreditation Cooperation</i>)
ISO	Međunarodna organizacija za standardizaciju (<i>International Organisation for Standardisation</i>)
IEC	Međunarodna komisija za elektrotehniku (<i>International Electrotechnical Commission</i>)
ISPA	Mehanizam za strukturalne politike za pretpristupni period (<i>Instrument for Structural Policies for Pre-Accession</i>)
LF	Logistički okvir (<i>Logical Framework</i>)
MAPs	Višegodišnji planovi (<i>Multi Annual Plans</i>)
MHTI	Institut za higijenu i tehnologiju mesa (<i>Technological Institute for Meat Hygiene</i>)
MRL	Maksimalni nivo rezidua (maximum level of residues)

MS	Masena spektrometrija (<i>Mass Spectrometry</i>)
MoAFWM	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede RCG (<i>Ministry of Agriculture, Forestry and Water Management, Montenegro</i>)
MoE	Ministarstvo zaštite životne sredine (<i>Ministry of Environment, Montenegro</i>)
MCS	Monitoring, kontrola i nadzor (<i>Monitoring control and surveillance</i>)
MLS	Najmanja dozvoljena dužina ulova (<i>Minimum Landing Size</i>)
MS	Država članica EU (<i>Member State of the EU</i>)
MSY	Maksimalno održivi prinos (<i>Maximum Sustainable Yield</i>)
nm	Nautička milja (<i>Nautical mile</i>)
NPD	Azotno - fosforni detektor (<i>Nitrogen Phosphorus Detector</i>)
PCBs	Polihlorovani bifenili (<i>Polychlorinated Biphenyls</i>)
RIB	Čvrsti čamac na naduvavanje (<i>Rigid Inflatable Boat</i>)
SAPARD	Specijalni pristupni program za poljoprivredu i ruralni razvoj (<i>Special Accession Programme for Agricultural and Rural Development</i>)
SOP	Standardna operativna procedura (<i>Standard Operating Procedure</i>)
TAC	Ukupni dozvoljeni ulov (<i>Total Allowable Catch</i>)
ToR	Projektni zadatak (<i>Terms of Reference</i>)
VMS	Sistem za monitoring plovila (<i>Vessel Monitoring System</i>)
WHO	Svjetska zdravstvena organizacija (<i>World Health Organisation</i>)
EU DG SANCO	Generalni direktorat EU za zdravlje i zaštitu potrošača (<i>Directorate General for Health and Consumer Affairs</i>)
MONSTAT	Zavod za statistiku

IZVOD

- 1) Sektor ribarstva u Crnoj Gori zapošljava 638 osoba. Ukupna vrijednost godišnje proizvodnje u sektoru ribarstva iznosi 7,4 miliona €, tako da je njegovo učešće u bruto domaćem proizvodu oko 0,5%. Uzgajanje pastrmke predstavlja glavnu aktivnost ovog sektora, ali je u zamahu i uzgoj dagnji, brancina i orade.
- 2) U Crnoj Gori su registrovana 532 ribara, od čega su svega 120 u sektoru morskog ribarstva, a samo 52 je klasifikovano kao ribari kojima je to osnovno zanimanje. Ulov slatkovodne ribe je 520 tona iz Skadarskog jezera, uglavnom šarana, ali tu su i ukljeva, karaš i jegulja.
- 3) Od novembra 2005. godine Crna Gora pregovara sa Evropskom unijom o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju. Uvođenje i primjena evropskih normi i standarda će zahtijevati razvoj administrativnog kapaciteta Crne Gore, kako bi se pravila EU adekvatno primjenjivala. Odredbe u oblasti trgovine će početi da otvaraju tržišta i da pomognu Crnoj Gori da razvije funkcionalnu tržišnu ekonomiju koja ima kapacitet da se suoči sa pritiskom konkurencije na unutrašnjem tržištu EU.
- 4) Poglavlja o ribarstvu i veterini, koja treba završiti prije pristupanja EU, identifikovana su kao poglavlja od posebnog značaja za ekonomski razvoj Crne Gore. Uprkos relativno niskoj proizvodnji u ribarstvu (7.4 miliona €), crnogorska obala duga 294 km i integracija u Zajedničku politiku ribarstva (CFP) stavljaju važan naglasak na institucionalno jačanje Republike Crne Gore.
- 5) Prioritet EU u pogledu Crne Gore je podrška formiranju adekvatnih administrativnih struktura, kako bi se osigurala efikasna implementacija politike ribarstva, uključujući i olakšavanje razvoja izvoza i bezbjednosti hrane, upravljanje resursima i pripremu za nacionalni strukturni program, a potom i strukturni program EU. Program bi trebalo da počne podrškom formiranju odgovarajućih administrativnih struktura koje napreduju ka ciljevima zajedničke legistative EU i unapređuju konkurentnost sektora ribarstva (olakšavanjem izvoza u sektorima morskog i slatkovodnog ribarstva) i usvajanjem standarda koji će podržati strateški razvoj sektora ribarstva EU.
- 6) Prioritet Crne Gore jeste ispunjavanje zahtjeva EU u pogledu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i postepeni napredak ka potpunoj usklađenosti svojih zakona sa zakonima EU, kao i jačanje njenih administrativnih kapaciteta da obavljaju zadatke i obaveze u oblasti bezbjednosti hrane i ribarstva. Prioriteti strategije Crne Gore se takođe fokusiraju i na potrebu većeg izvoza ribe u EU, jačanje konkurentnosti njene industrije, podršku zdravstvenoj ispravnosti hrane u njenim granicama i ubrzavanje razvoja onih sektora koji imaju značajan razvojni potencijal.

- 7) Razvoj sektora ribarstva fokusira se prvenstveno, ali ne i isključivo, na poboljšanje efikasnosti sektora akvakulture. Pojedinačne vrste važne za održivost i razvoj sektora jesu: pastrmka, mediteranska dagnja, orada i brancin. Takođe, oblast podrške sektoru morskog ribarstva čini potencijalni razvoj uzgoja škampa u priobalju i procjena perspektiva za sporazum o partnerstvu u oblasti ribarstva za plavu ribu.
- 8) Slabosti sektora se ogledaju u niskom nivou tehnologije, visokim cijenama inputa i opštoj nekonkurentnosti.
- 9) Nacionalna strategija se posebno fokusira na sljedeće oblasti:
 - a. Zaštita i održivo korišćenje morskog i slatkovodnog ribarstva,
 - b. Zaštita dobrobiti potrošača,
 - c. Unapređivanje izvoza,
 - d. Diverzifikacija tržišta,
 - e. Poboljšanje slijedljivosti i kvaliteta proizvoda,
 - f. Proširenje proizvodnje dagnje i škampa u priobalju,
 - g. Poboljšanje efikasnosti proizvodnje u slatkovodnoj i morskoj akvakulturi,
 - h. Razvoj sporazuma o partnerstvu u sektoru ribarstva u oblasti eksploatacije plave ribe.
- 10) Neophodne su određene pravne i institucionalne promjene koje bi omogućile implementaciju strategije u Crnoj Gori. Da bi se zaštitila održivost morskog i slatkovodnog ribarstva, država treba da izvrši izmjenu svojih propisa i time podrži promjene u upravljanju i monitoringu resursa i ulova. Osnovni propisi i postojeća inspekcija su dovoljni za primjenu i sprovođenje adekvatnih pravila upravljanja i očuvanja. Međutim, problemi nastaju u pogledu sakupljanja, bilježenja i interpretacije podataka o ulovu. To zahtijeva promjenu novih pravila i jačanje administracije, uključujući i povećanje broja službenika, kako bi se omogućila implementacija politike ribarstva koja će biti u skladu sa legislativom EU. Jačanje administracije zahtijeva i spremnost Vlade da se izvrše promjene i poveća broj zaposlenih u Ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Takođe će, uz finansijsku podršku u okviru CARDS programa, biti potrebna podrška iz domaćih izvora za obuku u primjeni Zajedničke ribarske politike, usvajanja standardnih procedura rada za inspekciju i primjenu i interpretaciju baza podataka. Kratkoročna i dugoročna CARDS podrška će, pored tehničke, biti i u formi investicija u opremu za naučna ispitivanja i uspostavljanje baza podataka.
- 11) Potrebne su i znatne pravne i institucionalne promjene radi implementacije propisa iz oblasti bezbjednosti hrane. U centru pažnje Strategije su zaštita domaćih potrošača i stvaranje povoljnog ambijenta za izvoz proizvoda ribarstva i akvakulture. Osnovni propisi EU u pogledu bezbjednosti hrane (852/04, 853/04 i 854/04) do sada nijesu bili primjenjivani na sve proizvode ribarstva i poljoprivrede. Takođe, treba otkloniti nedostatke u primjeni propisa koji se odnose na ribarstvo: *Zdravstveni uslovi za proizvodnju i stavljanje u promet proizvoda ribarstva (268/15)*, *Monitoring biotoksina kod mekušaca (L75/62, 2002)*, *bazni azot (TVB) (L97/84, 2002)*, *olovo i kadmijum (L77/14 2001)*, *i dioksini i PCBs nalik dioksinima u namirnicama (L321/45, 2004)*. Potrebna je i dodatna legislativa koja će obezbijediti formiranje odgovarajućih objekata za laboratorijsko ispitivanje. Nužne institucionalne promjene se, prije svega, odnose na usvajanje standardnih procedura rada. U određenim slučajevima

gdje legislativa postoji (premda ne na nivou koji ispunjava standarde EU), praksa u sektoru je neodgovarajuća i svijest o potrebi samokontrole, kao što je HACCP, nije na adekvatnom nivou. Stoga je potrebna obuka i dalje osposobljavanje veterinarske inspekcije. Potrebno je i unapređivanje laboratorija kako bi se akreditovala za kompletnu hemijsku i mikrobiološku analizu. Takođe, potrebna je pomoć pri uvođenju promjena u domaću legislativu u oblasti bezbjednosti hrane za proizvode ribarstva, obuke u oblasti HACCP i usvajanja standardnih procedura rada za veterinarske inspektore. Ove promjene će biti potpomognute u okviru CARDS programa, koji će podržati i stvaranje odgovarajućeg ambijenta za testiranje štetnih rezidua u ribljim proizvodima, što podrazumijeva modernizaciju i opremanje laboratorije i instrukcije o procedurama testiranja. Od Vlade Crne Gore će se zahtijevati da obezbijedi odgovarajući investicioni ambijent koji će olakšati promjene, posebno u smislu ispunjavanja zahtjeva po pitanju kvaliteta i slijedljivosti u proizvodnji i preradi.

- 12) Ribarski sektor u mnogim segmentima nije dovoljno snažan da se takmiči sa efikasnijim partnerima iz EU, koji mogu snabdijevati tržište po nižim cijenama od onih koje se plaćaju na domaćem tržištu. I pored nedovoljne tehničke i proizvodne efikasnosti u sektoru akvakulture, postoji značajan potencijal za povećanje proizvodnje i nije neopravdano pretpostaviti da će doći do određenih poboljšanja u uzgoju, posebno dagnje, a što će za rezultat imati stvaranje konkurentnog sektora. Politika Vlade treba da se fokusira na mjere strukturalne podrške u obliku grantova ili fiskalnih olakšica koje će podstaći investiranje. CARDS podrška će biti pružena za identifikovanje posebnih slabosti u proizvodnji i preporučiti promjene u nizu sektora akvakulture: dagnje, pastrmka, brancin, orada i dr.
- 13) Ulov morske ribe je veoma mali, iako Crna Gora ima određeni neiskorišćeni potencijal. U centru pažnje je do sada bilo ribarstvo uz obalu, a zanemaranje je potencijal za ekspanziju drugih aktivnosti, posebno po pitanju škampa. Neki od crnogorskih brodova imaju kapacitet da se prilagode ovom ribarstvu uz odgovarajuću obuku. Stoga će CARDS pružiti pomoć eksperimentalnom lovu škampa, a od Vlade se očekuje podrška u formi grantova za modernizaciju brodova.
- 14) Plava riba predstavlja potencijalno vrijedan resurs. Crna Gora ima ograničene mogućnosti za lov ovih vrsta. Strategija se stoga fokusira na potrebu da se istraži mogućnost izrade sporazuma o partnerstvu u oblasti ribarstva za treće zemlje. Pomoć CARDS će biti pružena za ispitivanje potencijala za sklapanje takvih sporazuma.

JACANJE KAPACITETA ZA IMPLEMENTACIJU ZAJEDNIČKE POLITIKE RIBARSTVA EU

Strategija razvoja ribarstva Crne Gore

1 SEKTOR RIBARSTVA U CRNOJ GORI

1.1 Opšti pregled

U sektoru ribarstva Republike Crne Gore zaposleno je 638 radnika, od toga 443 radnika u slatkovodnom ribarstvu (437 stalno i 6 povremeno zaposlenih), 159 u morskom ribarstvu (91 stalno i 68 povremeno zaposleni) i 36 u marikulturi¹. Učešće sektora ribarstva u bruto društvenom proizvodu se posljednjih godina kreće od 0,4 do 0,5%², ili 3,1% u bruto proizvodu sektora poljoprivrede.

U Crnoj Gori se godišnje proizvodi i ulovi 3 000 tona ribe, od čega 600 tona slatkovodne ribe (ulov), 450 tona pastrmke (uzgoj), 1.700 tona morske ribe (ulov), 50 tona orade i brancina (kavezni uzgoj) i 200 tona morskih školjki (uzgoj).

Od ukupnog broja zaposlenih (159) u sektoru morskog ribarstva 120 su ribari. Međutim, samo je 52 onih kojima je to osnovno zanimanje.

Ulov slatkovodne ribe uglavnom se odnosi na ulov ribe u Skadarskom jezeru. On iznosi 520 tona na godišnjem nivou, a glavne vrste su šaran, ukljeva, karaš i jegulja

Crnogorski sektor morskog ribarstva predstavlja 0,3 % ukupnog sektora ribarstva Evropske Unije na Mediteranu (561.288 t).

Udio Crne Gore u proizvodnji pastrmke je ekvivalentan količini od 1,5% ukupne ponude kalifornijske pastrmke na evropskom tržištu.

Potrošnja ribe je među najnižima u Evropi (oko 2 do 4 kg po glavi stanovnika). Cijene ribe su enormno visoke i znatno su više od onih u EU. Ovako visoke cijene odražavaju neefikasnost u proizvodnji. Zbog slabe konkurencije na domaćem tržištu cijene u većoj mjeri ne određuju marže već visoki troškovi samog procesa proizvodnje ili ulova.

1.2 Posebna pitanja vezana za sektor ribarstva

1.2.1 Akvakultura

Proizvodnju u akvakulturi Crne Gore čine četiri sektora: pastrmka, sa proizvodnjom od oko 450 tona; mediteranska dagnja, sa proizvodnjom od oko 150 tona; zatim brancin i orada sa proizvodnjom od 50 tona i šaran sa proizvodnjom od svega 5 tona.

Topografija Crne Gore je veoma povoljna za mnoge aktivnosti: Bokokotorski zaliv predstavlja veliku zaštićenu oblast mora duboko uvučenu u kopno koja pokriva oko 87 km², sa dobrim uslovima za uzgoj **dagnji** korišćenjem sistema plutajućih bova i konopa. Trenutno u Zalivu postoji 16 uzgajivača koji se bave uzgojem dagnji ovim sistemom proizvodnje. Svi uzgajivači uglavnom snabdijevaju domaće tržište. Proizvodnja dagnji ima značajan potencijal iz sljedećih razloga:

- Topografija regiona je pogodna za uzgoj,
- U Zalivu već postoji značajan prirodni mrijest³,
- Investiciona ulaganja su relativno niska,
- Porast je izuzetno brz: 15 - 18 mjeseci do veličine za branje, te je povraćaj investicije brz,
- Evropsko tržište nije dovoljno snabdjeveno,
- Crnogorsko turističko tržište, koje će biti značajan potrošač ribe i proizvoda iz mora, uskoro će značajno porasti.

1 Podaci MONSTAT-a

2 7.4 miliona od 1.450 miliona €

3 Mladi ljuskari prirodno plutaju. Zatim se, prije sazrijevanja, sakupljaju na postavljenim preprekama.

Potencijalne barijere za razvoj uzgoja dagnji su sljedeće:

- Pretpostavka je da je Zaliv veoma zagađen, da oko 0,2 % ukupnog sadržaja vode Zaliva čine otpadne vode (Mihajlović *et al*⁴), premda Institut za biologiju mora identifikuje vode Zaliva u granicama bezbjednih parametara. Bez obzira na to, ovakva situacija zahtijeva hitnu pažnju i aktivnosti u smislu tretiranja otpadnih voda⁵. Slabo cirkulisanje vode može dovesti do eutrofikacije i mogućeg porasta cvjetanja algi. Čak i ako nijesu toksične, alge mogu izazvati nepovoljne uslove (npr. nizak nivo kiseonika zbog propadanja algi).
- Uslovi za izdavanje dozvola za uzgoj su komplikovani. Između ostalog, potrebna je Procjena uticaja uzgoja na životnu sredinu i saglasnosti od nekoliko Vladinih organa. Neusklađenost zakona, čije sprovođenje je u nadležnosti MPŠV, takođe komplikuje dobijanje dozvole za uzgoj. Nijedno od postojećih uzgajališta nema Procjenu uticaja na životnu sredinu.
- Propisi EU⁶ zahtijevaju da sva uzgajališta mekušaca moraju imati dozvolu i biti registrovana, a to nije moguće bez nove legislativne.
- Konkurencija na tržištu EU je oštra. Prosječna cijena za dagnje proizvedene u zemljama Mediterana je 0,71 €/kg. Dagnje se na crnogorskom tržištu prodaju po cijeni od 1,0 - 1,5 €/kg.
- Izraženo je nepostojanje saradnje među uzgajivačima, mada se ide ka formiranju udruženja profesionalnih uzgajivača dagnji. Izgleda da je malo vjerovatno da će se utvrditi zajedničke strategije plasmana i razvoj oblika organizovanja kojima će biti dostupna pretpristupna finansijska sredstva. Na primjer, bilo bi poželjno imati bar jedan centar za prečišćavanje, za depuraciju mekušaca (zadatak koji obično obavljaju zadružne organizacije).
- Komplikovana je procedura dobijanja kredita, a kamatne stope su još visoke, na godišnjem nivou prelaze 10%.
- Potencijalni investitori nerado opredjeljuju sredstva za ovu vrstu uzgoja.
- Razvijeno je sivo tržište dagnji koje se sakupljaju sa obale, što otežava legalnu ponudu.
- Tehnologija koja se danas primjenjuje je zaostala. Pletenice sa mlađi se ne postavljaju pravilno, što rezultira niskim prinosima, promjenljivim prirastom i srazmjerno tome visokim nivoima sortiranja tokom branja.
- Za izvoz mekušaca u EU potrebna je dozvola, što će zahtijevati promjene zakonskih propisa i formiranje odgovarajućih struktura i službi koje bi regulisale ovaj sektor. Nužne su izmjene i poboljšanja u samom sektoru, posebno u pogledu procedura bezbjednosti hrane (naročito usvajanje HACCP-a), monitoringa i vođenja evidencije. Sve ovo skupa zahtijeva značajne promjene u odnosima između regulatora i industrije.

Ključna pitanja u oblasti bezbjednosti hrane su:

- o Potreba mikrobiološkog monitoringa koji treba da vrše predstavnici sektora i kontrolori. Monitoring bi se morao vršiti barem jednom nedjeljno, a Crnoj Gori je potreban sistem koji bi aktivirao zatvaranje ili reklasifikaciju voda u kojima se nalaze mekušci, čim se otkrije da one svojim kvalitetom ne ispunjavaju uslove za uzgoj⁷.

4 Mihajlović R, Joksimović D, Mandić S. i Mihajlović L: Makro i mikro elementi u morskoj vodi Boki Kotorske, Studia Marina, Vol 23

5 Masterplan otpadnih voda priobalja obuhvata klasifikaciju vode u Boki Kotorskoj. Ekstrakt potvrđuje progresivan pad kvaliteta vode, posebno u oblasti oko H. Novog i Kotora. Značajno poboljšanje će se postići ako se realizuje projekat koji finansira EBRD vezano za tretiranje otpadnih voda u Herceg Novom. Međutim, ovaj projekat već dvije godine ne napreduje jer Vlada ne uspijeva da ispuni stroge uslove za prijavu za kredit.

6 Propis EU 852/2004

7 EC 454/2004 Aneks II

- o Potreba za redovnim (preporučuju se nedjeljne analize tokom perioda kada se radi monitoring mekušaca) uzorkovanjem voda radi ispitivanja na prisustvo toksičnih algi. Potrebno je i uzorkovanje na kontaminante (prevashodno teške metale).
- o Potrebno je da predstavnici sektora i nadležni državni organi vrše monitoring mekušaca (nedjeljno ili češće) na prisustvo biotoksina algi, kao i da preduzmu odgovarajuće aktivnosti (i preventivne, gdje je to potrebno) radi zatvaranja ili reklasifikacije lokacija na kojima se mekušci uzgajaju ili drže.
- o Potrebno je da Vlada imenuje organ kontrole nadležan za oblasti evidentiranja, razgraničavanja i monitoringa oblasti za uzgoj i smjenjivanje mekušaca.

Crna Gora trenutno ima malo institucija koje mogu da podrže razvoj uzgoja mekušaca. Za sada postoji Institut za biologiju mora koji nema dovoljan kapacitet za monitoring algi. Razvoj uzgoja dagnji će značajno povećati potrebu za takvim monitoringom. Institut za biologiju nema sopstveni čamac i oslanja se na dobru volju ribara kako bi mogao da izvrši uzorkovanje. Takođe nije sigurno da li bi Institut mogao da se nosi sa teretom ovog posla (potrebno je više osoblja i opreme).

Crna Gora trenutno nema kapaciteta za detekciju biotoksina algi a i sposobnost detekcije dioksina je veoma ograničena, a ni približno ne zadovoljava zahtjeve propisane legislativom EU.

Uzgoj pastrmke

Crna Gora ima veoma povoljne uslove za uzgoj **pastrmke**. Trenutno 21 pastrmski ribnjak za uzgoj koristi vodu iz rječnih tokova. Takođe, na Pivskom jezeru postoji i 1 sistem kaveznog uzgoja pastrmke.

Specifični problemi sektora uzgoja pastrmke su:

- Matični stok je veoma star (50 godina). Postoji velika mogućnost parenja jedinki u bliskom srodstvu čime se dobija genetski loše potomstvo. Tako je uvođenje novog genetskog materijala od presudne važnosti.
- Sadašnji načini uzgoja su veoma neefikasni, sa sporim porastom (potrebno je 18 mjeseci u odnosu na dostižnih 12). Neadekvatan režim ishrane u uzgoju pastrmke obično dovodi do niskog nivoa proizvodnje.
- Matice se mrijeste u novembru / decembru. Uvođenje u proizvodnju matičnog stoka koji se mrijesti u toku proljeća omogućilo bi izlijeganje jaja u februaru, što bi značajno produžilo period tokom kojeg se mlađ može obezbijediti.
- Gubitak vode za napajanje nekih ribnjaka je veoma izražen.
- Potreba za novim varijetetima matičnog materijala, kako bi se smanjila zavisnost od jednog izvora.
- Sektor se suočava sa oštrom konkurencijom ponude iz Bosne i Hercegovine, a postoje indicije da je jedan dio ponude iz uvoza lošeg kvaliteta.
- Upotreba zastarjele opreme na ribnjacima.
- HACCP sistem se još uvijek ne primjenjuje.
- Trenutno nepovoljna politika kreditiranja.

- Upotreba malahita, koji je zakonima EU zabranjena supstanca⁸.
- Mada postoji izvjesna mogućnost dodatne prodaje na području Balkana, prilike za izvoz su ograničene, osim ukoliko se ne poboljša produktivnost i tako se poveća konkurentnost crnogorske ponude.
- Tržišna konkurencija u EU je oštra. Prosječna cijena pastrmke proizvedene u mediteranskim zemljama je 2,62 €/kg, dok su proizvodni troškovi u regionu ekvivalentni iznosu od 1.47 €/kg. Crnogorska pastrmka se na domaćem tržištu prodaje za 3,5 €/kg.

Posebne mogućnosti se odnose na tehnička i proizvodna poboljšanja (matični stok i režim ishrane) i korišćenje jeftinije, ali kvalitetne (visokoproteinske) hrane⁹.

Brancin i orada

Ukupna proizvodnja brancina i orade iznosi 50 t. Trenutno postoji jedno privatno uzgajalište u mjestu Ljuta nedaleko od Kotora, a u toku je formiranje još jednog uzgajališta u Stolivu, nedaleko od Veriga.

Proizvođači navode da postoji dobar potencijal za razvoj ovog sektora. Kako postoji opšti manjak ponude ovih ribljih vrsta i tržišne konkurencije, prodavci sami određuju cijenu, tako da na cijene više utiču proizvodni troškovi nego konkurencija. U većini slučajeva proizvodni troškovi su veoma visoki. Prosječna cijena brancina i orade proizvedenih u mediteranskim zemljama je 4,39 €, odnosno 4,07 €¹⁰, dok prosječna cijena brancina i orade u Crnoj Gori iznosi 8 €/kg. Prosječni proizvodni troškovi u Evropi se kreću oko 4 €/kg, od 3,68 € do 5,24 €/kg. Evropsko tržište brancina i orade je trenutno 32,341 tona. Iznos koji prodavac na malo plaća proizvođaču je realno opao za 30 – 40 % u prethodnih pet godina, što je dovelo do likvidacije nekih većih evropskih proizvođača iz Italije i Grčke. Iako trenutna cjenovna struktura u Crnoj Gori omogućava veliku dobit, pristupanje EU će značiti da će Crna Gora biti otvorena za konkurenciju proizvođača iz EU koji su proizvodne troškove sveli na minimum.

Očekuje se da će u EU prosječni proizvodni troškovi pasti na 3,50 €/kg. S obzirom na to da se mlađ uvozi, mogućnosti za smanjenje troškova su ograničene. Takođe, hrana se uvozi i jedina mogućnost direktnog smanjenja troškova je kroz smanjenje koeficijenta konverzije hrane (FCR). Proizvođači u EU su smanjili FCR sa 2,8 na 2,1¹¹, i to bi trebalo da bude cilj proizvođača u Crnoj Gori. Cijena rada u Crnoj Gori je niska u odnosu na EU standarde, ali se može očekivati njen rast, tako da bi trebalo raditi na poboljšanju produktivnosti (npr. mehanizacija i automatizovanje), kako bi se produktivnost podigla na prosjek EU od 18,45 tona uzgojene ribe po stalno zaposlenom radniku. Druge oblasti u kojima bi se moglo uštedjeti su :

- Smanjenje perioda rasta na 15 mjeseci. On je u EU smanjen sa 19 na 15 mjeseci za ribu koja se prodaje kad dostigne težinu od 300-400 g.
- Smanjenje smrtnosti tokom rasta. Stopa preživljavanja u EU je u prosjeku 80-85%.

Ukoliko se značajno ne smanje troškovi u Crnoj Gori, proizvođači neće moći na profitabilan način da izvoze u zemlju EU. Stoga se u ovim okolnostima

8 Malahitna zelena ima dvije upotrebe: koristi se za suzbijanje gljivičnih oboljenja i to posebno kod jaja, a ponekad se koristi i kod matičnog stoka da bi se tako spriječio razvoj gljivica na oštećenoj koži. Koristi se i u kombinaciji sa formalinom, za tretiranje bolesti „vajt spot“ Zabranjena je supstanca, jer se smatra kancerogenom.

9 Marković Z. (pers com Oct 2005)

10 DG FISH, Studija o tržištu uzgojenih brancina i orada, Univerzitet Stirling, 2004.

11 FCR označava količinu date hrane, što rezultira povećanjem mase ribe za 1 kg. Prema tome, FCR od 2.1 znači da je potrebno 2.1 kg hrane da bi se dobio 1 kg ribljeg mesa.

savjetuje uzgajivačima da ribu prodaju na lokalnom tržištu, da iskoriste mogućnost direktnog plasmana u prodavnice i restorane i na taj način postignu maksimalnu prodajnu cijenu.

Postoje i potencijalne mogućnosti:

- Povećanje prodaje rastućem turističkom tržištu;
- Unapređivanje planiranja proizvodnje kako bi se konzumna riba proizvela za tržište tokom ljeta;
- Nastavljanje smanjenja troškova proizvodnje do nivoa uporedivog sa onim kod EU proizvođača;
- Implementiranje efikasnih sistema sigurnosti, sa posebnim naglaskom na slijedljivosti proizvoda.

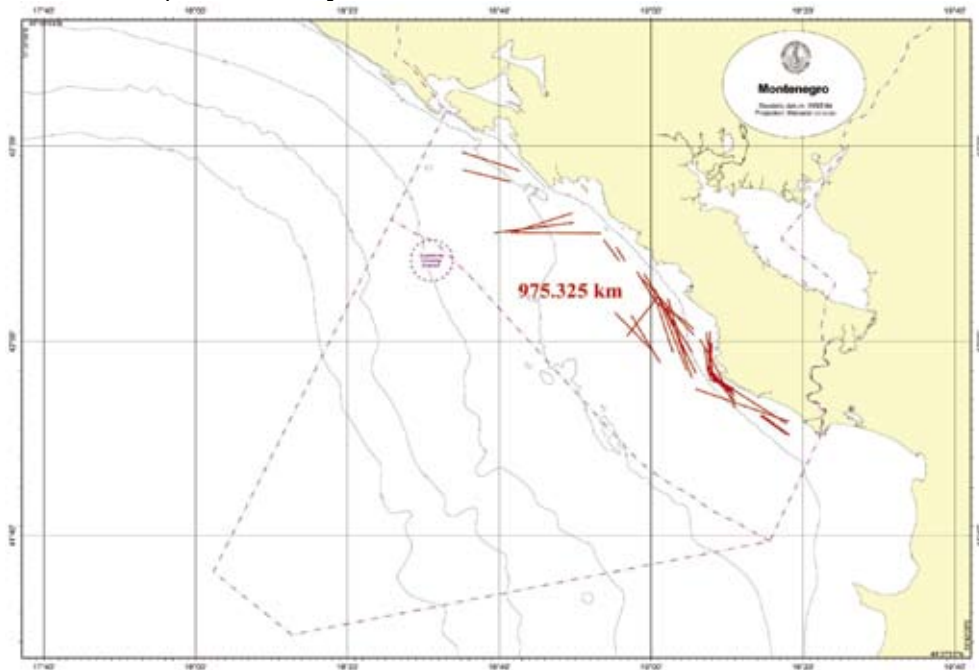
1.2.1 Morsko ribarstvo

Morsko ribarstvo je od posebnog značaja za EU, stoga je neophodno da zemlje koje se pridružuju usklade svoju politiku sa Zajedničkom politikom u ribarstvu. Potrebna zakonodavna i institucionalna podrška će biti značajna, uprkos činjenici da je sektor ribarstva u zemlji proporcionalno veoma mali (u odnosu na susjednu Italiju i Hrvatsku).

Obala Crne Gore je duga 294 km. Glavna ribarska luka je Bar, a postoji i nekoliko manjih: Herceg Novi, Budva, Kotor i Tivat. Ribarsku flotu čine 22 plovila, od kojih je 19 koča, 1 je višenamjenski (koristi pridnenu i pelagičnu koču) i dva plivaričara. Od ovih plovila 11 brodova su duži od 15 m: 9 koča, 1 višenamjenski i 1 plivaričar. Ulovljene vrste čine: oslić, barbun, hobotnica, lignje, škampi i kozice. Plivarice ulove male količine srdele i incuna. Sve koče i plivarice love u teritorijalnim vodama. Ovo obuhvata i dirigovano ribarenje kočama unutar linije od 3 milje u periodu od januara do aprila, kada se plovilima dozvoljava lov na tigraste gambore¹². Veći dio kočarske aktivnosti se odvija na potezu od Budve do Bara, gdje je dno pjeskovito a dubina se kreće od 80 do 200m. Na udaljenosti van linije od 12nm nema nikakvih aktivnosti domaće ribarske flote. Međutim, u ovoj oblasti italijanski ribarski brodovi, na dubinama od 300-550 metara, love škampe (*Nephrops norvegicus*).

¹² Legislativa EU na snazi (Propis Komisije No. 2847/93 i EC No. 973/2001) zabranjuje upotrebu koča unutar linije od tri nautičke milje.

Prikaz 1: Raspored ribarenja Crne Gore u Jadranskom moru

Svi ribarski brodovi posjeduju dozvole za ribolov i u njima su navedene vrste ribarskih alata koje mogu da koriste.

U 2005. godini izdato je oko 70 dozvola ribarima kojima je ribolov dopunska aktivnost¹³. Ulov iz ovog sektora procjenjuje se na 1,200 tona ribe. Lovi se malim brodićima i čamcima uz pomoć malih plivarica i obalske potegače za lov plave ribe, mreža stajačica i obalnih potegača za lov palamide, parangala, vršama i zapletnim mrežama za lov jastoga, kao i različitim udičarskim alatima za ulov drugih vrsta riba kao što su oslić, barbun i raža. Mreže kalimere se koriste za lov cipola i jegulja na Bojani i njenom ušću.

Morski resursi su na maksimalnom održivom nivou eksploatacije. Trenutna biomasa demerzalnih vrsta iznosi 2.700 tona, što omogućava ukupni dozvoljeni ulov od 600 tona. Trogodišnje procjene biomase male plave ribe, metodom ehosondiranja iznose između 30.000 i 130.000 tona. U 2005. godini maksimalno biološki dozvoljeni nivo korišćenja (MSY-Maximum Sustainable Yield) male plave ribe procijenjen je na 9.000 tona, ali je broj brodova za ovu eksploataciju za sada nedovoljan.¹⁴

Riba ulovljena kočama izvozi se uglavnom u Italiju kao svježa, «šokirana» i na ledu. Samo 10% ovog ulova se prodaje na lokalnom tržištu. Trgovina ovom ribom se uglavnom odvija preko kompanija Rozafa i Antivari iz Bara, koje izvoze ribu u Italiju preko lokalnog feribot terminala. Riba koju ulove povremeni ribari ili koja se ne izveze prodaje se restoranima i na lokalnom tržištu, a od nedavno u Kotoru postoji i distributivni centar morskih proizvoda u okviru kompanije «COGI».

Postoji oko 700 sportsko-rekreativnih ribolovaca koji za ribolov mogu da

13 Dopunskim ribolovom se bave ribari kojima to nije glavna djelatnost već su prije svega zaposleni ili su penzioneri.

14 Dozvoljena količina za izlov zavisi od procijenjene biomase, koja varira od godine do godine.

koriste parangale, štapove i drugu opremu propisanu Pravilnikom¹⁵. Većina sportsko-rekreativnih ribolovaca je na području Herceg Novog. Glavni prekršaji su rekreativno pecanje bez dozvole i ribolov u zabranjenoj zoni. Ribolov u zabranjenoj zoni je veoma rijedak i obično je stvar greške. Kazne za pecanje u zabranjenoj zoni iznose 2.000 €. Kazne za pecanje bez dozvole kreću se od 50 do 150 € po prekršaju.

Specifični problemi vezani za oblast ribolova su sljedeći:

- Ribari nerado investiraju u svoje brodove. Većinu brodova čine čamci povučeni iz upotrebe italijanske flote i stariji su od 50 godina. Vlada RCG je potpomogla jednu kreditnu liniju, međutim, primljen je i odobren samo jedan zahtjev¹⁶.
- Investiranje s ciljem poboljšanja kvaliteta rukovanja ribom na brodu je veoma slabo. Led se upotrebljava na nekoliko brodova.
- Aktivnosti brodova su, usljed njihove starosti i slabe tehničke opremljenosti, ograničene na priobalne vode. Samo nekoliko brodova, njih 4, ima mogućnost za lov na pučini. Nijedan od ribarskih brodova do sada nije ribario van linije od 12 nautičkih milja.
- Za Crnu Goru je karakteristična slaba ribarska tradicija. Svi vlasnici brodova su građani Crne Gore, ali većinu posade na njima, iz razloga što je veoma teško naći lokalnu posadu za rad, čine radnici iz Srbije ili Albanije.
- Nije organizovana ribarska obuka i polaganje ribarskog ispita.
- Mjesta za povećanje intenziteta kočarskog ribolova za sada nema. Za ribarstvo je karakteristično slabo obnavljanje resursa, uglavnom zbog lokalnih uslova (u poređenju sa Hrvatskom i Albanijom dobija se srazmjerno manje hranljivih sastojaka iz rječnih sistema priobalnih voda). Tako da je mala vjerovatnoća da će se flota moći povećati. Postoje izvjesni potencijali za eksploataciju škampa (*Nephros norvegicus*) na većim dubinama. Međutim, postojeći kapaciteti ribarske flote ne omogućavaju razvoj ove vrste ribolova. Podaci o ulovu po jedinici napora CPUE koji se ne mijenja i iznosi oko 20 kg/h, već nekoliko godina unazad, pokazuje da je postignuto stanje ravnoteže između eksploatacije i obnavljanja populacije¹⁷.
- Šanse za eksploataciju leže u sektoru plave ribe (sardine i incuni), ali ribari nemaju dovoljno iskustva u ovoj vrsti ribolova i tržišne prilike za ove vrste su, čini se, ograničene na svega par mogućnosti – soljenje za italijansko tržište, konzerviranje ili kao hrana za tune. Nijedna od ovih opcija ne omogućava dobre cijene. Međutim, nasuprot ribarstvu demerzalnih vrsta, pelagični resursi u ovoj oblasti su još uvijek nedovoljno eksploatisani, što omogućava dobre uslove za regrutovanje radne snage u ribolovu plave ribe.

15 Naročito isključuje mreže.

16 14 kreditnih linija omogućava posebne zajmove za zapošljavanje radnika. Zajmovi se regulišu preko banaka, koje snose rizik. Kreditna podrška sastoji se od dva dijela. Krediti se daju po kamatnim stopama od 3-7%, sa rokom otplate od četiri godine i grejs periodom od 12 mjeseci, u zavisnosti od kreditne linije. Vlada subvencionira bankama kamatu do iznosa tržišne kamatne stope, ne više od 12%. Takođe, postoji i kreditna podrška za razvojne projekte u iznosu od 15 do 50 hiljada eura, a za ulov plave ribe do 100.000 eura.

17 Regner, S. i A. Joksimović, 2005. *Istraživanje i razvoj morskog ribarstva na Crnogorskom primorju*. II Međunarodna Konferencija »Ribarstvo«, 10-12. februar 2005. Zemun-Beograd. Zbornik predavanja: 213-218.

- Remont brodova je vrlo često problematičan, jer u Crnoj Gori postoji samo jedno mjesto za remont.
- Ribari nerado sarađuju, mada je evidentno njihovo povezivanje u nekoliko udruženja u posljednje vrijeme. Izgleda da je malo vjerovatno da će se utvrditi zajedničke strategije plasmana i razvoj organizacionih oblika kojima će biti dostupna pretprikladna finansijska sredstva.
- Sistem evidentiranja izlovljene količine ribe nije dobar. Od svih brodova se traži da vode godišnji brodski dnevnik ulova koji vraćaju popunjen, ali još uvijek ne postoji kompjuterski program za obradu unesenih podataka.
- Nedostatak adekvatnih ribarskih luka, što stvara probleme za vezivanje brodova naročito u ljetnjim mjesecima.
- Nepostojanje specijalizovanih prodavnica za prodaju ribarskih alata i opreme za privredni ribolov (mreža, gambeta, konopa i ostalih djelova za obavljanje ribolova). Sve ovo se većinom mora nabavljati u Italiji i na to platiti carina i ostale dažbine.
- Nema dovoljno mjesta na obali gdje bi se mogli izvući brodovi (navoz).
- Iako je gorivo koje koriste ribari oslobođeno plaćanja akcize, njegova cijena je visoka i iznosi 0.68 €/l.

Posebne prednosti:

- Cijene ribe su visoke zbog lakog pristupa italijanskom tržištu: 2.500 € po toni ribe.

Kontrolu izlova ribe obavljaju tri republička ribarska inspektora koji su odgovorni za provjeru dozvola profesionalnih i sportskih ribolovaca, ponude ribe u restoranima i na pijacama.

1.2.3 Slatkovodno ribarstvo

Skadarsko jezero predstavlja važnu oblast u ribarstvu Crne Gore. Dvije trećine Skadarskog jezera (370 km²) pripada Crnoj Gori i ono potpada pod nadležnost Nacionalnog parka. Preostali dio jezera je u nadležnosti Albanije.

Oko 400 ribolovaca imaju dozvole za izlov. Ribari, sa oko dvjesto karakteristično ručno rađenih čamaca i uz upotrebu zabodnih mreža, izlovljavaju uglavnom šarana. Procjenjuje se da ukupni ulov ribe na Skadarskom jezeru iznosi između 100 i 500¹⁸ tona. Osim šarana izlovljavaju se i ukljeva, karaš i jegulja. Takođe, za sve vrste ribolova na jezeru izdaju se posebne dozvole.

Oko 80% ribe se prodaje na neformalnom ili lokalnom tržištu, naročito šaran, jer je velika potražnja za dimljenim šaranom. Preostalih 200 tona ukljeve i 70 tona šarana prodaje se fabrici za preradu ribe »Ribarstvo Rijeka Crnojevića«, koja ima koncesiju za direktan izlov ukljeve u sjevernom dijelu jezera.

Ulov na jezeru kontroliše 26 čuvara Nacionalnog parka kojima u periodu lovostaja, koji traje od 15. marta do 1. juna, pomaže i jedan inspektor MPŠV. U to vrijeme ribolov je zabranjen i u svim kanalima (gdje se riba okuplja tokom zime) i u najdubljim djelovima jezera.

Problemi vezani za ovaj sektor ribarstva su sljedeći:

- Podaci o stanju ribljih resursa, i pored toga što ribari ulove evidentiraju u dnevnik, veoma su loši i ne pružaju definitivni uvid u to da li se oni premalo ili prekomjerno izlovljavaju;

18 A. Ražnatović, viši savjetnik za ribarstvo u Nacionalnim parkovima, smatra da bi ulovi mogli biti svega oko 100 tona. Odsjek za biologiju PMF-a u Podgorici procjenjuje da su ulovi opali sa nekadašnjih 1000 na 500 tona.

- Pun potencijal izlova nekih ribljih vrsta nije iskorišćen, npr. ukljeve, vjerovatno zbog toga što su slabe aktivnosti tokom najpovoljnijeg perioda – zimskih mjeseci.

Prednosti su:

- Potražnja za ribom iz Skadarskog jezera na domaćem tržištu je velika.
- Ribolov je sam po sebi neefikasan i kao takav ne može bitno ugroziti raspoložive resurse jezera.

1.2.4 Prerada ribe

Jedina fabrika za preradu ribe u Crnoj Gori je „Ribarstvo“ (Rijeka Crnojevića, Cetinje), koja spada u jednu od pet aktivnih fabrika za konzerviranje na Balkanu. Preduzeće proizvodi 5 miliona konzervi morske ribe, odnosno 960 tona sardine i skuše gdje se od 1kg sirovine proizvede 5,2 konzerve. Sirovinu za proizvodnju fabrika uvozi iz Italije, Hrvatske i Slovenije.

Preduzeće prerađuje i dimljenu jezersku ribu: 0,9 miliona konzervi (od čega 0,8 miliona ukljeve (147 tona) i 0,1 milion konzervi šarana (70 tona))¹⁹. Od jednog kg šarana dobijaju se 2 konzerve, a od jednog kg ukljeve 5,5 konzervi. Preduzeće trenutno zapošljava 109 radnika. Međutim, izgradnjom novog pogona u Baru planirano je da se broj radnika poveća na 150. U ovom pogonu bi se godišnje proizvodilo 20 miliona konzervi, što odgovara količini od oko 3000 tona ribe.

Postoje još i tri mala preduzeća koja se bave trgovinom ribe manjih količina: jedna je u Kotoru, a dvije u Baru. Ukupan broj zaposlenih u ovim preduzećima je svega 17. Jedno od ovih preduzeća (Rozafa - Bar) kupuje i prodaje ribu iz Crne Gore i Albanije i izvozi crnogorsku bijelu ribu u Italiju. Takođe, ovi proizvođači uglavnom prodaju „niskorizične“²⁰ riblje proizvode, odnosno cijelu morsku ribu (ulovljenu mrežom ili sa uzgajališta).

U planu postoji cijeli niz objekata za preradu ribe sa orijentacijom na izvoz, koji bi trebalo da se razviju u bliskoj budućnosti. Oni bi proizvodili sljedeće vrste proizvoda:

- konzervirani inćun (proizvod visokog rizika) - Preduzeće "Ribarstvo";
- dimljeni konzervirani šaran i pastrmka (proizvod visokog rizika) - Preduzeće "Ribarstvo";
- prepakovana smrznuta riba (proizvodi niskog i srednjeg rizika), uvezena iz Norveške, a moguće i iz Španije, koja bi mogla obuhvatiti fileiranje,

¹⁹ Od 1 kg šarana proizvedu se 2 konzerve, od 1kg ukljeve proizvede se 5,5 konzervi.

²⁰ Rizik se može definisati kao:

"funkcija mogućnosti nepovoljnog uticaja na zdravlje i ozbiljnosti tog uticaja, konsenkventnog opasnosti".

Prema tome, rizik se može smatrati funkcijom ozbiljnosti rizika i mogućnosti nastajanja rizika. Tabela data u daljem tekstu daje nagovještaj kako se opasnost može klasifikovati. Klasifikacija opasnosti prema riziku predstavlja ključni dio rada inspektora i može se preduzeti samo uz detaljno poznavanje opasnosti i pratećih rizika vezanih za određene vrste i proizvode za koje je dati inspektor odgovoran. Postavljanje prioriteta u okviru svake kategorije zahtijeva detaljne informacije o ozbiljnosti i učestalosti opasnosti.

Efekat rizika i ozbiljnosti na prioritete u pogledu bezbjednosti hrane

Rizik od javljanja opasnosti	Blag	Ozbiljan
VISOK	Srednji prioritet	Visoko prioriteta opasnost treba da bude središte sistema kontrole
NIZAK	Opasnost niskog prioriteta	Srednji prioritet

- preradu i izvoz - Preduzeće " Ocean Gold ";
pastrmka u filetima, dimljena i svježa (proizvodi srednjeg i visokog rizika)
– Preduzeće " Aqua d' or ", koje posjeduje i uzgajalište pastrmke ;

Još dva uzgajališta pastrmki su iskazala interesovanje za prerađivačke objekte za filetiranu i dimljenu pastrmku. Nijedan od ovih objekata još nije izgrađen.

Postojeća uzgajališta ribe nemaju nikakvu infrastukturu za preradu ili pakovanje ribe.

1.3 Plasman u ribarstvu

Potrošnja ribe je procijenjena na oko 4 kg po glavi stanovnika. U poređenju sa prosjekom EU od 20,96 kg po glavi stanovnika, samo Rumunija, Bugarska i Mađarska imaju sličan nivo potrošnje.

Različiti su vidovi prodaje ribe na tržištu. Prodaja se obavlja na pijačnim tezgama (na zelenim pijacama), pored puteva, ili je ribari dostavljaju direktno restoranima. Veliki dio konzumne pastrmke se prodaje direktno institucijama kao što su bolnice, škole, veća preduzeća itd. Morska riba (brancin, orada i dr.), kao i povremeno manje količine dagnji prodaju se na tržištu Srbije, preko posrednika većim supermarketima.

Uvoz ribe i ribljih proizvoda iz EU u Crnu Goru u 2002. godini bio je oko 1.200 tona, u 2003. – 500 tona, a u 2004. godini oko 650 tona. Izvoz iz Crne Gore iznosi 540 tona demersalnih vrsta: hobotnica, lignje, gambori, barbun i oslić.

Promet između Srbije i Crne Gore je relativno mali. Cjelokupni promet se vrši iz Crne Gore u Srbiju i iznosi oko 1.5 miliona konzervi, oko 100 tona svježe pastrmke, 100 tona šarana iz Skadarskog jezera i male količine dagnji, orade i bracina.

2 INSTITUCIONALNI KAPACITETI

2.1 Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede RCG

Organ uprave nadležan, između ostalog, za poslove morskog i slatkovodnog ribarstva je Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, koje ima poseban značaj i ulogu u predlaganju i donošenju sistemskih rješenja u oblasti ribarstva, utvrđivanju ribarske politike i preduzimanju mjera za njeno sprovođenje. Sve poslove u sektoru ribarstva obavlja jedan savjetnik, koji je takođe odgovoran i za druge oblasti poljoprivrede (u ovom slučaju za pčelarstvo). Inspekcija u ribarstvu je dio Poljoprivredne inspekcije. Postoje tri republička ribarska inspektora (u Baru, Herceg Novom i Kotoru) koji obavljaju nadzor i kontrolu ribolova na moru, kao i jedan inspektor koji je odgovoran za kontrolu ribolova na Skadarskom jezeru, a osim toga i kontrolu tržnica u unutrašnjosti zemlje i kontrolu uvoza (npr. nabavke hrane za životinje).

Raspoloživa tehnika i oprema:

- Kompjuter za savjetnika sa pristupom internetu;
- Ribarski inspektori ne posjeduju kompjutere koji bi omogućili unos podataka i komunikaciju između kancelarija;
- Pokrivenost obale inspektorima je dobra (jedan inspektor pokriva područje od 75 km);
- Inspektori moraju da dijele vozila sa radnicima drugih sektora iz Ministarstva poljoprivrede;
- Inspekcija ne posjeduje svoj čamac za kontrolu ribolova na moru, ali postoji Protokol potpisan sa policijom koji omogućava upotrebu njihovih patrolnih čamaca najmanje jednom sedmično. S obzirom na veličinu postojeće flote, ovakav vid kontrole se smatra adekvatnim načinom inspekcijuskog nadzora;
- Ne postoji sistem za sakupljanje statističkih podataka, niti statističar nadležan za upoređivanje podataka vezanih za ribarstvo.

Posebna pitanja od značaja za Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i inspekciju su:

- Samo jedan zaposleni u Ministarstvu odgovoran je za ribolov i akvakulturu.
- Iako nema dovoljno sredstava, postoji dobra komunikacija između osoblja na obali (inspektora) i centrale u Podgorici.
- Podaci sa brodskih dnevnika se sakupljaju, ali ne postoji baza podataka. Kao posljedica toga, nijedna informacija koja se dobije nije iskorišćena niti podijeljena sa naučnicima u Kotoru. (Pogledaj Institut za biologiju mora ispod).
- Inspektori ne prolaze nikakvu dodatnu obuku, osposobljavaju se tokom obavljanja redovnih aktivnosti. Da bi se kvalifikovali za inspektora, od njih se traži završen Poljoprivredni fakultet. Inspektori su dužni da polažu ispit kojim se testira poznavanje zakonskih propisa.
- Jezički kapaciteti su generalno dobri. Službenici na višim položajima: pomoćnik ministra, samostalni savjetnik za ribarstvo i glavni inspektor posjeduju aktivno znanje engleskog jezika.

Prema normativima EU, odnosno zemalja sa sličnom dužinom priobalnog pojasa, potrebo je sljedeće:

- Uprava za ribarstvo imala bi najmanje tri do četiri osobe: za politiku u ribarstvu, za strukturnu podršku sektoru, za tržišnu regulativu i moguće za akvakulturu.
- Sve zemlje vode bazu podataka u sektoru ribarstva, neke od njih nisu toliko sofisticirane, ali su sve primijenile osnovne zahtjeve u oblasti evidencije EU.
- Republički zavod za statistiku - MONSTAT, vodi statistiku i izdaje statistički godišnjak.
- Svim ribarskim inspektorima je obezbijena obuka.

Ministarstvo pomorstva i saobraćaja je nadležno za pitanja bezbjednosti na ribarskim brodovima i radi sa obaveznim sistemom radarskog nadzora. Ovaj sistem trenutno pokriva samo region Bara i ne obuhvata 10 brodova u regionu Herceg Novog.

Veterinarska uprava je organ koji neposredno izvršava zakone i druge propise i odlučuje o pravima i obavezama fizičkih i pravnih lica i drugih subjekata u oblasti uzgoja životinja, zdravstvene zaštite životinja, proizvodnji zdravstveno bezbjednih proizvoda i sirovina životinjskog porijekla i proizvodnji i upotrebi zdravstveno bezbjedne hrane za životinje. Nadzor nad sprovođenjem propisa iz ove oblasti kao i izvoz ribljih proizvoda u EU vrši 20 republičkih veterinarskih inspektora. Veterinarska uprava je nadležni organ za registraciju objekata za uzgoj, preradu i obradu ribe i proizvoda od ribe, tj. organ koji utvrđuje ispunjenost veterinarsko-sanitarnih uslova u tim objektima za obavljanje određene djelatnosti (uzgajališta, prerada ribe i proizvoda od ribe). Poslove registracije vrši 1 samostalni savjetnik koji je predsjednik komisije od 3 člana, koju formira uprava po prijemu zahtjeva za registraciju.

Raspoloživa tehnika i oprema

- 34 kompjutera i 1 laptop, od čega 14 sa pristupom internetu;
- Sve kancelarije veterinarske inspekcije na lokalnom nivou posjeduju kompjuter sa štampačem i fiksni telefon sa faksom, što omogućava brzi protok informacija i dosta efikasnu njihovu razmjenu.
- Inspektori koriste 15 vozila, a Veterinarska uprava posjeduje ukupno 22 vozila.

Posebna pitanja od značaja za Veterinarsku upravu i inspekciju su:

- Osoblje je jako motivisano.
- Podaci o izvršenim kontrolama, broju uzetih uzoraka, nepravilnostima u objektima dostavljaju se centrali uprave u formi pisanih izvještaja, gdje je urađena baza podataka u Wordu i Exelu.
- Inspektori nijesu imali potrebne obuke (rad na kompjuterima, učenje engleskog jezika , korišćenje vet i euro lexa, sprovođenje procedura kod uvoza i izvoza ribljih proizvoda, upravljanje rizikom, prepoznavanje certifikata, prioriteta i način uzorkovanja).
- Inspektori su diplomirani veterinari sa položenim stručnim ispitom.
- Kvalifikacije veterinarske inspekcije u pogledu znanja stranih jezika, posebno engleskog, jako su niske.
- Inspektori nemaju potrebnu opremu za uzorkovanje i vršenje brzih testova. Opremu za monitoring za inspeksijske poslove čini samo sonda za temperaturu.

2.2 Institucionalna podrška sektoru ribarstva

2.2.1 Institut za biologiju mora u Kotoru

Institut za biologiju mora je članica Univerziteta Crne Gore. Institut je osnovan 1961. godine kao Laboratorija Biološkog Instituta iz Beograda. Većina naučnog osoblja stekla je obrazovanje na univerzitetima u Zagrebu, Beogradu, Podgorici i Kragujevcu.

Institut realizuje određeni broj glavnih istraživačkih aktivnosti (projekata) koje finansira Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Ministarstvo zaštite životne sredine, i kroz saradnju sa međunarodnim institucijama koje finansira FAO.

Institut ima 10 doktora nauka, 6 magistara i 4 pripravnika. Angažovanje kadra sa strane je problematično zbog troškova smještaja i relativno malih stipendija.

Glavne aktivnosti obuhvataju:

- Istraživanje bioloških aktivnosti u moru i bentosa (Ministarstvo zaštite životne sredine);
- Eutrofikacija, interakcije između uticaja čovjeka i kvaliteta morske vode (Ministarstvo zaštite životne sredine);
- Dinamika populacije (Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede);
- Ponašanje riba (Ministarstvo prosvjete i nauke);
- Širenje morske trave (Ministarstvo zaštite životne sredine, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede) i efekti na rastilišta;
- Procjena resursa u Jadranskom moru (FAO AdriaMed);
- Upoređivanje statističkih podataka o brodovima i opremi (INTERREG III A – Privredna Komora Ankone, Albanija i Institut);
- Istraživanje o procjeni stokova inćuna, iznajmljivanjem brodova (Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede);
- Istraživanje demersalnih resursa (Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede);
- INTERREG III A Rimini, uzgajanje dagnji (meso i voda i identifikacija biotoksina – Hrvatska, Albanija, Crna Gora i Italija).

Ne postoji namjenski istraživački brod Instituta za istraživanja, a procjena stokova se vrši monitoringom i ukrcavanjem naučne ekipe na komercijalne brodove. Time je moguća samo okvirna procjena stokova, dovoljna za izračunavanje biomase stokova koji se mrijeste. Međutim, potrebna je i procjena abiotskih faktora sredine i njihov uticaj na populacije riba. Ovo se odnosi na mjerenja temperature, salinitet, gustinu i druge faktore morske vode. To je potrebno za procjenu rasprostranjenosti ribe, okupljanje stokova i migracija.

Stavke potrebne za proširenje kvaliteta rezultata obuhvataju:

1. CTD (Konduktivitet, temperatura, gustina) sonda, O₂ i pH/ORP senzore, sa OX-RED potencijalom,
2. autoanalajzer za mjerenje hranljivih sastojaka u morskoj vodi (fosfat, nitrat, silikat i neki tvrdi metali),
3. optički mikroskop sa monitorom,
4. aparat za rezanje, brušenje i poliranje otolita riba.

Institut može koristiti hidrološku barkasu Mornarice, a u toku je procedura eventualnog preuzimanja ovog broda od strane Univerziteta CG za potrebe Instituta i ostalih zainteresovanih subjekata. Brod bi se i dodatno opremio nabrojanom opremom.

2.2.2 Fakultet za biologiju

Fakultet je počeo sa radom 1991. godine. U sastavu fakulteta je laboratorija za ribarstvo u kojoj rade 3 doktora nauka i 2 asistenta.

Istraživačka aktivnost obuhvata sljedeće projekte:

- Strukturu ribljih populacija u Skadarskom jezeru i većim rječnim sistemima;
- Procjenu biomase;
- Bolesti riba i parazitologija;
- Zaštitu endemičnih ribljih vrsta;
- Pružanje tehničkih savjeta za obnavljanje ribljih populacija u rijekama;
- Procjenu uslova i uticaja zagađivača na živi svijet;
- Uticaj polutanata na ribu.

Ovi projekti se finansiraju od strane MPŠV-a i Ministarstva prosvjete i nauke.

2.2.3 Nacionalni parkovi Crne Gore

Javno preduzeće »Nacionalni parkovi Crne Gore« je državno tijelo odgovorno za 4 nacionalna parka. Nacionalni park Skadarsko jezero odgovoran je za izdavanje dozvola i kontrolu ribolovaca na jezeru, a ostali na rijekama koje su u okviru Nacionalnih parkova. Organizacija, uključujući i ostale nacionalne parkove u Crnoj Gori, prihoduje oko 120.000 € godišnje od naknada za izdavanje dozvola, turizma i eksploatacije pijeska. Još 35% sredstava se obezbjeđuje iz državnog budžeta. Na Skadarskom jezeru zaposleno je 26 čuvara. Ova organizacija upravo treba da dobije 5 miliona € od Svjetske Banke GEF (Globalni ekološki program) u cilju pružanja podrške strateškom akcionom planu, uključujući i ribarstvo.

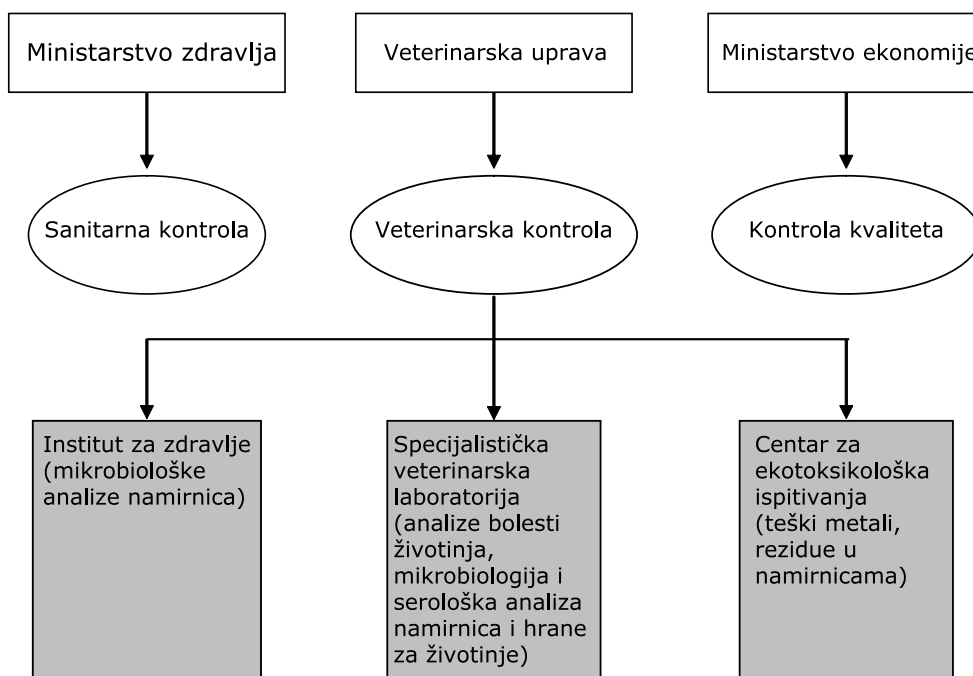
2.2.4 MONSTAT - Zavod za statistiku Crne Gore

Zavod za statistiku Crne Gore obavlja stručne poslove koji se odnose na pripremu i sprovođenje brojnih statističkih istraživanja. Započete reforme u statističkoj službi omogućice prikupljanje podataka po standardima EU.

2.2.5 Povezanost u kontroli namirnica

Prikazani dijagram identifikuje veze između administrativnih organa Crne Gore i njihovih nadležnosti.

Prikaz 5: Struktura javnih službi za namirnice i veterinarstvo u Crnoj Gori

Ministarstvo zdravlja je odgovorno za sanitarnu kontrolu i poslove vezane za potrošače. Ne ostvaruje nikakvu interakciju sa sektorom ribarstva.

Specijalistička veterinarska laboratorija

Specijalistička veterinarska laboratorija je u nadležnosti Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Sagrađena je tokom 2004. godine uz pomoć EAR. Pri izgradnji je bila uzeta u obzir mogućnost širenja njenih kapaciteta. Trenutno se u ovoj laboratoriji ne vrše hemijske analize, ali ima dobre prostorije, adekvatne za unapređivanje u oblasti vršenja hemijskih analiza u okviru bezbjednosti hrane. Sve mikrobiološke analize navedene u legislativi EU se sada mogu raditi u ovoj laboratoriji.

Imenovan je menadžer za kvalitet, pripremljen je tender za nabavku opreme, ali laboratorija još nema zvaničnu akreditaciju.

Javna ustanova Centar za ekotoksikološka ispitivanja Crne Gore

Centar za ekotoksikološka ispitivanja je u nadležnosti Ministarstva zaštite životne sredine i uređenja prostora. Trenutno zapošljava 69 stručnih radnika i obavlja analize mnogobrojnih parametara stanja životne sredine, kontaminaciju vode, a za potrebe MPŠV-a, između ostalog, obavlja neke neophodne analize ribe koja je namijenjena za izvoz. Posao se dodjeljuje ugovorom.

Centar je dobro opremljen i napreduje ka međunarodno priznatoj akreditaciji. U laboratorijama ovog Centra ne mogu se vršiti mikrobiološke analize, a radi se analiza svega jednog kongenera dioksina. Uz neke dodatne instrumente Centar bi mogao vršiti sve hemijske analize koje se zahtijevaju legislativom EU.

Institut za javno zdravlje

Institut za javno zdravlje potpada pod nadležnost Ministarstva zdravlja i predstavlja ustanovu sa dugom tradicijom u oblasti javnog zdravlja, a posebno u kontroli zdravstvene ispravnosti hrane i procjeni rizika po zdravlje. I pored toga što Institut ima limitiran prostorni kapacitet, raspolaže neophodnim prostorom za laboratorijsku kontrolu hrane i, između ostalog, povremeno vrši testove na patogene/kontaminaciju u objektima za preradu. Institut vrši sve potrebne mikrobiološke analize, a nedavno su adaptirane laboratorije za sanitarnu mikrobiologiju.

Raspoloživa instrumentalna oprema je vrlo ograničena, npr. postoji samo jedan gasni hromatograf (sa FID-om i ECD-om), tako da se ne može ispitivati cio obim nečistoća i sl. iz legislative EU. Ostali instrumenti, poput atomske apsorpcije, UV/Vis spektrofotometra su prihvatljivi, ali ne postoji HPLC.

3 KONTROLA KVALITETA I ZDRAVSTVENI USLOVI ZA SVJEŽU RIBU I PROIZVODE OD RIBE

3.1 Problemi u kontroli kvaliteta

3.1.1 Definisanje nadležnosti

Veterinarski inspektori kontrolišu sav ulov ribe (100% kontrola) i izdaju saglasnost za svu ribu prije prodaje i izvoza. Određene posebne kontrole koje se zahtijevaju propisima EU ne postoje (npr. za koncentraciju sulfita²¹ u kozicama). Veterinarski inspektor vodi evidenciju o ulovu, isporukama i procjeni higijenskih uslova i te podatke dostavlja Veterinarskoj upravi u Podgorici²². Objekti za preradu, centri za obradu ribe, ribarski brodovi i uzgajališta u Crnoj Gori ne vrše nikakav monitoring ni procedure kontrole. HACCP, kao proaktivni i preventivni pristup, nije dobro shvaćen.

Rezultat toga je sistem upravljanja rizikom bez određenog fokusa i mogućí visoki nivo nesigurnosti u kontrolisanju utvrđenih rizika. Sistem izdavanja saglasnosti u Veterinarskoj upravi primjenjuje se na ribarske brodove²³ koji izvoze svježe riblje proizvode (neprerađene cijele ili obrađene²⁴) u EU (Italiju), u nekim slučajevima preko odobrenog objekta za skladištenje.

Trenutno nema evidentiranih izvoza ribljih proizvoda iz uzgajališta riba u Crnoj Gori.

3.1.2 Problemi vezani za brodove i mjesta iskrcavanja

U ribarskim lukama na mjestima iskrcavanja ulova iz ribarskih brodova zapaženo je sljedeće:

- Riba se čuva cijela ili očišćena, spakovana u polistirolske kutije od 5 kg sa ledom, sa plastičnom navlakom između ribe i leda, direktno za izvoz;
- Polistirolski paketi su u dobrom stanju, iako brodovi nemaju dovoljno prostora za pakovanje. Kutije koje se koriste drže se pokrivene plastičnom navlakom (koju nabavlja italijanski uvoznik);
- Na kozice se proizvoljno stavlja metabisulfit (ne vrši se nikakva kontrola);
- Prostorije za skladištenje na brodovima imaju lošu izolaciju (ponegdje je izolacija propala) i površine se teško čiste. U nekim slučajevima je u lošem stanju i drvena paluba na koju se riba izbacuje nakon izvlačenja i otvaranja mreže;
- U nekim slučajevima nije dobro rashlađivanje jer brodovi ne uzimaju led, iako se ne zna da li će se proizvod izvoziti.

21 Direktiva 98/72/CE Evropskog parlamenta i Savjeta 15.10.98.

22 Podaci se svakodnevno obrađuju u Exel-u a softver za obradu ovih podataka će biti instaliran u 2006.godini. Ta baza podataka će obrađivati podatke izvoza i uvoza, unutrašnje kontrole, registar dozvola, inspekcija i monitoring biorezidua, mjere i prevenciju za monitoring bolesti.

23 Treba obratiti pažnju na to da ribarski brodovi ne moraju podlijegati pojedinačnim izdavanjima saglasnosti, iako bi trebalo da podliježu redovnim kontrolama.

24 Obrađeni riblji proizvodi su neprerađeni riblji proizvodi koji su podvrgnuti operacijama koje utiču na njihovu anatomsku cjelinu, kao što je odstranjivanje iznutrica, glave, rezanje na komade, filetiranje (u Crnoj Gori to je odstranjivanje iznutrica).

Mjesta istovara

Na mjestima istovara:

- Nema natkrivenog prostora.
- Postoje adekvatni objekti za skladištenje ribe i leda (skladišta Rozafa i Antivari u Baru, COGI u Kotoru).
- Primijećeno je prisustvo životinja u okolini.
- Sanitarni čvor i prostorije za pranje ruku osoblja nijesu lako dostupni.
- Ne postoje uslovi za direktno snabdijevanje brodova vodom. Voda je dostupna jedino u skladištu.

Stovarište (Rozafa) na mjestu iskrcavanja

- Postoje dva objekta (Rozafa i Antivari) koja trenutno vrše izvoz u EU. Funkcionišu kao centri za distribuciju ribe: od brodova primaju ribu u paketima sa ledom, ponovo mjere ribu, stavljaju led u pakete i šalju u kamionima-hladnjačama (feribotom u Italiju).
- Rozafa ne vodi gotovo nikakvu evidenciju van one koja se odnosi na ulaz/izlaz robe u skladištu za računovodstvene potrebe.
- Nema utvrđenih zdravstvenih i higijenskih procedura u skladištu, ili po pitanju rada osoblja.
- Iako skladište djeluje građevinski solidno (materijal od koga su napravljeni zidovi, podovi, hladnjače), postoje određeni nedostaci vezani za tok robe – ulaz za radnike je istovremeno i ulaz za robu, nema mjerenja i bilježenja temperature, a evidencija nije u skladu sa pravilima EU, posebno u pogledu slijedljivosti.
- U preduzeću nije uspostavljena procedura monitoringa i on se ne sprovodi. Preduzeće se po ovom pitanju u potpunosti oslanja na veterinarske inspektore.
- Snabdijevanje ledom se smatra dovoljnim za rad brodova, premda se voda ne hlorige²⁵.

3.2 Specifične potrebe u kontroli kvaliteta

3.2.1 Problemi kvaliteta ribe iz akvakulture

Proizvodi akvakulture se ne mogu izvoziti na tržište EU sve dok se ne implementira Program monitoringa rezidua za proizvode životinjskog porijekla (Direktiva 96/23/EC) i veterinarskih lijekova u skladu sa Aneksima Propisa Savjeta 2377/90, "kojim se utvrđuje procedura u Evropskoj zajednici za postavljanje maksimalnog dozvoljenog nivoa za rezidue veterinarskih medicinskih proizvoda u namirnicama životinjskog porijekla." Ovaj zahtjev se odnosi na "životinje iz akvakulture", ali ne i na druge proizvode ribarstva.

3.2.2 Problemi kvaliteta u uzgoju dagnji

EU *Acquis* integriše Politiku ispravnosti prehrambenih proizvoda, naročito pitanja kontrole i higijene, koju će sprovesti države članice. Specifična pravila odnose se na proizvodnju živih mekušaca. Od zemalja članica se traži da proizvodnja i plasiranje živih mekušaca, živih ehinodermata, živih ljuskara i živih morskih gastro-poda prođu zvaničnu kontrolu na način opisan u Aneksu II Uredbe 854/2004,

²⁵ Voda za pranje ribe, preradu ribe ili proizvodnju leda za rashlađivanje ribe treba imati poseban tretman hloriganja u svim postrojenjima kako bi se proizvodi (svježa riba, rashlađena i smrznuta riba, dimljena riba itd.) zaštitili od eventualne bakterijske kontaminacije putem vode.

postavljajući specifična pravila organizacijama koje vrše zvaničnu kontrolu proizvoda životinjskog porijekla namijenjenih ljudskoj upotrebi (stupila na snagu 1/1/2006). Regulativa 853/2004, koja postavlja specifična pravila u oblasti higijene hrane životinjskog porijekla, takođe uključuje (poglavlje VII) detaljnu specifikaciju živih mekušaca.

Utvrđen je značajan potencijal za uzgoj i izvoz dagnji, *Mytilus galloprovincialis*. Nadležne institucije trebalo bi što je moguće prije da razviju regulatorni sistem uz prateće procedure monitoringa, kako bi sektor dobio pristup izvoznom tržištu i da bi zaštitio domaće potrošače i sve veći broj turista.

U stvari, trenutno ne postoji klasifikacija oblasti uzgoja koje bi zadovoljile sljedeće kontrole koje se traže u EU:

- i) Monitoring oblasti koje mogu predstavljati opasnost, posebno mjerenje:
 - a. kontaminacije bakterijama koje ukazuju na fekalno zagađenje,
 - b. populacije toksičnih vrsta algi,
 - c. nivoa toksina u proizvodima;
- ii) Zatvaranje oblasti uzgoja kada postoji opasnost;
- iii) Sertifikacija porijekla proizvoda u prometu kako bi se obezbijedilo da se samo proizvodi iz kontrolisanih uzgoja plasiraju na tržište.

Takođe, ne postoji sistem monitoringa rezidua kako bi se provjerio nivo kontaminacije životne sredine (teški metali, organohlorne supstance, itd.)

3.2.3 Ocjena sistema kontrole kvaliteta

Inspeksijska kontrola

Postoji potreba za institucionalnim jačanjem u pogledu organizacije i za implementiranjem adekvatnog sistema procjene rizika. Naučno validna procjena rizika koju vrši proizvođač, u skladu sa HACCP pristupom, potrebna je da ukaže na rizik i mjere potrebne za njegovo eliminisanje ili svođenje na prihvatljiv nivo.

Plovila (ribarski brodovi i čamci)

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede je nadležno za odobrenje i kontrolu sanitarnih i zdravstvenih uslova za riblje proizvoda iz fabrika za preradu riba, a takođe i iz ribarskih brodova.

Propisani zahtjevi, koji se primjenjuju na sva plovila, po pitanjima higijenskih uslova u smislu plana, rasporeda, opreme i materijala od kojih su izgrađeni brodovi, imaju za cilj eliminisanje i svođenje na najmanju mjeru kontaminacije ribljih proizvoda. Kada su plovila projektovana i opremljena da čuvaju svježe riblje proizvode duže od 24 sata (kao što je slučaj sa crnogorskim kočama), dodatni zahtjevi su precizirani za prostorijske za skladištenje ribe, uključujući i zahtjeve po pitanju rashlađivanja. U najmanju ruku, zahtijeva se izolovana komora sa drenažom, kao i nepropustljive površine koje se lako čiste, a koje se mogu koristiti za hlađenje i skladištenje ribe sa ledom.

Ribarske brodove u Crnoj Gori treba unaprijediti u smislu kvaliteta rukovanja ribom u skladu sa gore navedenim kriterijumima.

Mjesta istovara ulova

Mjestima istovara ulova, a posebno u Baru (glavno mjesto istovara za izvoz ribe), potrebno je:

- Objekat za inspektore koji se može zaključavati;
- Natkrivena površina kako bi se izbjeglo izlaganje ribe direktnoj sunčevoj svjetlosti;
- Objekti koji se mogu zaključavati a služe za skladištenje rashlađenih ribljih proizvoda koji su oduzeti ili proglašeni nepodesnim za ishranu ljudi;
- Snabdijevanje pitkom vodom ili čistom morskom i slatkom vodom;
- Adekvatan sanitarni čvor i prostorije za pranje ruku za osoblje;
- Zabranjen pristup životinjama (za šta je generalno potrebno izgraditi ogradu oko objekata);
- Ograničen pristup oblastima gdje se riba obrađuje ili je izložena;
- Pitka ili čista voda za pranje ribe.

Objekti za skladištenje na mjestu istovara ulova

Osnovne potrebe za poboljšanje stanja glavnog distributivnog centra za izvoz svježe ribe su:

- Uspostavljanje procedure za sanitarne uslove i higijenu u skladištu i pravila ponašanja;
- Poboljšavanje prostora i rasporeda u smislu toka proizvoda, ulaza radnika (poseban ulaz u odnosu na ulaz za proizvode);
- Praćenje i bilježenje temperature;
- Adekvatno vođenje evidencije u skladu sa zahtjevima slijedljivosti;
- Neophodnost vršenja monitoringa;
- Tretman vode (npr. hlorisanje).

Akvakultura (pastrmka, šaran, orada i brancin)

Postoji potreba za uvođenjem nadzornog okvira kako bi se osiguralo ispunjavanje EU uslova u pogledu zakonodavstva, organizacije, plana monitoringa, mjera sprovođenja i rezultata koji bi se podnijeli Evropskoj komisiji u cilju dobijanja odobrenja za planove monitoringa rezidua koje podnose treće zemlje, u skladu sa Direktivom Savjeta 96/23/EC. Samo je zemljama koje su podnijele programe monitoringa rezidua i koji su odobreni od strane EU dozvoljeno da isporučuju uzgojene proizvode životinjskog porijekla.

Uzgoj dagnji

Nadležni organi treba da organizuju poseban operativni plan za izvoz mekušaca i zatraže odobrenje od EU DG SANCO. Ovo podrazumijeva označavanje, klasifikaciju, monitoring oblasti uzgoja mekušaca (npr. dagnji) i sljedeće relevantne kontrole:

- a) Klasifikaciju oblasti uzgoja :
 - period klasifikacije,
 - mikrobiološki kriterijumi za klasifikaciju oblasti uzgoja: granice, učestalost (re)klasifikacije, metodi uzorkovanja, laboratorijski metodi (posebno metod koji se koristi za analizu E. coli - fekalne coliformne bakterije),
 - specifikacija različitih vrsta (npr. kamenice/dagnje) kada se klasifikuje oblast uzgoja;

- b) Zahtjeve za berbu mekušaca i njihov transport (dokumenta za registraciju);
- c) Dokumenta koja se koriste tokom transporta od uzgajališta do skladišta;
- d) Uslov smjene u uzgajalištima;
- e) Program monitoringa (monitoring oblasti proizvodnje/izlova);
 - e. 1) Mikrobiološki monitoring:
 - učestalost uzorkovanja i metode uzorkovanja,
 - laboratorijske metode (posebno metoda koja se koristi za E. coli (fekalne coliformne bakterije),
 - rezultati;
 - e. 2) Hemijski monitoring:
 - učestalost testiranja na radionuklide i kontaminante navedene u Aneksu Direktive 79/923/ EEC,
 - mjesta uzorkovanja, broj i rasprostranjenost sa:
 - naznakom kako i zašto su identifikovani (oceanografski i klimatski faktori),
 - naznakom da li su mjesta uzorkovanja različita za "periodični i "intenzivni monitoring",
 - sistemom potvrde;
 - e. 3) Monitoring fitoplanktona:
 - učestalost uzorkovanja i metode uzorkovanja morske vode,
 - priprema metoda za broj ćelija (sedimentacija, filtracija),
 - lista i broj ćelija toksičnih vrsta čiji se monitoring vrši,
 - navođenje uslova ili zahtjeva za prelazak sa "periodičnog monitoringa" na "intenzivno uzorkovanje" naglašavajući:
 - učestalost "intenzivnog uzorkovanja"
 - kriterijume za prelazak sa "intenzivnog monitoringa" na "periodični monitoring";
 - e. 4) Monitoring biotoksina:
 - vrste obuhvaćene monitoringom,
 - navođenje vrste mekušaca koji se koriste kao indikator potencijalne toksičnosti,
 - biotoksini obuhvaćeni monitoringom,
 - metoda uzorkovanja i učestalost uzorkovanja,
 - laboratorijske metode;
 - e. 5) Monitoring kontaminacije virusima.

Ako se predlažu kontinuirane kontrole usmjerene na kontaminaciju virusima, trebalo bi da postoje naznake:

- predloženog pristupa,
- analitičke metode,
- dostupnih rezultata.

- f) Zatvaranje oblasti proizvodnje:
 - Kriterijumi i granice za zatvaranje uzgoja zbog prisustva mikrobioloških i/ili hemijskih kontaminanata;
 - Kriterijumi i granice za zatvaranje uzgoja zbog prisustva toksičnih vrsta fitoplanktona u vodi i/ili biotoksina kod mekušaca;

- Kriterijumi za otvaranje novih oblasti uzgoja;
 - Odgovornost za zatvaranje i ponovno otvaranje oblasti uzgoja i koja je administrativna procedura obuhvaćena;
 - Način na koji se ribari obavještavaju o zatvaranju uzgoja;
 - Postojanje garancija koje obezbjeđuju da se ni jedan mekušac ne sakuplja tokom perioda u kojem je uzgoj zatvoren.
- g) Rezultati programa monitoringa:
- Treba obezbijediti analize rezultata u prethodne 2 godine, razvrstanih prema vrstama monitoringa i lokacijama na kojima je sproveden.
- h) Sistem kontrole finalnog proizvoda:
- Potrebno je pružiti informacije o zvaničnim kontrolama (izvršena uzorkovanja i analize koje organ kontrole zahtijeva) finalnih proizvoda, samokontrola (koju vrši uprava objekta) i nadzor (koji vrši organ kontrole) nad sistemom samokontrole.

4 USKLAĐIVANJE ADMINISTRATIVNIH KAPACITETA I ZAKONSKE REGULATIVE

4.1 Usklađivanje osnovnih aktivnosti u oblasti bezbjednosti hrane sa *Aquis EU*

Osnovne aktivnosti odnose se na efikasnu primjenu zahtjeva ispravnosti prehrambenih proizvoda (kontrola zdravstvenih uslova), na ribu i riblje proizvode, naročito u pogledu administrativnih kapaciteta i samog sektora, na sljedeći način:

- Obuka različitih službenika koji vrše kontrolu u oblasti generalne inspekcije i HACCP (Analiza rizika i identifikacija kritičnih kontrolnih tačaka). Poseban naglasak treba staviti na primjenu HACCP na ribu i riblje proizvode, posvećujući pažnju specifičnim opasnostima i rizicima i pratećim mehanizmima kontrole.
- Uvođenje HACCP od strane predstavnika samog sektora
- Organizaciono i institucionalno jačanje nadležnog tijela za izvoz ribe i ribljih proizvoda, a naročito:
 - o primjena postupaka registracije, izdavanja ovlaštenja i odobrenja,
 - o reorganizacija i primjena sistema kontrole i monitoringa za različite proizvode
 - o osmišljavanje i primjena postupaka za inspekciju, monitoring i smjernica dobre proizvođačke prakse.

Potrebno je da svaka zemlja članica, u svrhu primjene zakona koji se odnose na ispravnost prehrambenih proizvoda, mora imati odgovarajuću administraciju koja bi bila u mogućnosti da vrši inspekciju i kontrolu primjene svih zakona u ovoj oblasti.

Poseban naglasak se stavlja na bezbjednost hrane. U aprilu 2004. godine usvojen je novi paket EU za higijenu hrane koji je stupio na snagu 01/01/2006. Novi paket uključuje promijenjena pravila u sljedećim oblastima:

- Regulativa 852/2004 o higijeni prehrambenih proizvoda;
- Regulativa 853/2004 utvrđuje specifična pravila higijene prehrambenih proizvoda životinjskog porijekla;
- Regulativa 854/2004 utvrđuje specifična pravila za organizaciju zvanične kontrole proizvoda životinjskog porijekla namijenjenih ljudskoj potrošnji.

Pored novog pristupa "od farme do trpeze", koji pokriva sve nivoe prehrambenog lanca (uključujući i primarnu proizvodnju), sproveden je sistem "Analiza opasnosti i kritičnih kontrolnih tačaka" (HACCP), obezbjeđujući na taj način da se identifikuju, sprovedu, održe i razmotre adekvatne bezbjedonosne procedure.

Legislativa o namirnicama u EU je u posljednjih nekoliko godina značajno izmijenjena, uz reviziju osnovnih zakona o namirnicama. Osnovni zakon o namirnicama je prikazan u Propisu Savjeta 178/2002 koji čini osnovu za Propise Savjeta 852/2004, 853/2004 i 854/2004 koji pružaju detaljan okvir za aktivnosti Vlade i prehrambene industrije u oblasti bezbjednosti hrane. Pored objedinjenih odredbi koje su sadržane u velikom broju horizontalnih i vertikalnih zakona, nova legislativa

na detaljniji način propisuje obaveze prehrambene industrije. Propisi 852-854/2004 su na snazi od 1. januara 2006. i njima će se van snage staviti mnogi propisi koji se odnose na trgovinu ribom i proizvodima od ribe.

Nasuprot tome, zakoni koji su na snazi u Crnoj Gori predstavljaju mješavinu zakona koji datiraju iz doba Savezne Republike Jugoslavije i zakona na nacionalnom nivou. Vjerovatno su svi pravni instrumenti iz vremena Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) zastarjeli i nekompatibilni sa aktuelnom legislativom EU. Pravni sistem SRJ je propisivao zakone na osnovu kojih su donošeni pravilnici koji detaljno propisuju sprovođenje zakona. Pojedini zakoni su mijenjani i dopunjavani s vremena na vrijeme, i uobičajeno je naići na zakon koji je nekoliko puta dopunjavan i mijenjan. Iako se neki zakoni iz vremena SRJ još uvijek primjenjuju, parlament Crne Gore je usvajao nove zakone i dopunjavao pravne instrumente koji proizilaze iz zakona (kao što su pravilnici).

Propis Savjeta 178/2002 uvodi principe bezbjednosti hrane čije su glavne oblasti uticaja:

Bezbjednost hrane: Član 14 prvi put uvodi u EU legislativu koncept da hrana treba biti bezbjedna za jelo. Čl. 14.1 navodi da *“se namirnice neće stavljati u promet ako nijesu bezbjedne”*. Čl.14.2 definiše ovo kao *“smatraće se da namirnica nije bezbjedna ako: (a) je štetna po zdravlje, (b) ne odgovara za ishranu ljudi”*. Ovo iz osnova mijenja koncept bezbjednosti hrane i snažno obavezuje prehrambenu industriju da osigura da je hrana bezbjedna u momentu upotrebe. Visoki nivo bezbjednosti hrane se smatra presudnim za povjerenje potrošača i pristup bezbjednosti hrane se zasniva na analizama rizika, osmišljenim tako da spriječe da namirnice koje nijesu bezbjedne dospiju na tržište.

Slijedljivost: Član 18 uvodi princip slijedljivosti, koji se definiše kao *“mogućnost da se pronalazi i prati namirnica, hrana za životinje, životinja od koje namirnica potiče ili supstanca koja je namijenjena ili koja se očekuje da će biti uvrštena u hranu ili hranu za životinje tokom svih koraka proizvodnje, prerade i distribucije”*. Ovo je popularno prikazano kao *“od farme do trpeze”* ili *“od mora do trpeze”*. Treba da je moguće pratiti hranu, hranu za životinje i svaki sastojak barem jedan korak unazad u lancu snabdijevanja. Ključni dio procesa slijedljivosti jeste evidencija i to je glavni nedostatak u Crnoj Gori. Postojeći pravni okvir u Crnoj Gori niti zahtijeva niti omogućava prehrambenoj industriji da vodi evidenciju adekvatnu za princip slijedljivosti. U većini slučajeva podatke čak ne čuvaju ni subjekti prehrambene industrije, ali ih čuvaju inspeksijske službe. Slijedljivost je važan dio sistema bezbjednosti hrane u EU i ključ pronalaženja izvora problema i u povlačenju hrane ili hrane za životinje za koje se ispostavi da nijesu bezbjedne za upotrebu u lancu snabdijevanja hranom.

Odgovornosti: Član 17 propisuje opšti koncept odgovornosti zemalja članica i prehrambene industrije. Član 19 propisuje posebne odgovornosti za proizvođače namirnica za ljudsku upotrebu, a čl. 20 za hranu za životinje. One su znatno drugačije od postojećih u crnogorskom zakonu, jer stavljaju znatno veću odgovornost na prehrambenu industriju koja treba da osigura bezbjednost hrane i hrane za životinje.

Rano uzbunjivanje: Čl. 35 i čl. 50 od zemalja članica zahtijevaju da imaju sistem ranog uzbunjivanja koji služi da obavijesti Evropsku agenciju za bezbjednost hrane i ostale zemlje članice o svim problemima po pitanju bezbjednosti namirnica ili hrane za životinje koji se pojave i koji bi mogli imati posljedice na nivou EU. Iako

Crna Gora možda ne mora imati spoljašnji sistem ranog uzbunjivanja u funkciji prije pristupanja, poželjno je da se postojeći sistemi uzbunjivanja po pitanju bezbjednosti hrane poboljšaju, kako bi se osiguralo brzo i uspješno otkrivanje svih problema vezanih za hranu ili hranu za životinje.

Pravna regulativa Crne Gore nije ekvivalentna regulativi EU 178/2002. Zakonski okvir ne pokriva neke od ključnih elemenata kao što je slijedljivost, ne zahtijeva i ne omogućava proizvođačima hrane sprovođenje provjere zdravstvene ispravnosti hrane i vođenje evidencije koja će pokazati da je sistem, sa stanovišta zdravstvene bezbjednosti hrane, odgovarajući.

4.2 Promjene osnovnih procedura ispravnosti prehrambenih proizvoda u kontekstu *Acquis-a*

Neformalna usmjerenja u *Acquis-u* nagovještavaju da treba razmotriti sljedeće oblasti u primjeni veterinarske politike u Crnoj Gori.

- Odgovarajuću inspekciju na mjestu porijekla
Način na koji je organizovana inspeksijska služba nije adekvatan, a inspekcija nije dovoljno usmjerena na metode EU u oblasti obezbjeđivanja ispravnosti prehrambenih proizvoda.

U Crnoj Gori treba radikalno izmijeniti kako strukturu inspekcije tako i način na koji funkcioniše. Iako Zakon o inspeksijskoj kontroli 39/2003 detaljno utvrđuje uslove rada veterinarskih inspektora i određuje pravila rada, ovaj Zakon malo govori o ulozi inspekcije u obezbjeđivanju ispravnosti prehrambenih proizvoda i ne zasniva se na osnovnom Zakonu o prehrambenim proizvodima. Prema tome, za sada se ne može reći da daje značajan doprinos ispunjavanju zahtjeva bolje inspektorske kontrole ribljih proizvoda identifikovanih od strane DG SANCO.

- Zadovoljavajuće laboratorijsko testiranje

Potrebno je osavremenjavanje laboratorijske opreme, a zakone koji se odnose na protokole uzorkovanja treba dopuniti. Takođe, potrebno je riješiti i nedostatak adekvatne opreme za dijagnozu bolesti riba.

Potrebne su sljedeće administrativne strukture za sprovođenje *Acquis-a* u ovom domenu:

- Nacionalno kompetentno tijelo sa odgovarajućim ovlašćenjima u oblasti veterinarskih i zakona o ishrani životinja, koje će biti odgovorno i za rad i obezbjeđivanje pravilne primjene zakona, i koje će biti sa dovoljnim brojem obučenog osoblja i potrebnom opremom.

Crna Gora posjeduje bitne strukture za imenovanje koordinacionog tijela u ovim oblastima.

- Zvanični veterinari imenovani od strane kompetentnog centralnog veterinarskog tijela za kontrolu postavke i pristupa odgovarajućim laboratorijama, uključujući opremu i zadovoljavajuću laboratorijsku dijagnostiku. Potrebno je restrukturiranje Veterinarske uprave Crne Gore i njenih pratećih službi. Postoji potreba za brzim pristupom savremenoj opremi za dijagnozu bolesti riba, prvenstveno tehnikama molekularne biologije za identifikovanje i utvrđivanje sero tipova virusa i bakterija.

- Zvanični inspektori za prehrambene proizvode, imenovani od strane kompetentnog tijela da vrše kontrolu zdravstvene ispravnosti prehrambenih proizvoda plasiranih na tržištu, imaju pristup odgovarajućoj laboratorijskoj infrastrukturi. I dalje postoje aktivnosti koje treba sprovesti u utvrđivanju oblasti odgovornosti Veterinarske inspekcije i Ministarstva zdravlja Crne Gore. Veterinarska uprava je odgovorna za sve proizvođače i prerađivače, dok je sanitarna služba odgovorna za maloprodaje i potrošače. Međutim, zapaženi su određeni propusti kod registrovanja odgajivača pastrmke, gdje većina tog sektora nije predmet zvanične inspekcije.
- Odgovarajuće strukture i inspekcije za sprovođenje veterinarskih i zakona o ishrani životinja, na mjestu porijekla i na spoljašnjim granicama Postojeći sistem kontrole na mjestu porijekla u Crnoj Gori nije zadovoljavajući, a takođe treba revidirati i oraganizaciju granične inspekcije.
- Cjekolupna kontrola relevantne organizacije u cilju usklađivanja sa zakonima EU, kojima se obezbjeđuje zaštita zdravlja životinja, javno zdravlje i kvalitet. Pod uslovom da se riješe pitanja vezana za oblast odgovornosti, administrativno uređenje se čini zadovoljavajućim.
- Kompetentno veterinarsko tijelo odgovorno za identifikovanje životinja i za ažuriranje liste za registraciju posjeda i kontrolu kretanja, uključujući i baze podataka
- Interni kompjuterizovani sistem koji povezuje veterinarska tijela u zemlji, sistem za kontrolu eksternih kretanja (ANIMO, kojeg je sada zamijenio TRACES) i sistem za obavještanje o bolestima životinja (ADNS) Ovaj sistem ne postoji u Crnoj Gori, a čini se da nije uključen u neposredne planove.
- Sveobuhvatan program kontrole rezidua i pristup odgovarajućoj laboratorijskoj infrastrukturi Program za praćenje rezidua u Crnoj Gori je potrebno sprovesti na način kako bi se zadovoljili zahtjevi utvrđeni zakonima EU.
- Program kontrole zoonoza Iako postoji određena kontrola, ona nije adekvatna i biće potrebne značajne promjene u radu kako bi se omogućilo brzo izvještavanje na nacionalnom nivou.
- Programi praćenja i monitoringa Postojeći programi nijesu adekvatni, s obzirom da su usmjereni više na izradu politike za operatere u oblasti prehrambenih proizvoda nego na obezbjeđivanje sigurne proizvodnje hrane.
- Pravo na žalbu i rješavanje nesporazuma od strane eksperata Ne postoje dokazi da je ovakav sistem operativan ili da se planira u Crnoj Gori.

4.3 Potrebne izmjene osnovnog Zakona o ispravnosti prehrambenih proizvoda

Važeći Zakon o prehrambenim proizvodima u Crnoj Gori je dosta nekompatibilan sa zahtjevima Regulative 178/2002, stoga postoji neodložna potreba za donošenjem zakona u cilju usklađivanja sa ovom Regulativom. Očekuje se izrada nacрта novog zakona do kraja 2006. godine.

Navedena Regulativa stavlja naglasak na lica koja su u neposrednom kontaktu sa hranom, kako bi se obezbijedila njena ispravnost. Potrebne su zakonske izmjene kako bi se omogućilo rukovaocima hranom da vrše funkciju direktne

provjere, a da veterinarska inspekcija ima ulogu revizije i savjetovanja u oblasti ispravnosti hrane. Zakoni treba da definišu horizontalne mjere koje će obezbijediti usklađenu kontrolu svih u lancu proizvodnje i snabdijevanja hranom. Budući da će rad inspekcije za ribolovna plovila i službenika koji su u direktnom kontaktu sa prehrambenim proizvodima i koji rade sa ribom morati da budu u skladu sa navedenom Regulativom, neće biti potrebno donošenje posebnog zakona o ribama, nego ovu oblast zakonski urediti u okviru cjelokupnog prehrambenog sektora. Imajući u vidu vitalnu ulogu pitke vode u preradi ribe, potrebno je jasno definisati ulogu i kompetencije veterinarske inspekcije i inspekcije za javno zdravlje.

Propis Savjeta 852/2004 uvodi nova pravila za higijenu namirnica od 1. januara 2006. godine. On proističe iz Propisa Savjeta 178/2002 i zbog toga zavisi od njegove validnosti, a definiše više oblasti od značaja za Crnu Goru.

Član 1 navodi generalna pravila za higijenu hrane. Ona obuhvataju: (a) *primarnu odgovornost za bezbjednost hrane snosi prehrambena industrija, i (b) opšta primjena mjera zasnovanih na HACCP principima, zajedno sa sprovođenjem dobre higijenske prakse, treba da potpomogne prehrambenoj industriji u smislu njene odgovornosti*. Prema zakonu koji je na snazi u Crnoj Gori, primarna odgovornost za bezbjednost hrane ne leži na prehrambenoj industriji. Ona je djelimično na Veterinarskoj inspekciji, a djelimično na prehrambenoj industriji. Uloga veterinarskog inspektora je da nadzire prehrambenu industriju, vršeći kontrole ispunjenosti uslova i zahtjeva, prepuštajući joj odgovornost samo za postizanje njihove ispunjenosti, bez obaveze da uvodi sisteme i evidenciju kojom bi se pokazalo da su preduzeti svi koraci kako bi se obezbijedila ispunjenost uslova i zahtjeva. Uvođenje HACCP-a je još uvijek u početnoj fazi.

Hitno je potrebna strategija za usvajanje HACCP i odgovarajuća obuka, i u inspekcijским službama i u prehrambenoj industriji.

Takođe, postoji i potreba za hitnom transformacijom uloge inspekcija, naročito Veterinarske inspekcije, sa uloge nadzora i sprovođenja na ulogu kontrole, čime bi se obezbijedila usklađenost sistema sa legislativnom EU u oblasti bezbjednosti hrane. Važna uloga Veterinarske inspekcije treba da bude i u davanju savjeta prehrambenoj industriji u pogledu poboljšavanja sistema bezbjednosti hrane. Da bi ovo bilo moguće, potrebno je usvajanje nove legislative.

Poglavlje II propisuje osnovne obaveze prehrambene industrije. Član 4 propisuje opšte i posebne higijenske zahtjeve, uključujući 4.3: *Prehrambena industrija će, po potrebi, usvajati sljedeće posebne higijenske mjere (e) uzorkovanje i analizu*". Ovo je uloga koju trenutno uglavnom imaju inspekcije.

Potrebna je legislativa koja će obezbijediti da se od prehrambene industrije zahtijeva uzorkovanje i vršenje analiza, kao dijela opšteg programa kojim se obezbjeđuje i pokazuje usklađenost sa legislativom EU u oblasti higijene namirnica. Član 5 se bavi načinom na koji prehrambena industrija usvaja i primjenjuje HACCP sisteme, a čl. 5.4 zahtijeva od prehrambene industrije da vodi evidenciju, da je stavlja na uvid nadležnom organu i da tokom određenog perioda tu evidenciju čuva. Evidenciju koja se odnosi na kontrolu i monitoring bezbjednosti hrane uglavnom vodi veterinarska inspekcija, što nije u skladu ni sa jednim efikasnim sistemom kojim prehrambena industrija obezbjeđuje i nadgleda svoju usklađenost sa funkcionisanjem uspješnog HACCP sistema.

Potrebna je legislativa kojom će se obezbijediti da kompletna industrija proizvodnje namirnica (i hrane za životinje) ne samo usvoji pristup bezbjednosti

hrane zasnovan na HACCP, već i da vodi evidenciju kojom pokazuje da takav pristup postoji i da pravilno funkcionira. Čl. 8 zahtijeva da *Zemlje članice ohrabruju razvoj nacionalnih uputstava za dobru praksu u higijeni namirnica i primjeni principa HACCP, u skladu sa čl.8.* Među zahtjevima čl. 8 i 8.1 je: *Kada se izrade uputstva za dobru praksu, njih će dalje razvijati i širiti prehrambeni sektor: a) u konsultacijama sa predstavnicima strana kao što su nadležne vlasti i grupe potrošača.*

Ovo je fundamentalna promjena u načinu na koji se nadležni državni organi, industrija i potrošači odnose jedni prema drugima, tako da će se morati posvetiti posebna pažnja jačanju kadrovskih i tehničkih resursa.

Aneks I bavi se primarnom proizvodnjom. Dio A: III detaljno navodi koju evidenciju prehrambena industrija treba da vodi. Ovo predstavlja veliki izazov za industriju, kojoj će biti potrebna pomoć i obuka da bi se ovi sistemi stavili u funkciju.

Aneks II daje detalje o higijenskim zahtjevima za cjelokupnu prehrambenu industriju. Poglavlje I detaljno propisuje zahtjeve po pitanju objekata.

Crnogorski zakon ne pokriva sve ove zahtjeve na zadovoljavajući način i biće potrebna njihova revizija (npr. kroz širu legislativu o bezbjednosti hrane). Poglavlje II bavi se obukom koja će biti dostavljena od strane operatora za nabavku hrane, pogotovu onom koja je vezana za HACCP.

Crna Gora trenutno nema dovoljan broj stručnjaka u oblasti bezbjednosti hrane, a ne postoje ni zakonski propisi kojima se od prehrambene industrije zahtijeva uvođenje planova obuke za osoblje. Treba donijeti zakonske odredbe kojima će se ovo omogućiti i treba obezbijediti resurse za veći pristup obuci u HACCP za javni i privatni sektor.

Propis Savjeta 853/2004 bavi se higijenom namirnica životinjskog porijekla i ima posebne odredbe za proizvode ribarstva i žive školjkaše. On dijelom proističe iz Propisa (EC) 852/2004 i zbog toga zavisi od validnosti tog Propisa. On dalje razvija odredbe Propisa (EC) 852/2002 i propisuje posebna pravila za higijenu hrane kod proizvoda životinjskog porijekla.

Legislativa Crne Gore je samo djelimično usklađena sa Direktivom 493/1991 u okviru pravila EU, koja se primjenjuju na izvoznike ribe iz zemalja trećeg svijeta:

- Pravilnik 41/2003 utvrđuje da ribu treba čuvati "na temperaturi na kojoj se topi led". To je u skladu sa Direktivom 493/1991 i Regulativom 853/2004.
- Pravilnik 41/2003 zahtijeva da operateri na plovilima moraju voditi evidenciju o temperaturama i čuvati evidenciju godinu dana. Ipak, ne opisuju detaljno kako treba uzimati temperaturu ribljih proizvoda, niti pruža bilo kakve druge smjernice za uzorkovanje. Neadekvatne smjernice su date o tome kako treba održavati temperaturu i kako treba hladiti ribu u cilju obezbjeđivanja ispravnosti hrane.
- Pravilnik 41/2003 se oslanja na Pravilnike 68/89 i 69/90, koji nijesu kompatibilni sa zakonima EU. Pravilnik 68/89 se uglavnom tiče standarda proizvoda, a ne ispravnosti hrane. Pravilnik 69/90 se tiče utovara, istovara i transporta životinjskih proizvoda, uključujući ribu, i zahtijeva značajne dopune u cilju zadovoljavanja standarda EU.

- Pravilnik 6/2003 uglavnom se tiče postavljanja standarda proizvoda, etiketiranja proizvoda i sadrži malo toga vezanog za ispravnost hrane.
- Veća zabrinutost se odnosi na rad inspekcije u vezi sa prethodno navedenim pravilnicima, s obzirom da je više usmjeren na provjeru krajnjeg proizvoda prije nego na obezbjeđivanje procedura za bezbjedno rukovanje hranom, koje se usvajaju i u skladu sa kojima se postupa. Takođe je jasno da se čak primjena Pravilnika 41/2003 ne poštuje od strane operatera na plovilima i da postoji neodložna potreba bavljenja ovim pitanjima vezanim za strukturu plovila (prvenstveno standard površine u dijelu gdje se rukuje ribom i gdje se ona čuva), skladištenje ribe na palubi i istovar ribe u lukama.

Aneks III, Odjeljak VII se odnosi na žive školjkaše. Ovo se odnosi na sekciju 4.7

Aneks III, Odjeljak VIII se odnosi na riblje proizvode.

Propis Savjeta 854/2004 se odnosi na zvaničnu kontrolu proizvoda životinjskog porijekla. On propisuje pravila za zvaničnu inspeksijsku kontrolu usklađenosti sa Propisima (EC) 852/2004 i 853/2004. Treba napomenuti da su detaljna pravila za vršenje zvaničnih kontrola propisana Propisom (EC) 882/2004 koji je takođe stupio na snagu 1. januara 2006. Od posebnog značaja je potreba za vršenjem uzorkovanja zasnovanih na riziku (što se trenutno ne čini), kao i činjenica da nadležna vlast može odrediti laboratorije za analizu uzoraka uzetih tokom zvaničnih kontrola samo ako imaju akreditaciju ISO 17025.

Poglavlje II, čl.3 odnosi se na odobrenja objekata. Crna Gora je donijela Zakon o inspeksijskoj kontroli koji je uglavnom kompatibilan sa čl.3. Međutim, s obzirom na to da ne postoji legislativa kojom se na snagu stavljaju Propisi 852/2004 i 853/2004, nijesu ustanovljena pravila prema kojima bi se inspeksijske kontrole mogle vršiti kako bi se obezbjedilo ispunjavanje zahtjeva u skladu sa legislativom EU u oblasti hrane. Uz to, čl. 4.3 propisuje šta zvanične kontrole moraju obuhvatiti, a to obuhvata i čl. 4.3 (a) *kontrolu dobre higijenske prakse i procedura zasnovanih na analizi rizika i kontrolnih tačaka (HACCP)*.

4.4 Zakon o ispravnosti hrane – ključne aktivnosti

Neformalne smjernice date u *Acquis*-u nagovještavaju usklađenost sa oblastima koje su od naročitog značaja i kojima se treba baviti u procjeni sveukupnog administrativnog kapaciteta:

- Obuka različitih službenika za kontrolu u oblasti inspekcije generalno i u oblasti HACCP (Analiza opasnosti i kritične tačke): unapređivanje i budući planovi

Početna obuka je obezbijeđena u Crnoj Gori, ali je jasno da je potrebna dalja obuka kako bi se inspektori prilagodili novoj ulozi.

Zakon o veterini Crne Gore omogućava uvođenje HACCP- osnova ispravnosti hrane i inspekcije, ali nijesu doneseni pravilnici koji detaljno opisuju kako to treba da funkcioniše. Takođe, potrebno je da svi koji posluju sa hranom i veterinarski inspektori budu u potpunosti upoznati sa njihovom primjenom.

- Primjena HACCP-a od strane rukovaoca hranom: unapređenje i budući planovi

- Laboratorije koje se koriste kod kontrole higijene i analize prehrambenih proizvoda (hemijske, mikrobiološke, GMO itd.): sadašnje ili planirane aktivnosti (sa vremenskim rasporedom) u cilju usklađivanja sa sistemima EU; vremenski raspored akreditacija prema zakonu EU sa nazivom akreditacionog tijela, metodom uzorkovanja i analizom (opšta, na kontaminante, analiza materijala koji dolaze u kontakt sa hranom itd.).

Zahtjevi za hemijske i mikrobiološke analize su potrebni kod niza prehrambenih sektora, pa se tako može očekivati napredak u različitim segmentima, zavisno od sektorske odgovornosti laboratorija. Međutim, važno je prije svega koristiti i osavremeniti laboratorije, koje imaju najviše izgleda da dobiju akreditaciju i težiti ka tome da se prilikom ulaganja uzmu u obzir zahtjevi svih sektora gdje su potrebni postupci testiranja.

- Procedura registracije i ovlaštenja preduzeća: unapređivanje i budućí planovi

Postojeći planovi u okviru zakona Crne Gore 39/95 i 56/2000 nijesu adekvatni, a treba da odslikavaju potrebu za postojanjem više agencija koje će zajedno djelovati u oblasti licenciranja (npr. ribnjaka), ispravnosti hrane, bolesti i kontrole životne sredine. U slučaju uzgajanja dagnji, postoji potreba za definisanjem oblasti odgovornosti organa koji odobravaju rad i vrše monitoring na uzgajalištima.

- Postojeći (i planirani) kadrovski resursi

Potrebno da se opredijeli više osoblja, naročito agencijama za ispravnost hrane, kako bi se omogućilo lakše prilagođavanje zahtjevima koje postavlja rad u okviru zakona EU.

- Sadašnja (i planirana) učestalost kontrola

Znatne napore treba uložiti da primarni zadatak kontrole bude obezbjeđivanje primjene zakona.

- Postojeće (i planirane) procedure za procjenu i odobravanje smjernica za dobre proizvođačke prakse

Budući da ne postoje podaci da je već planirano uvođenje procedura za rukovanje hranom, ovim se pitanjem treba pozabaviti u bližoj budućnosti.

- Ocjena efekata kontrole (postojeći ili planirani sistem revizije)

Nedostaju sistemi revizije, a s obzirom da ovaj sistem predstavlja vitalni dio sistema ispravnosti hrane, on treba da bude prioritet.

- Kontrola uvoza

Aktivnosti koje se preduzimaju u okviru postojeće podrške EU bave se ovim pitanjem. Dalji razvoj zakona i rad graničnih inspekcija vrši se u okviru produženog RFCI projekta.

Crnogorski Zakon o veterinarstvu 11/2004 treba donekle revidirati, prvenstveno način na koji se Zakon sprovodi u praksi. Prije svega, postoji potreba da se promijeni uloga veterinarske inspekcije od jednostavnog sprovođenja politike ka vršenju procjene ispravnosti hrane na osnovu rizika i davanje savjeta i revizija poslovanja hranom. To se može postići putem podzakonskog akta, tj. pravilnika kojim će se usmjeravati rad veterinarske inspekcije. Obuka i tehnička pomoć će biti neophodna kako bi se omogućilo Veterinarskoj upravi da transformiše svoju ulogu i rad u aktivnosti kontrole i monitoringa.

4.5 Legislativa o aditivima u namirnicama i hrani za životinje, reziduama i kontaminantima

Legislativa EU i legislativa Crne Gore o aditivima u namirnicama i hrani za životinje, reziduama i kontaminantima obuhvata niz zakona, od kojih su neki opšti, a neki se odnose na specifične supstance. Generalno gledano, zakon Crne Gore ima adekvatne odredbe koje definišu aditive, rezidue i kontaminante koje se odnose na uzorkovanje namirnica i hrane za životinje za potrebe monitoringa njihovih nivoa. Međutim, postoje neke specifične slabosti u sistemu, kojima bi se trebalo pozabaviti. Većina ovih nedostataka je navedena u tekstu koji slijedi.

Zakon o zdravstvenoj ispravnosti prehrambenih proizvoda i objekata opšte upotrebe 53/91, 37/2002, *Pravilnik* o količini pesticida, metala i metaloida i ostalog otrovnog materijala, hemijskih terapija, anabolika i ostalih supstanci i aditiva u hrani za životinje 5/92, 11/92, 32/02, *Pravilnik* o maksimalnim količinama štetnih supstanci i aditiva u hrani za životinje 2/90) su adekvatni za ispunjavanje zahtjeva Regulative EU, ali način na koji se primjenjuju u praksi zahtijeva određene dopune. Neke supstance se testiraju bez potrebe. Na primjer, histamin analize se vrše na ribama, bez obzira da li su one podložne tom problemu ili ne, demonstrirajući fundamentalnu razliku između administrativnog i pristupa zasnovanog na rizicima. Uzorkovanje se vrši jedino u cilju obezbjeđivanja usklađenosti sa zakonom, a postoji tendencija da se vrši prekomjerno uzorkovanje proizvoda. Programe uzorkovanja treba ponovo osmisliti sa ciljem otkrivanja problema u lancu prehrambenih proizvoda, prije nego samo primjena redovne politike na one koji posluju sa prehrambenim proizvodima. Od veće su važnosti zakoni o reziduima u prehrambenim proizvodima, od kojih su neki jako stari i propisuju analitičke tehnike koje više nijesu adekvatne niti se primjenjuju. Ovo je zakonska siva zona. Moderne analitičke tehnike se koriste za analizu rezidua u prehrambenim proizvodima, uprkos tome što to nijesu zvanične metode utvrđene zakonom. Teško je uvidjeti na koji način ovo može dovesti do efektnog djelovanja zakona, naročito u slučaju dokaza potrebnog za krivično gonjenje. Postoji neodložna potreba za revidiranjem crnogorskih zakona kako bi se obuhvatile promjene u analitičkim tehnikama. Dalje, očekuje se da sve laboratorije koje vrše analize djeluju u skladu sa ISO 17025 i treba preduzeti korake da relevantne laboratorije što prije dobiju akreditaciju. Crnogorski zakoni podržavaju primjenu akreditovanih standarda od strane laboratorija. Potrebne su manje izmjene u cilju akreditacije prema ISO17025, koji treba da postane norma.

Postoji samo jedna laboratorija (u okviru Centra za ekotoksikološka ispitivanja) koja je u mogućnosti da otkrije dioksine²⁶ i koja ima samo ograničenu mogućnost za otkrivanje prisustva, a ne diferencijacije i kvantifikovanja različitih srodnih dioksina i dioksinogenih PCB. Crna Gora se trenutno ne može uskladiti sa bilo kojom regulativom EU u pogledu dioksina u prehrambenim proizvodima, s obzirom da zakoni ne utvrđuju set maksimalno dozvoljenih nivoa dioksina niti laboratorija ima mogućnost da diferencira različite vrste dioksina i PCB. Usklađenost se može postići relativno malim osavremenjivanjem opreme u odabranoj laboratoriji (malo je vjerovatno da bi više od jedne laboratorije bilo rentabilno), praćeno obukom za primjenu analitičkih tehnika, iako bi rentabilnije rješenje moglo biti korišćenje referentne laboratorije u drugoj zemlji. Zakoni EU zahtijevaju da se analize vrše prema standardu akreditovanom u skladu sa ISO 17025.

U zakonu Crne Gore ne postoji odredba koja dozvoljava primjenu 9 Direktive Savjeta 23/1996, u pogledu provjera koje treba da izvrše prerađivačka

²⁶ Council Regulation (EC) 466/2001 sets down specific levels permitted for contamination with dioxins (Annex I, Table 5)

preduzeća radi obezbjeđivanja uslova za nabavku životinja u skladu sa legislativom EU. Pošto uzorkovanje ne predstavlja dio programa monitoringa, a imajući u vidu značaj akvakulture i potencijal za razvoj, jedan od prioriteta treba da bude usvajanje strategije uzorkovanja identifikovane u Aneksu III, čim se za to ukaže prilika. Supstance navedene u Aneksu II i III (uključujući i one navedene u Aneksu IV Regulative (EEZ) 2377/1990) treba testirati u akvakulturi. Isto pitanje se odnosi na odobrene nasuprot stvarnim analitičkim tehnikama, koje se koriste za praćenje rezidua i ostalih supstanci, kao što je navedeno u Regulativi (EU) 466/2001.

Propis Savjeta 2377/1990 reguliše rezidue veterinarskih lijekova u namirnicama životinjskog porijekla. Ovdje su obrađeni samo oni dijelovi Propisa koji se odnose na ribu iz akvakulture. Legislativa Crne Gore propisuje da rezidue antibiotika i hormona nijesu dozvoljene u namirnicama. U suštini, to je utvrđeno granicom otkrivanja koja bi trebala da bude ekvivalentna nivoima utvrđenim Regulativom 2377/1990. Ovi nivoi se mogu postići u jednoj laboratoriji u Crnoj Gori (u okviru Centra za ekotoksikološka ispitivanja), iako se trenutno rutinskom analizom pokrivaju samo one supstance navedene u crnogorskom Pravilniku.

Direktiva Savjeta 23/1999 bavi se nepoželjnim supstancama u proizvodima za ishranu životinja. Postojeći laboratorijski kapacitet bio bi dovoljan da obezbijedi usklađenost sa ovom Direktivom, iako se trenutno redovnim analizama ne traže sve supstance navedene Direktivom.

Propis Unije (EC) 1831/2003 bavi se upotrebom aditiva u hrani za životinje. Izvoz pastrmke i orade iz crnogorskih uzgajališta je veoma mali i ne ide u zemlju EU. U bliskoj budućnosti neće biti potrebe za usklađivanjem sa ovim Propisom, mada će to biti dio uslova za pristup. Crnogorski zakoni o hrani za ribe su veoma ograničeni i usredsređeni na standarde utvrđene Pravilnikom o kvalitetu i potražnji za hranom za životinje 20/2000. Standardi se odnose na osnovni sastav hrane i dozvoljenih aditiva za upotrebu u hrani za životinje i ne bave se širim kvalitetom pitanja bezbjednosti. Imajući u vidu da se hrana za uzgajališta morske ribe uvozi iz EU, kao što je slučaj sa hranom za pastrmske ribnjake, to ne predstavlja razlog za zabrinutost.

Treba napomenuti da program monitoringa rezidua i kontaminanata koji nije usklađen sa legislativom EU i odobren od Evropske komisije može u potpunosti spriječiti izvoz proizvoda akvakulture iz Crne Gore u EU.

Potrebne su izmjene crnogorskih zakona o reziduima i kontaminantima (uključujući Pravilnik o količini pesticida, metala i metaloida i ostalog otrovnog materijala, hemijskih terapija, anabolika i ostalih supstanci nađenih u prehrambenim proizvodima 5/92, 11/92, 32/02; Pravilnik o maksimalnim količinama štetnih supstanci i aditiva u hrani za životinje 2/90 i Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o maksimalnim količinama supstanci i aditiva u hrani za životinje 27/90) kako bi se proširili i obuhvatile supstance koje trenutno nijesu uključene i kako bi se promijenili maksimalno dozvoljeni nivoi. Lakši pristup laboratorijskoj opremi je dugoročno neophodan kako bi se omogućilo vršenje analiza na rezidue i kontaminante u okviru obaveze obezbjeđivanja ispravnosti prehrambenih proizvoda.

4.6 Legislativa o suzbijanju bolesti riba

Legislativa EU o suzbijanju bolesti riba dopunjava se i konsoliduje. Trenutno je dostupan samo konsultativni dokument COM (2005) i malo je vjerovatno da će revidirani nacrt biti predložen Evropskom parlamentu u naredne dvije godi-

ne. Glavna promjena koju predložena legislativa donosi je promjena sa pristupa suzbijanja bolesti riba na pristup prevencije. Ostale odredbe će, vjerovatno, biti slične onima iz dva glavna propisa iz legislative o suzbijanju bolesti riba - Direktiva Savjeta 67/1991 i 53/1993.

Crna Gora ima ograničenu mogućnost detekcije i dijagnostike bolesti riba, pogotovu virusnih. Iako postoji Veterinarska laboratorija u Podgorici, ona se oslanja na slanje uzoraka za dijagnostička ispitivanja Veterinarskoj laboratoriji u Beogradu. Što se tiče zahtjeva Direktive 53/1993, ovo ne mora biti ozbiljan problem, s obzirom na to da Nacionalna referentna laboratorija za bolesti riba može biti u drugoj državi članici (Čl.12.4) i postojeći aranžman korišćenja usluga Vetrinarske laboratorije u Beogradu bi se mogao nastaviti, ako bi je nadležni organ Crne Gore imenovao za Nacionalnu referentnu laboratoriju.

Što se tiče dobijanja dozvola za objekte akvakulture, njihove registracije, formiranja zona i definisanje odobrenih i neodobrenih zona i uzgajališta, i suzbijanja bolesti riba, situacija nije zadovoljavajuća. Ne postoji pravilnik za odobravanje objekata akvakulture niti evidencije koja bi bila u skladu sa Direktivom 53/1993. Potrebna je značajna revizija crnogorske legislative u pogledu odobravanja i registracije objekata akvakulture i suzbijanja bolesti riba. Nije jasno koji zakoni se odnose na odobravanje određenih aktivnosti u oblasti akvakulture, prvenstveno za uzgajališta školjki. Nije jasno u zakonu niti u administrativnoj strukturi ko bi trebalo da je odgovoran za odobravanje i registrovanje proizvodnih lokacija u oblasti akvakulture i za to ne postoje pisane procedure. Situacija je naročito zbunjujuća u pogledu uzgajanja dagnji, koja je, čini se, pala u pravni zaborav i ne postoji agencija koja ima legalni status za izdavanje odobrenja ili vršenje registracije. Centralni registar sa odobrenim i neodobrenim uzgajalištima i zonama potreban je za rad u skladu sa revidiranim zakonima o bolestima riba. Tu će trebati laboratorijska podrška kod postavljanja dijagnoze i identifikovanja bolesti riba, što trenutno ne postoji.

4.7 Razvoj sektora uzgoja dagnji

Postoji određen broj pravnih prepreka razvoju uzgoja dagnji za izvoz u EU. Zakon o morskom ribarstvu propisuje pravila za lokacije uzgoja i izdavanje dozvola. Međutim, dok je MPŠV nadležno za izdavanje saglasnosti za uzgoj školjki, lista od 10 uslova obuhvata i saglasnosti drugih institucija, što dovodi do konfuzije i zastojanja u izdavanju rješenja o lokaciji. Institut za biologiju mora u Kotoru je do sada izdavao saglasnosti, ali izgleda da je to bilo bez pravne osnove. Hitno je potrebno pojednostaviti proceduru za izdavanje rješenja o lokaciji.

Treba napomenuti da Direktiva o vodama za školjkaše (ECC) 923/1979 pruža neadekvatne smjernice po pitanju standarda za vode za ljuskare. Okvirna Direktiva za vode (EC) 60/2000 će zamijeniti 923/1979 do 2013. godine, tako da još nema dostupnih smjernica o potrebnim standardima za vodu za školjkaše. Očekuje se da će biti potrebne značajne investicije u poboljšavanje kvaliteta voda. U slučaju gajenja dagnji, to bi moglo obuhvatiti znatne investicije u tretman kanalizacije za aktivnosti u Boki Kotorskoj.

Pored izdavanja saglasnosti za uzgajališta dagnji, postoji potreba za hitnim ispunjavanjem zahtjeva za objekte i stavljanje u promet živih školjkaša, kao što je detaljno navedeno u Aneksu III, Odjeljak VIII Propisa (EC) 853/2004 i kriterijuma inspeksijske kontrole propisanih Aneksom II, Poglavlje II Propisa 854/2004. Legislativa treba da definiše kriterijume i uslove u skladu sa ovim propisima. Ukratko, ovi propisi zahtijevaju da nadležni organ odredi oblasti za uzgoj i smjenu školjkaša, koji

moraju biti jasno razgraničeni. Pored toga, mora se uvesti program uzorkovanja za potrebe monitoringa kontaminanata životne sredine u morskoj vodi i sedimentima, cvjetanja toksičnih algi i prisustva biotoksina algi u školjkašima. Takav program uzorkovanja mora pokrivati sve oblasti uzgoja, oblasti smjenjivanja i centre za prečišćavanje, i predstavlja veliki teret za nadležni organ u pogledu troškova.

Osnovni elementi programa uzorkovanja su:

Klasifikacija voda za školjkaše kao u Propisu (EC) 454/2002, Aneks II, Poglavlje

II A:

- Klasa A - živi školjkaši se mogu sakupljati za potrebe direktne ishrane ljudi.
- Klasa B - živi školjkaši se mogu sakupljati, ali se mogu stavljati u promet samo nakon tretmana u centru za prečišćavanje ili nakon smjenjivanja na način kojim se postižu standardi iz par. 3. Živi školjkaši iz ovih oblasti ne smiju prelaziti granicu testa „five-tube three dilution MPN“ od 4600 E coli na 100 g mesa i intravalvularne tečnosti.
- klasa C - živi školjkaši se mogu sakupljati, ali se mogu stavljati u promet tek nakon smjene tokom perioda koji je dovoljno dug da omogući ispunjavanje zdravstvenih standarda navedenih u para 3. Živi školjkaši iz ovih oblasti ne smiju prelaziti granicu testa „five-tube three dilution MPN“ od 46 000 E coli na 100 g mesa i intravalvularne tečnosti.

Pored toga, živi školjkaši moraju ispuniti sljedeće kriterijume maksimalnog nivoa rezidua (MRL) biotoksina algi.

Tabela 3: MRL za toksine školjkaša

Toksin	MRL i jedinice
Paralitični otrov školjkaša (PSP)	800 mikrograma po kilogramu
Amnezivni otrov ljuskara(ASP)	20 miligrama of domoic acid po kilogramu
Okadaic acid, dinophysistoxini pectenotoxini	160 mikrograma ekvivalenta okadaic acid po kilogramu
Yessotoxini	1 miligram ekvivalenta yessotoxina po kilogramu
Azaspiracids	160 mikrograma ekvivalenta azaspiracid po kilogramu

4.8 Razvoj izvoza ribljih proizvoda

Postojeći izvoz ribljih proizvoda iz Crne Gore u EU je ograničen. Treba preduzeti niz ključnih koraka radi omogućavanja i podsticanja izvoza:

- Dogovor o kompetentnom tijelu sa EU DG SANCO
- Dogovoriti sa DG SANCO program uzorkovanja u skladu sa Aneksima I-IV Direktive (EU) 23/1996 za praćenje određenih supstanci i rezidua

To će biti od velike važnosti za bilo koji proizvod akvakulture koji se izvozi u EU (treba napomenuti da nije potrebno za divlje ribe). Regulativa (EEC) 2377/1990 pruža detalje o maksimalno dozvoljenim nivoima rezidua u prehrambenim proizvodima životinjskog porijekla i identifikuje specifične nivoe dozvoljene u ribljem mesu. Usklađenost sa navedenim zakonima zavisi od laboratorija određenih od strane kompetentnog tijela, koje je akreditovano od strane tijela prepoznatog u EU ISO17025.

- Usklađenost sa Direktivom (EEC) 493/1991 će biti neophodno u bliskoj budućnosti. Iako prestaje da važi od 1. januara 2006, i dalje će se upotrebljavati kao smjernica za uvoz ribljih proizvoda iz zemalja trećeg svijeta. U stvari, to znači da se Crna Gora mora uskladiti sa važećim standardima EU u oblasti zdravlja i higijene ribljih proizvoda. Dugoročno i kao dio procesa pristupanja, potrebna je usklađenost sa Regulativama (EU) 178/2002 i 852-954/2005.
- Za izvoz cijele, svježe, neprerađene ribe, usklađivanje sa regulativama vezanim za higijenu trebalo bi da bude relativno lako. Izvoz ribe koja potiče iz akvakulture treba da je u skladu sa Odlukom Komisije (EU) 858/2003. Dalje, ako se riba izvozi cijela, a ne sa izvađenim iznutricama, potrebna je usklađenost sa kontrolom bolesti koja je sadržana u Direktivi (EEZ) 67/1991. U bilo kom obliku da se riba izvozi, neophodna je usklađenost sa članom 11 Direktive (EEZ) 493/1991. Odsustvo direktnog i brzog pristupa opremi za dijagnozu bolesti riba može predstavljati prepreku izvozu ribe iz akvakulture. Treba predložiti plan za bavljenje ovim pitanjem i dogovoriti njegovo sprovođenje sa DG SANCO.
- Usklađenost sa Direktivom (EEZ) 493/1991 i važećim zakonima EU o higijeni prehrambenih proizvoda
Ovo će biti teško za većinu uzgajališta riba i prerađivača u Crnoj Gori i treba preduzeti korake za osavremenjivanje opreme i uvođenje HACCP principa. Obezbjedjivanje leda napravljenog od pijaće vode je apsolutni minimum za omogućavanje izvoza cijele, svježe ribe. Ukoliko treba izvaditi iznutrice prije izvoza ribe, osavremenjivanje opreme će iziskivati sredstva i možda obuhvatiti izgradnju novog objekta za čuvanje i preradu ribe na ribnjacima.
- Omogućiti razvoj izvoza dagnji
Treba uskladiti korake potrebne za kulture dagnji identifikovanih u prethodnom tekstu. Naročito treba uvesti program uzorkovanja i monitoringa bakterijske kontaminacije i zagađivača.

Dugoročna usklađenost sa Regulativama 852-854/2004 će obuhvatiti veća ulaganja u opremu i obuku preduzeća, a to će se odslikati u ulaganjima u inspekciju i obuku kompetentnog tijela.

4.9 Laboratorijska kontrola

4.9.1 Opšti zahtjevi

Kao dio opšte politike EU iz oblasti proizvoda ribarstva postoji potreba za hemijskim i mikrobiološkim ispitivanjima ribe i proizvoda od ribe, kao i ekološka analiza oblasti proizvodnje.

Postoji nekoliko zvaničnih dokumenata koji propisuju metode uzorkovanja, metode analiza koje se vrše, supstance koje se analiziraju i njihove prihvatljive nivoe. Da bi se proizvodi uopšte mogli izvoziti, neophodno je da zemlje imaju laboratorije koje mogu da potvrde da dati proizvod u potpunosti ispunjava postojeću legislativu i o tome izda sertifikat. Da bi taj sertifikat bio uopšte validan u bilo kojoj zemlji, laboratorija koja ga izdaje mora da bude priznata kao laboratorija koja ima kapacitet i sposobnost da vrši analize navedene u sertifikatu. U praksi to znači da laboratorija mora imati akreditaciju međunarodno priznatog standarda ISO/IEC 17025. Da bi imala punu međunarodnu validnost, akreditaciono tijelo koje procjenjuje laboratoriju mora biti član ili pridruženi član Evropskog Udruženja za akreditacije (EA), ili da ima potpisan Multilateralni sporazum EA, Internacionalnim udruženjem za akreditaciju (ILAC) ili Međunarodnim forumom za akreditaciju (IAF).

Rezultat takvog priznavanja je da sve zainteresovane strane, kao što su kupci, nadležni državni organi i davaoci osiguranja, koji bi mogli insistirati na tome da se rezultati dobiju od laboratorije koju je akreditovalo njihovo nacionalno tijelo za akreditaciju, prihvataju rezultate iz drugih akreditovanih izvora. Ovo omogućava međunarodno prihvatanje roba u prekograničnom prometu i podržava međudržavne sporazume o trgovini. Svako ko uvozi proizvode iz druge zemlje tražiće sertifikat o izvršenoj analizi koji potvrđuje da proizvod ispunjava uslove postojeće legislative. Ukoliko sertifikat nije izdala laboratorija koja ima akreditaciju ISO/IEC 17025, uvoznik će zatražiti vršenje ponovne analize koju će izvršiti odgovarajuća akreditovana laboratorija, što predstavlja veliki trošak koji ide na teret izvoznika.

Laboratorije u Crnoj Gori su u državnom sektoru. U pogledu proizvoda ribarstva postoje dvije glavne oblasti za koje je potrebna akreditovana laboratorija: hemijske i mikrobiološke analize. Crna Gora nema laboratorije koje su adekvatno akreditovane za vršenje analiza koje bi u potpunosti ispunile zahtjeve važećih EU Direktiva i legislative u bilo kojoj od ove dvije oblasti. U Crnoj Gori trenutno nema ni jedne organizacije koja može vršiti i hemijske i mikrobiološke analize na jednom mjestu.

Stoga postoji potreba da zvanične laboratorije dobiju status akreditovanih laboratorija koji je međunarodno prihvatljiv i za hemijske i za mikrobiološke analize.

Generalno, objekti u pogledu prostora i opreme imaju dobar standard i uz odgovarajuće renoviranje i/ili nabavku instrumentalne opreme, većina laboratorija bi mogla da izvrši većinu analiza traženih legislativom EU. Međutim, oprema koja je potrebna za determinaciju biotoksina, kompletnog opsega kongenera dioksina i svih navedenih PCBs je veoma sofisticirana i skupa, tako da ne bi trebalo očekivati da sve laboratorije budu u mogućnosti da vrše analize svih ovih supstanci.

Kapacitet hemijskih laboratorija značajno varira. Stoga će potpuno opremanje laboratorije za vršenje punog obima analiza traženih legislativom EU takođe varirati.

Mikrobiološke laboratorije su već sposobne da vrše analize na navedene patogene. Njima je potrebno poboljšanje u smislu naprednije opreme ili upotrebe instrumenata, kao što je automatizovani čitač ploča. Ovo ne bi trebalo da iziskuje neke velike investicije i može se izvršiti u fazama tokom određenog vremenskog perioda.

Nijedna od laboratorija koje vrše hemijske analize (C) ne mogu analizirati nijedan od navedenih biotoksina niti, osim već pomenutog, bilo koji kongener dioksina. Sve laboratorije koje vrše mikrobiološke analize (M) mogu analizirati sve navedene patogene.

Da bi se ovaj problem riješio, postoje dva moguća načina:

1. Izgraditi novi objekat i opremiti ga neophodnom instrumentalnom opremom za vršenje punog obima analiza. Ovo je, očigledno, skup poduhvat, a samo oprema (bez građevinskih troškova) košta oko 1.000.000 €. U ovoj kategoriji je nova zgrada Specijalističke veterinarske laboratorije u Podgorici, koja ima prostor određen za laboratoriju za bezbjednost hrane. Ovoj laboratoriji bi bilo potrebno da dobije akreditaciju, za šta bi, vjerovatno, trebalo barem dvije godine.
2. Obezbijediti sredstva za postojeću laboratoriju za kupovinu dodatne instrumentalne opreme za vršenje svih potrebnih analiza. Pošto već postoji infrastruktura i osnovni laboratorijski materijal, ovo bi bila znatno jeftinija varijanta i iznosila bi oko 300.000 €. U ovoj kategoriji je Centar za ekotoksikološka ispitivanja Crne Gore.

Hemijske analize: Supstance koje se traže propisima mogu se grupisati u sljedeće glavne kategorije:

Histamini
 Biotoksini
 Dioksini, furani, PCBs nalik dioksinu
 Ostali PCBs
 Antibiotici
 Veterinarski lijekovi
 Kontaminanti, npr.: (organohlorni pesticidi, organofosfatni pesticidi, metali ,mikotoksini)

Kod namirnica u kojima ima ribe bio bi analiziran i hemijski sastav, npr.:
 protein (azot) i ukupni isparljivi bazični azot
 masti
 pepeo
 vlaga.

Sedimenti i voda se mogu analizirati na prisustvo:

metala
 pesticida
 dioksina
 PCBs
 biotoksina algi.

Hrana za ribe se mora analizirati i na:

metale
 organohlorne pesticide.

Da bi se izvršio ovaj opseg analiza do traženih nivoa kvantifikovanja, laboratorija mora biti opremljena čitavim nizom instrumentalne opreme uključujući:

- Gasne hromatografe sa nižim detektorom (ECD, NPD, Masenu spektrometriju (MS) i MS-MS)
- Tečne hromatografe visokih performansi (HPLC) sa detektorima (UV, fluorometrijski, MS iMS-MS)
- Atomski spektrometar (Atomic Absorption Spectrometer - AAS)
- Ostale spektrometre (npr. UV/Vis, IR, FTIR)
- Opremu za sastav namirnica (npr. Auto Kjeldhal, ekstrakcija masti).

Pored ovoga potreban je i čitav niz staklarije i ostale laboratorijske potrošne opreme.

Mikrobiološka analiza: Organizmi čije je prisustvo ograničeno u vodi, ribi i proizvodima od ribe:

Salmonela
 Stafilokoke
 Clostridia
 Proteus spp.
 Escherichia coli

Neophodna oprema: Potpuno opremljena mikrobiološka laboratorija bi morala biti u mogućnosti da analizira sve ove organizme do potrebnog nivoa specifičnosti i osjetljivosti.

Potpuno opremanje laboratorije za vršenje punog obima analiza traženih legislativom EU će varirati, a dolje navedena lista daje naznake opšte procjene troškova za svaku laboratoriju.

4.9.2 Kapacitet i zahtjevi za osavremenjivanje laboratorija

Hemija

Centar za ekotoksikološka ispitivanja

Centar ima JUAT akreditaciju i dobro je opremljen i sa dobrim osobljem. Postojeći objekat je dovoljan, ali bi laboratorija za proširenje mogla koristiti i obližnji objekat. Centar vrši većinu potrebnih analiza i uz određene dodatne instrumente bio bi u mogućnosti da vrši sve potrebne analize. Cijena bi bila 350000 €:

HPLC	Fluorimetrička detekcija	100000 €	Biotoksini OR
HPLC	MS detekcija	100000 €	Biotoksini
HR GC	MS detekcija	80000 €	Dioksini
GC	MSMS detekcija	70000 €	Veterinarski lijekovi

Specijalistička veterinarska laboratorija

Iako ova laboratorija trenutno ne vrši nikakve hemijske analize, smještena je u nedavno izgrađenom, namjenski osmišljenom objektu i predviđeno je da se tu vrše hemijske analize. Vršenje punog spektra analiza zahtijeva instrumente koji koštaju 745,500 € za M i C, a 305000 € samo za C:

GC	ECD	40,000 €	OC pesticidi
GC	NPD	40,000 €	OP pesticidi
Atomic Abs. Spec.		120,000 €	Metali
Ostalo		105,000 €	Mycotox, Dyes, VB
(HPLC	UV detekcija	50,000 €	Histamin, Antibiotici, Mycotoxins, Dyes) ²⁷
(HPLC Fluorimetrička detekcija 100,000 €			
Biotoksini OR)			
((HPLC	MS detekcija	100,000 €	Biotoksini)
(HR GC	MS detekcija	80,000 €	Dioksini)
(GC	MS detekcija	70,000 €	PCB)
(GC	MSMS detekcija	70,000 €	Veterinarski lijekovi)

Mikrobiologija

Objek laboratorije mogu vršiti sve analize na sve potrebne patogene sa postojećom opremom, iako će ubuduće biti potrebni veći kapaciteti. Nijedna laboratorija nije akreditovana.

Institut za javno zdravlje

Laboratorija nije akreditovana, a objekat je odgovarajući.

²⁷ Brackets denote possible option for expenditure

Specijalistička veterinarska laboratorija

Ova laboratorija još nije akreditovana, ali vrši sve potrebne analize u namjenski izgrađenom prostoru.

Zaključak i preporuke

Centar za ekotoksikološka istraživanja bio bi u mogućnosti da vrši sve potrebne hemijske analize uz relativno skromna ulaganja, a iskustvo sa međunarodnim akreditacionim tijelom bi mu omogućilo dobijanje odgovarajuće akreditacije u roku od dvije godine. Ukoliko je prikladno da se hemijske i mikrobiološke analize vrše na istom mjestu, onda treba koristiti namjenski izgrađen prostor u specijalističkoj veterinarskoj laboratoriji uz nabavku odgovarajuće opreme. Potrebna je organizacija za dobijanje akreditacije na oba polja, tako da će proces trajati nekoliko godina. Predloženo je da se CARDS podrška stavi na raspolaganje prvo Centru za ekotoksikološka ispitivanja za vršenje hemijskih analiza, a zatim Specijalističkoj veterinarskoj laboratoriji za opremanje u cilju vršenja mikrobioloških analiza. Ovo zadnje će se izvršiti u drugoj fazi programa. Opremanje Specijalističke veterinarske laboratorije za vršenje hemijskih analiza će se izvršiti kasnije.

Potrebe laboratorija za opremom

Parametar	Hemijska	Mikrobiološka	
	Centar za ekotoksi. ispitivanja	Institut za javno zdravlje	Spec. veterinarska laboratorija
Histamine	*		(50000)
Biotoxins	100000		(100000)
Dioxins etc	80000		(100000)
PCBs	*		(70000)
Antibiotics	*		(50000)
Vet Drugs	70000		(70000)
OC	*		40000
OP	*		40000
Metals	*		120000
Mycotox	*		50000
Dyes			50000
TVB-N	*		5000
Total Cost	250000		
Salmonella		*	*
Staphs		*	*
Clostridia		*	*
Proteus spp		*	*
E coli		*	*

* označene sa postojećim kapacitetima za obavljanje analiza

4.10 Izmjena zakona i aktivnosti u ribarstvu u skladu sa *Acquis* EU

4.10.1 Usklađenost sa *Acquis* EU u ribarstvu

Crna Gora u Zakonu o morskom ribarstvu ispunjava neke od osnovnih zahtjeva za zadovoljavanje ključnih elemenata koje se u *Acquis-u* odnose na ribarstvo:

- Ima administraciju koja vrši inspekciju i kontrolu ribolovnih aktivnosti i aktivnosti na kopnu, inspekciju ribe u preradi i tržišne aktivnosti;
- Bavi se ribolovnim kvotama, naporima koji se ulažu i licence, sprovodi tehničke mjere;
- Inspektori mogu obezbijediti usklađenost sa pravilima o nacionalnim vodama;
- Zakoni kao i pravne strukture su u mogućnosti da sprovedu odgovarajuće mjere (administrativne ili krivične postupke, primjenu sankcija) protiv lica koja ne postupaju u skladu sa pravilima nacionalne politike;
- Posjeduje radarski sistem praćenja koji primjenjuje na svoju flotu, ali operativna oblast je ograničena na područje južno od Budve i isključuje plovila koja se nalaze u lukama u sjevernijem dijelu obale.
- Prikuplja podatke o floti (biološke/ekonomske), podatke potrebne za sprovođenje politike.

Oblasti gdje se posebno ogledaju slabosti:

1. Ne postoji dovoljno administrativnog osoblja koje je u mogućnosti da primjenjuje politiku. Određenije, MPŠV ima jako ograničene kapacitete (samo 1 osoba, savjetnik za ribarstvo) za sprovođenje i vođenje nacionalne (ili pretpristupne) politike u oblasti ribarstva i akvakulture, naročito strukturnih programa kofinansiranih sredstvima za pretpristupanje i raspoloživim sredstvima iz Evropskog fonda za ribarstvo.
2. Ribarska inspekcija nema kapaciteta za sprovođenje mjera kontrole van područja teritorijalne nadležnosti.
3. Iako ima većinu zakonskih odredbi za zadovoljavanje ključnih zahtjeva CFP, neki od zakona zahtijevaju dopune u cilju usklađivanja sa standardima EU.
4. Najspecifičnija slabost je u oblasti izvještavanja i evidentiranja podataka, što predstavlja zahtjev potreban za pružanje podrške nekim od ključnih regulativa EU:
 - Regulativa Savjeta (EU) br. 2847/93 od 12. oktobra 1993, kojom se postavlja sistem kontrole primjenljiv na svaku politiku u ribarstvu (OJ L 261, 20.10.1993, p. 1)
 - Regulativa Savjeta (EU) br. 104/2000 od 17. decembra 1999. o organizaciji tržišta u ribarstvu i proizvodima akvakulture OJ L 17, 21.1.2000.
 - Regulativa Savjeta (EU) br. 1543/2000 od 29. juna 2000. utvrđuje okvir EU za prikupljanje i rukovanje podacima u ribarstvu, koji su potrebni za primjenu ribarske politike, Regulativa Savjeta (EC) br. 1543/2000, OJ L 176, 15.7.2000.
 - Regulativa Komisije (EU) br. 1639/2001 od 25. jula 2001. utvrđuje minimum i proširene pogramme EU za prikupljanje podataka u sektoru ribarstva i postavlja detaljna pravila za primjenu Regulative Savjeta (EU) br. 1543/2000.

5. Ne postoji baza podataka o ulovu ili floti, odgovarajući sistem provjere, uključujući unakrsnu provjeru, a sektor ne posjeduje ni kapacitete za ispunjavanje obaveza u pogledu izvještavanja.
6. Nema neophodne opreme da bi se obezbijedila kontrola ribarskih aktivnosti, poput praćenja plovila, letjelica, zemaljskih vozila;
7. Nema administraciju za primjenu tržišnih standarda (naročito u pogledu veličine i kategorije svježine proizvoda) u lukama i na veleprodajnom tržištu i zadovoljavanje zahtjeva u pogledu informacija o potrošačima; ili kontrole količina koje se povuku sa tržišta zbog toga što su neadekvatne za potrošnju ili zbog mehanizama intervencije.
8. U sektoru nema raspoloženja (makar za sada) za osnivanje udruženja proizvođača.
9. Institucije za naučna istraživanja nisu dovoljno opremljene za adekvatnu procjenu resursa u skladu sa:
 - Regulativom Savjeta (EEC) br. 3760/92 (3), koja uspostavlja sistem EU za ribarstvo i akvakulturu. OJ L 389, 31.12.1992, p.
 - Regulativom Savjeta (EC) br. 2371/2002 od 20. decembra 2002. o očuvanju i održivoj eksploataciji ribarskih resursa u okviru Politike ribarstva
 - Regulativom Savjeta (EU) br. 1626/94 od 27. juna 1994, koja utvrđuje određene tehničke mjere za očuvanje ribarskih resursa na Mediteranu (OJ L 171, 6.7.1994, p. 1).

Imajući u vidu iskustva drugih zemalja u pogledu uvođenja promjena i kašnjenja vezanih za uspostavljanje koherentnih sistema, Vlada predlaže uvođenje onih promjena kojima će na početku obezbijediti usklađenost sa ključnim komponentama *Acquis*-a. Pitanja poput tržišnih standarda mogu se rješavati sporije, naročito kad se ima u vidu da se prateći oslonac ove aktivnosti, podrška cijenama, ne smatra načinom koji će biti u širokoj primjeni na Mediteranu.

4.10.2 Pregled nacionalnog zakonodavstva u oblasti ribarstva

Crnogorski Zakon o morskome ribarstvu usvojen je 2003. godine. Ukaz o proglašavanju Zakona o morskome ribarstvu (br.01/878/2) reguliše opšte poslove u morskome ribarstvu. Prema Zakonu, teritorijalne vode i njihovi živi resursi su vlasništvo države. Zakon takođe reguliše pitanja dozvola za ribolov. Ribarenje i aktivnosti marikulture u teritorijalnim vodama dozvoljeni su samo državljanima ili zajedničkim preduzećima čiji kapital mora biti dijelom domaćeg porijekla.

- Član 11 navodi uslove za izdavanje dozvole uključujući i iznos koji se plaća.
- Član 12 navodi mjere kapaciteta brodova.
- Član 14 navodi vrste alata koji se mogu koristiti za ribarske brodove za lov na veliko:
 - o pridnene vučne mreže,
 - o koče za plavu ribu (plivajuće),
 - o plivarice,
 - o stojeće mreže,
 - o zamke za ribu,

- o obalske potegače,
 - o obalske kočice,
 - o ribolov harpunima bez osvjetljenja,
 - o ribolov parangalima,
 - o zamke,
 - o lov na školjke.
- Članovi 19 - 26 se odnose na aktivnosti sportskih ribolovaca.
 - Članovi 27 - 34 navode uslove za uzgoj ribe i ostalih morskih organizama.
 - Članovi 35 - 49 se bave zabranama (područja i sezone zabrana, zabrana upotrebe određenih alata i eksploziva itd.), navodi alat koji mogu koristiti mala plovila, tehničke karakteristike oka, svrhu i upotrebu mreža i ostalog ribolovnog alata za profesionalni i sportski ribolov, alat za školjkaše (960 - 962).
 - Član 50 se bavi zabranama lova i prometa nedorasle ribe.
 - Članovi 51 i 52 navode upotrebu brodskih dnevnika.
 - Član 54 se bavi nadzorom.
 - Članovi 55- 67 se bave kaznenim mjerama i njihovim popisom.

Postoje i pravilnici o:

1. Konstrukciji i tehničkoj osnovi veličine oka, načinu upotrebe i svrhe određenih vrsta mreža i ostalih sredstava za komercijalni i sportsko-rekreativni ribolov, lov školjkaša, korala, sunđera i morskih plodova.

Ovaj propis navodi upotrebu određenog alata, veličinu oka i zabrane. Neke od odredbi su:

- Veličina oka ne smije biti manja od 20 mm i 40 mm u krilima vučne mreže (mjeri se od čvora do čvora, dužinom stranice oka);
 - Veličina oka plivarice ne smije biti manja od 10 mm u bilo kojem dijelu mreže, dok dužina može biti maksimalno 800 m, a vertikalni pad 120 metara;
 - Ribolov sa obalnim kočama unutar 3 nm dozvoljeno je u periodu od 1. novembra od 1. marta;
 - Ribolov riba iz roda Tunidae se može vršiti okružujućim mrežama, obalskim potegačama, zabodnim mrežama i parangalima, ali podliježu sljedećim ograničenjima: 40 mm za okružujuće mreže, 28 mm za obalske potegače i 100 m za zabodne mreže za tune.
2. Zabrana prometa nedorasle ribe
Ovaj Pravilnik daje osnovu za minimalno dozvoljenu veličinu ribe za promet u Crnoj Gori.
 3. Oblik, sadržaj i vođenje evidencije o aktivnostima ribolova ili uzgoja ribe
Pravilnik daje osnove vođenja evidencije ili broskog dnevnika koji se podnose svega jednom u 6 mjeseci. Dnevne ulove verifikuje inspektor u ribarstvu prilikom istovara.
 4. Određivanje linije gdje voda prestaje biti postojano slana u rijekama koje se ulivaju u more i postavljanje granica
Pravilnikom se propisuju za područja gdje ribolov nije dozvoljen, odnosno ribolovne zabrane.

Iskazana je neophodnost donošenja Zakona o obalnom moru Crne Gore.

Aktivnosti u slatkovodnom ribarstvu u Crnoj Gori su regulisane Zakonom o slatkovodnom ribarstvu ('Službeni list Republike SRJ ', 35/94) i njegovim aktima. Trenutno se radi na novom zakonu o slatkovodnom ribarstvu.

4.10.3 Zajednička politika ribarstva EU

Zajednička politika ribarstva (CFP) obuhvata očuvanje, upravljanje i eksploataciju vodenog svijeta, akvakulturu, kao i preradu i plasman proizvoda iz ribarstva i akvakulture (2371/2002).

Jedno od osnovnih pitanja u Zajedničkoj politici ribarstva su ograničenja ulova i drugih aktivnosti. Ograničavanje broja aktivnih dana na moru po brodu primjenjuje se na Mediteranu (Direktiva EU 2371/2002).

Višegodišnji planovi se mogu izrađivati kada se smatra da su riblji stokovi previše eksploatisani. Oni obuhvataju pravila za: ograničenje godišnjeg ulova i/ili ribolovnih aktivnosti, druge posebne mjere upravljanja, uzimajući u obzir i efekat na druge vrste. Primjenjuju se u svim zemljama koje zajedno vrše eksploataciju određenog stoka (Direktiva EU 2371/2002).

Strani ribari mogu dobiti pristup unutar zone od 12 nautičkih milja samo ako su ovi ribari imali naslijeđeno pravo pristupa (Direktiva EU 2371/2002).

Za oblast unutar zone od 12 nm zemlje članice mogu da usvoje sopstvene mjere očuvanja i upravljanja, ukoliko to nije regulisano na nivou EU. Međutim, očekuje se da usvojene mjere na nivou države neće biti blaže od postojeće legislative EU. Stroža ograničenja se mogu primijeniti i biće primijenjena na sve ribolovne aktivnosti stranih ribara unutar zone od 12 nm (Direktiva EU 2371/2002).

Postavljeni su referentni nivoi koji se odnose na ribolovni kapacitet i koji se ne smiju prekoračiti. Postoji posebna pogodnost u EU za promovisanje izbacivanja ribarskih brodova iz upotrebe i nacionalni planovi za ulaz/izlaz (Direktiva EU 2371/2002). Ulaz novog broda u flotu se kompenzuje prethodnim povlačenjem iz upotrebe, bez pomoći države, barem jednakog kapaciteta. (Direktiva EU 2371/2002).

Svaka zemlja članica vodi nacionalni registar ribarskih brodova koji treba da bude dostavljen Komisiji za potrebe monitoringa veličine flota država članica (Direktiva EU 2371/2002).

Crna Gora vodi nacionalni registar ribarskih brodova. Pristup ribolovnim područjima je regulisan nakon prijema uplate za godišnju dozvolu.

Uslovi ribolova i izvještavanje

Po zakonima EU svi brodovi su obavezni da dozvolu čuvaju na brodu (Direktiva EU 2371/2002).

Crna Gora ima adekvatnu šemu izdavanja dozvola.

Brodski dnevnik u Evropskoj zajednici su obavezni za sve brodove koji love *više od 10 kg* ekvivalenta žive vage (Direktiva EU 973/2001), izuzev za visokomigratorne vrste, za koje je limit 50 kg. Brodski dnevnik treba da sadrži:

- količine svake vrste koja je ulovljena i koja se drži na brodu
- datum i lokaciju (statistička kolona) tih ulova
- vrste alata koji je upotrijebljen i prilov (Direktiva EU 2784/93)

Prema crnogorskom zakonu prilov se ne bilježi.

Svaki ribarski brod u Zajednici koji je jednak ili veći od 10 metara, nakon svakog isplavlivanja, a u roku od 48 časova od pristajanja, treba da podnese *izjavu o pristajanju* nadležnim organima zemlje članice u kojoj pristaje. Ova izjava treba da navede istovarene količine od svake vrste i područje gdje su ulovljene. Izjava o pristajanju čini sastavni dio broskog dnevnika (Direktiva EU 2847/93).

Prema crnogorskom zakonu izjave o pristajanju se ne podnose, a brodski dnevnici se podnose tek svakih 6 mjeseci, a ne za svako isplavljanje za potrebe ribolova.

Potvrda o prodaji se mora predati kada se proizvodi prodaju ili nude na prodaju na mjestu istovara. Podnošenje potvrde o prodaji, koja sadrži sve potrebne podatke, obaveza je nabavljača (Direktiva EU 2874/93).

Potvrda o prodaji treba da sadrži:

- spoljašnju oznaku i naziv ribarskog broda koji je iskrcao dotične proizvođače;
- ime vlasnika broda ili kapetana, odnosno luku i datum iskrčavanja;
- nazive svake riblje vrste i geografsku oblast iz koje potiču;
- najmanju veličinu ribe, cijenu i količinu prve prodaje za svaku vrstu, gdje je to potrebno;
- pojedinačne veličine ili težine, klasu, prezentaciju i svježinu, gdje je to potrebno;
- destinaciju proizvoda povučениh sa tržišta (nusproizvodi, za ishranu ljudi, prenos) imena i prodavca i kupca, mjesto i datum prodaje, gdje je to moguće, i broj ugovora o prodaji, gdje je to potrebno.

Svi proizvodi ribarstva koji su iskrčani ili uvezeni u EU treba da budu praćeni dokumentom koji sastavlja prevoznik dok ne dođe do prve prodaje. Predaja ovog *dokumenata o prevozu* sa navedenim svim potrebnim podacima je obaveza prevoznika (Direktiva EU 2847/93).

Ovaj dokument treba da:

- za pošiljku naznači naziv broda i njegovu spoljnu oznaku. U slučaju da se uvoz ne vrši brodom, ovaj dokument treba da navede mjesto gdje je pošiljka uvezena;
- navede destinaciju pošiljke (pošiljaka) i oznaku prevoznog sredstva;
- navede količine ribe (u kilogramima prerađene mase) za svaku prevezenu vrstu, naziv pošiljaoca, mjesto i datuma utovara, kao i naziv svake vrste ribe, njenog geografskog porijekla i, gdje je to potrebno, odgovarajuću veličinu ribe.

Transportna dokumentacija nije obezbijedena, ali prema crnogorskim zakonima vozila se mogu provjeravati. Međutim, nema nikakve reference za praćenje, što je jako važno prema Zakonu EU.

Zemlje članice treba da obezbijede da se evidentiraju sva iskrčavanja na njihovim teritorijama (Direktiva EU 2847/93).

Svaka država članica treba da obavijesti Komisiju kompjuterskim putem o količini svakog stoka ili grupe stokova koji podliježu propisima o ukupnom dozvoljenom ulovu (TAC) ili kvotama istovarenih tokom prethodnog mjeseca (Direktiva EU 2847/93).

Svaka država članica treba da uspostavi sistem potvrde kojim se vrši unakrsna provjera i verifikovanje podataka koji su rezultat ovih obaveza (Direktiva EU 2847/93).

Od 1. januara 2005. brodovi duži od 15 metara moraju imati instaliran funkcionalan sistem koji omogućava detekciju i identifikaciju tog broda preko daljinskih sistema monitoringa (Direktiva EU 2244/2003).

Sistem monitoringa brodova, kojeg formira svaka zemlja članica, obezbjeđuje automatski prenos Centru za monitoring brodova državi članici koja ima izlaz na more (Direktiva EU 2244/2003).

Registrowanje ribljih proizvoda

Proizvodi ribarstva se prodaju sa ribarskog broda samo registrovanim kupcima (Direktiva EU 2371/20002).

Kupac tokom prve prodaje podnosi fakture ili potvrde o prodaji nadležnom organu (Direktiva EU 2371/2002).

U slučajevima kada je određena najmanja dozvoljena veličina za datu vrstu, firme koje se bave prodajom, skladištenjem ili transportovanjem moraju biti u mogućnosti da potvrde geografsko porijeklo proizvoda (Direktiva EU 2371/2002).

Da bi se obezbijedilo ispunjavanje tehničkih aspekata pravila u pogledu mjera definisanih u Propisu Savjeta (EEC) br. 3759/92, 17.decembar 1992. godine o zajedničkom organizovanju tržišta proizvodima ribarstva i akvakulture, svaka država članica treba da organizuje na svojoj teritoriji redovne kontrole svih lica uključenih u primjenu mjera.

Kontrole se odnose na tehničke aspekte primjene:

- a) standarda plasmana (**kvalitet, klasa i veličina**), i posebno **najmanje dozvoljene veličine**
- b) cjenovne aranžmane, posebno u slučaju:
 - povlačenja proizvoda sa tržišta za potrebe koje ne obuhvataju ishranu ljudi
 - skladištenja i/ili prerade proizvoda povučenih sa tržišta.

U Crnoj Gori se sprovodi rigorozna kontrola prodaje ribe na tržnicama i u restoranima. Kupljena riba mora biti proračena fakturom. Prodajom se, ipak, ne registruju kvalitet, klasa i veličina ribe.

Nadzor i kontrola

Zemlje članice kontrolišu aktivnosti koje se vrše unutar oblasti obuhvaćene Zajedničkom politikom u ribarstvu (CFP) na svojim teritorijama, ili u vodama koje su u njihovoj nadležnosti (Direktiva EU 2371/2002).

Aktivnosti kontrole su ograničene samo na teritorijalne granice. Crna Gora nema kapacitet da vrši kontrolu van linije od 12 nm.

Zemlje članice usvajaju mjere, opredjeljuju finansijska sredstva, kadar i uspostavljaju administrativnu i tehničku strukturu potrebnu da bi se obezbijedila efikasna kontrola, inspekcija i sprovođenje zakona. Preduzete mjere treba adekvatno dokumentovati i one treba da budu uspješne, da odvrate potencijalne počiniocima od prekršaja i da budu u skladu sa Direktivom EU (2371/2002),

Crna Gora ima adekvatne mjere i uglavnom adekvatan kadar za monitoring aktivnosti ribolova. Takođe primjenjuje i sistem kaznenih mjera i novčanih kazni (2000 € za prekršaj za brodove sa ukupnom prodajom od prosječno 30000 € godišnje). Dodatni resursi mogli bi biti potrebni za pomoć pojačanom nadzoru na moru i provjeri tržnica i restorana tokom ljetnjih mjeseci.

Zemlje članice treba da uspostave i vode Centre za monitoring u ribarstvu, koji prate aktivnosti ribolova i sve ribolovne radnje i da preduzmu odgovarajuće mjere kako bi se osiguralo da Centri za monitoring u ribarstvu imaju adekvatan kadar i da su opremljeni kompjuterskom opremom i softverom koji omogućavaju automatsku obradu podataka i njihov elektronski prenos. Zemlje članice treba da obezbijede procedure kopiranja i povraćaja podataka u slučaju otkazivanja sistema (Direktiva EU 2847/93).

Centar za monitoring u ribarstvu u Crnoj Gori nije u funkciji i nema sredstava za elektronski prenos podataka. Inspektori u luci nemaju kompjutere.

Inspeksijska kontrola

Zemlje članice treba da preduzmu neophodne inspeksijske i izvršne mjere (Direktiva EU 2847/93) da bi se obezbijedila:

- Kontrola na licu mjesta i inspeksijska kontrola ribarskih brodova i poslovnih prostorija;
- Uočavanje ribarskih brodova;
- Istraživanje, pokretanje zakonskog postupka za prekršaje i sankcije.
- Preventivne mjere uključuju:
 - a. Novčane kazne;
 - b. Oduzimanje zabranjene ribarske opreme i ulova;
 - c. Oduzimanje broda;
 - d. Privremeno stavljanje broda van upotebe;
 - e. Suspenziju dozvole;
 - f. Oduzimanje dozvole.

U Crnoj Gori se kontrolišu svi istovari, ali nema nikakvih kontrola utovara na moru. Većina aktivnosti na moru fokusira se na monitoring sportskih ribolovaca.

Najkasnije do 30. aprila svake godine zemlje članice predaju Komisiji izvještaj o izvršavanju aktivnosti, uključujući detaljne podatke o:

- tehničkim i kadrovskim resursima za monitoring u ribarstvu i efektivno vrijeme posvećeno monitoringu;
- zakonima, propisima i administrativnim odredbama koje zemlje članice usvajaju za sprečavanje i kažnjavanje nepravilnosti;
- rezultatima inspeksijskih kontrola ili provjera izvršenih u skladu sa ovim propisom, uključujući broj i vrstu otkrivenih prekršaja;
- preduzetim mjerama i aktivnostima u pogledu navodnih prekršaja i u pogledu procjene pouzdanosti podataka.

Vrste prekršaja bilježe se na sljedeći način:

- zabranjene metode ribolova (alat, metode) (D1, D2, D3);
- neovlašćen ribolov (bez dozvole) (C1, D5);
- ometanje inspektora ribarstva i posmatrača (A1, B1);
- zabranjene vrste (uključujući prilov) (D4);
- istovar nezadovoljavajućih ribljih proizvoda (F1);
- prekršaji po pitanju pretovara (D7);
- falsifikovanje ili nebilježenje podataka (brodski dnevnici, Sistem za monitoring brodova) (E1 E2 E3);
- standardi plasmana (skladištenje, prerada, prodaja) (F2);
- falsifikovanje, prikriivanje, uništavanje dokaza (A2, C3);
- minimalna dozvoljena veličina riba (D6).

U Crnoj Gori vrste prekršaja nijesu navedene na prethodno iznijeti način za EU, ali postoji adekvatna primjena kaznenih procedura i novčanih kazni.

EU može primijeniti repere (Direktiva EU 2371/2002), kako bi se obezbijedila realizacija aktivnosti. To obuhvata broj inspeksijskih kontrola na kopnu, moru i iz vazduha koje će se izvršiti u datoj godini. Ovo je predviđeno u slučaju kada je potrebno primijeniti posebne strategije realizacije.

Komisija može, svojom voljom i sopstvenim sredstvima inicirati i izvršiti finansijske revizije, istrage, verifikacije i inspeksijske kontrole vezano za primjenu pravila. Svake tri godine Komisija sačinjava izvještaj kojim se ocjenjuju aktivnosti i koji se predaje Evropskom parlamentu (Direktiva EU 2371/2002).

Komisija može izvršiti inspeksijske kontrole brodova, prostorija, prodajnih mjesta (Direktiva EU 2371/2002) svojom voljom i bez pomoći inspektora.

Tehnički propisi

Akcioni plan EU za Mediteran, čiji rezultat je predlog Propisa Savjeta 973/2001.

Zaštićene oblasti na nacionalnom nivou

Do 31. decembra 2004. zemlje članice su odredile ostala zaštićena područja u okviru njihovih teritorijalnih voda u kojima se ribolovne aktivnosti mogu zabraniti ili ograničiti radi očuvanja i upravljanja živim vodenim resursima ili održavanja i poboljšavanja statusa očuvanja morskih eko sistema. Nadležne vlasti tih država članica treba da odluče koji se ribarski alati mogu koristiti u tim zaštićenim oblastima, kao i odgovarajuća tehnička pravila koja nijesu blaža od legislative EU.

U Crnoj Gori bi trebalo pokrenuti inicijativu i proceduru za zaštitu ušća rijeke Bojane u Ulcinjskoj regiji.

Zabranjeni ribolovni alati i prakse

Navedene supstance i alati koji se ne mogu koristiti niti držati na brodu:

- a. toksične, uspavljujuće ili korozivne supstance,
- b. električni generatori,
- c. eksplozivi,
- d. supstance koje mogu eksplodirati ako se pomiješaju,
- e. sredstva za vuču namijenjena branju crvenih korala,
- f. pneumatski čekići ili drugi udarni instrumenti za sakupljanje vrsta koja obitavaju u stijenama.

Sva ova sredstva su zabranjena Zakonom o morskom ribarstvu Crne Gore.

Minimalna veličina oka

Minimalna veličina oka je:

- (1) do 31. decembra 2005: 40 mm (to je naših 20 mm),
- (2) od 1. januara 2006: 50 mm (to je naših 25 mm),
- (3) od 1. januara 2009: 60 mm (to je naših 30 mm).

- Za lebdeće koče za plavu ribu za lov na srdelu i inćun, gdje ove vrste čine najmanje 85% ulova žive vage, nakon sortiranja, minimalna veličina oka je 20 mm.
- Za okružujuće mreže minimalna veličina oka je 14 mm.
- Za mreže stajačice koje se koriste za lov arbuna, gdje ova vrsta čini najmanje 20 % ulova žive vage, minimalna veličina oka je 100 mm.

EU predlaže uvođenje novih tehničkih mjera za unapređivanje selektivnosti aktuelne veličine oka od 40 mm za koče, a da se time odmah ne poveća veličina oka. Predlaže se dvofazni pristup ka povećanju minimalne veličine oka na 60 mm tokom sljedećih šest godina. O ovom pitanju se još diskutuje na nivou Savjeta ribarstva.

U Crnoj Gori veličina oka za vučni alat i okružujuće mreže je ista kao i aktuelna minimalna veličina oka EU. Međutim, minimalna veličina oka za zaborodne mreže i konfiguracije se malo razlikuje.

Minimalna veličina udica

Zabranjena je upotreba za ribolov i držanje na brodu svih parangala sa udicama ukupne dužine manje od 5 cm i širine manje od 2,5 cm za svaki ribarski brod koji koristi parangale i koji istovaruje ili ima na brodu određenu količinu arbuna okana (*Pagellus bogaraveo*), koji čini više od 20% ulova žive vage nakon sortiranja.

Minimalne razdaljine i dubine za upotrebu ribolovnog alata

Upotreba vučnog alata je u zoni od 3 nautičke milje od obale ili u zoni izobate od 50 m gdje je ta dubina dostignuta na kraćoj razdaljini od obale.

Crnogorski brodovi love unutar zone od 3 nm u periodu od 1. januara do 1. aprila²⁸.

Tabela 2: Minimalne veličine ribe (cm)

	Crna Gora	Važeći EU	Predloženi (EC 973/2001)
<i>Diplodus spp</i>	15	15	18
<i>Dicentrarchus labrax</i>	25	23	25
<i>Engraulis encrasicolus</i>	11	9	11
<i>Merluccius merluccius</i>	22	20	20
<i>Mugil cepalus</i>	40	Na	Na
<i>Mullus spp</i>	20	11	11
<i>Pagellus erythrinus</i>	15	12	15
<i>Sardina pilchardus</i>	12		13
<i>Scomber scombrus</i>	20	18	18
<i>Solea vulgaris</i>	25	20	25
<i>Homarus gammarus</i>	28	24	30
<i>Nephrops Norvegicus</i>	10	7	2 (CL) 7 (TL)
Palinuridae	9	24	11 cm

Minimalna veličina ribe u Crnoj Gori je uglavnom u skladu sa predloženim amandmanima na EU zakon.

Sportsko-rekreativni ribolov

Upotreba povlačnih mreža, okružujućih mreža, plivarica, strgača, i parangala za visokomigratorne vrste zabranjena je za sportsko-rekreativni ribolov.

Sportsko-rekreativni ribolovci imaju pravo da upotrebljavaju samo štapove za pecanje i druge alate dozvoljene Pravilnikom.

Planovi upravljanja na nivou EU

Savjet može usvojiti planove upravljanja za posebna ribarstva na Mediteranu, tj. u oblastima koja su u potpunosti ili djelimično van teritorijalnih voda država članica. Ovi planovi mogu naročito uključivati:

- a. mjere upravljanja u aktivnostima ribolova;
- b. posebne tehničke mjere koje, gdje je to potrebno, obuhvataju pri-

²⁸ Odobrenje za ribolov unutar 3 nm izdaje se jedino na predlog Instituta za biologiju mora. Ono može, a ne mora, biti izdavano godišnje.

vremena odstupanja od pravila ovog Propisa u slučajevima kada su takva odstupanja potrebna za funkcionisanje ribarstva i pod uslovom da je održiva eksploatacija dotičnih resursa obezbijeđena planom upravljanja;

- c. širenje obavezne upotrebe sistema monitoringa plovila ili sličnih sistema za brodove ukupne dužine između 10 i 15m;
- d. privremena ili stalna ograničenja za zone koje se odnose na određenu opremu ili za brodove koji izvršavaju obaveze u okviru plana upravljanja.

Zemlje članice obezbjeđuju adekvatan naučno utemeljen monitoring planova upravljanja. Revidiraće se plan upravljanja za ribarske aktivnosti kojima se eksploatišu vrste koje kratko žive.

Planovi upravljanja za određene vrste ribolova u teritorijalnim vodama

Zemlje članice usvajaju planove upravljanja za ribolov koji se obavlja obal-skim potegačama, okružujućim mrežama i strgačima unutar njihovih teritorijalnih voda.

Odabrane luke

Ulovi pridnenih povlačnih mreža, povlačnih mreža za plavu ribu, plivarica, parangala za plavu ribu i hidrauličnih strgača mogu se istovariti i plasirati po prvi put samo u lukama koje odrede zemlje članice.

Crna Gora nema nijednu odabranu luku, ali su adekvatni lučki objekti u Baru. Ribarski brodovi iz Budve, Tivta, Herceg Novog su raštrkani na cijelom području.

Zahtjevi za dodatnim podacima

Propis Komisije 1639/2001 donosi određen broj zahtjeva za posebnim podacima koji treba da ispune zemlje članice. Ove informacije su obavezne i obuhvataju:

- Sakupljanje podataka koji se odnose na kapacitete ribolova (po bruto tonazi, maksimalna razdjelna snaga kW po segmentima (koča, potegačama za plavu ribu, alata i udica, puštene i fiksirane mreže, zamke, polivalent) i 4 grupe dužina: < 12m, 12-24, 24-40, 40m +);
- Sakupljanje podataka vezanih za ribolovnu aktivnost (koče: trajanje vuče x kW; plivarice: broj postavljanja; mreže: broj mreža x dužine x vrijeme na moru; parangali: broj udica x vrijeme na moru; zamke; broj x godišnje vrijeme na moru);
- Sakupljanje podataka vezanih za ulove i istovar (uključujući sportsko-rekreativni ribolov);
- Sakupljanje podataka vezanih za ulov po jedinici ulova i/ili efektivnog lova određenih komercijalnih flota;
- Biološko uzorkovanje ulova: sastav po starosti i dužini;
- Sakupljanje ekonomskih podataka po grupama plovila (prihodi, troškovi proizvodnje, fiksni troškovi, investicioni troškovi, interes, vlasništvo, zaposlenje, indikator ribolovnih aktivnosti);
- Sakupljanje podataka vezanih za prerađivačku industriju (sirovine, troškovi proizvodnje, investicioni troškovi, vlasništvo, zaposlenje, kapacitet i finalni proizvod).

Strukturni fondovi EU

Posebni uslovi potrebni za primjenu sredstava Strukturnih fondova:

1. Sve zemlje članice sastavljaju nacionalni strateški plan kojim iznose svoje posebne ciljeve i prioritete za aktivnosti Fonda.

To obuhvata:

- a. smanjenje aktivnosti i kapaciteta ribolova i identifikovanje sredstava, resursa i rokova za postizanje cilja;
- b. razvoj sektora akvakulture, prerade i plasmana;
- c. strategiju implementacije za ispunjavanje zahtjeva za inspekciju, kontrolu ribolovnih aktivnosti, sakupljanje podataka i informacija o Zajedničkoj politici ribarstva (CFP);
- d. strategiju snabdijevanja proizvodima iz ribarstva i razvoj ribolovnih aktivnosti van voda EU;
- e. strategiju razvoja priobalne zone i kriterijume za definisanje ovih zona.

Nacionalni strateški plan sadrži kratak opis:

- a. stanja sektora ribarstva u cjelini,
- b. procjene uticaja na životnu sredinu,
- c. indikativne dodjele raspoloživih javnih finansijskih sredstava za implementaciju Zajedničke politike ribarstva, naznačavajući za svaki nacionalni prioritet gdje je potrebna pomoć koji dijelom finansira Fond, a dijelom nacionalni državni fondovi.

2. Upravljanje planom je u rukama zemlje članice kojoj EU dodjeljuje novac u skladu sa dogovorenim budžetom, koji je realizovan u skladu sa nacionalnim ciljevima koji su usaglašeni sa Osnovnim mjerama Zajedničke ribarske politike. Zemlja članica priprema operativni program.

3. Treba odrediti organ upravljanja, organ za sertifikaciju i organ za inspekciju za svaki paket pomoći i navesti njihove odgovornosti.

4. Zemlja članica koja nadgleda pomoć formira Upravni odbor, koji provjerava kako organ uprave upravlja ovom pomoći i koji obezbjeđuje usaglašenost sa sopstvenim smjernicama i pravilima implementacije i procjenama. Crna Gora još nema kapacitete za korišćenje podrške iz strukturnih fondova EU.

Pretpristupni i fond nakon pristupa EU

Raspoloživa sredstva su za:

- poboljšanje prerade i plasmana proizvoda ribarstva,
- formiranje grupa proizvođača.

Investicije u preduzeća koja se bave stvaranjem profita moguće je podržati sa 50 % iz javnih fondova, od čega EU obezbjeđuje između 75% - 100%. Kompletan prikaz prioriteta koji bi se finansirali iz sredstava Evropskog fonda za ribarstvo dat je u Dodatku A.

5 PRIORITETNA RAZVOJNA PITANJA

U ribarskom sektoru postoje tri osnovna prioriteta razvoja:

- Institucionalno jačanje (kadrovi, obuka i oprema) odnosno poboljšati kapacitet nacionalne politike ribarstva Crne Gore ;
- Jačanje legislative, institucija, laboratorijskih kapaciteta i industrijskih standarda do poboljšanja zdravstvenih uslova proizvoda ribarstva u skladu sa zahtjevima EU;
- Stvaranje i primjena mehanizama koji će omogućiti povoljan investicioni ambijent za ulaganje u sektor ribarstva

Logički okvir je osmišljen tako da obuhvati poseban projekat vezan za dalje promjene jedinice za ribarstvo Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Crne Gore i Veterinarske uprave i laboratorijskih sredstava za testiranje.

5.1 Jačanje kadrovskih kapaciteta za rad na usklađivanju sa CFP

5.1.1 Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Crne Gore

Postojeći kadrovski kapaciteti su nedovoljni da bi se izborili sa zahtjevima: (a) integracione legislative za usklađivanje sa CFP i (b) podrške razvoju Nacionalnog programa koji za cilj ima podršku razvoju sektora ribarstva. U Ministarstvu je neophodno minimalno dva administrativna radna mjesta: savjetnika za politiku i referenta za nacionalni razvoj.

Postojeći kadrovski potencijali za sprovođenje kontrole ribolovnih aktivnosti se smatraju adekvatnim, ako ne i boljim nego u susjednim zemljama (npr. Hrvatskoj). Međutim, uočeno je da su inspektori prezaposleni tokom glavne turističke sezone. Razvoj turizma će, vjerovatno, dati zamah trgovini ribom na crno u prodaji restoranima. Drugo, promjenom režima sprovođenja i Standardnih operativnih procedura, inspekcije će unositi podatke o prodajama i lovu u bazu podataka. Sakupljanje podataka samo po sebi čini dio osnovnih zahtjeva EU. Mnogo je značajnija potreba brodskih dnevnika kao sredstva forenzičnog računovodstva – potvrda ulova u odnosu na potvrde o prodaji, a pregled bilježenih pozicija brodova u odnosu na evidenciju sistema monitoringa brodova (VMS). U skladu sa prethodno navedenim, postojeći obim posla inspekcije će se povećati i savjetuje se zapošljavanje bar još jednog službenika.

Takođe, potreba za posjedovanjem integrisane baze podataka zahtijeva zaposlenog na puno ili određeno radno vrijeme (Nacionalna statistička kancelarija) koji bi aktivno pružao pomoć MPŠV-u.

Predviđeno je i određeno jačanje ljudskih resursa kako bi se postojeće osoblje upoznalo sa zahtjevima EU. U tom pravcu se preporučuje niz radionica i razmjena:

1. Radionica (uključujući posjetu nekoj od zemalja EU) za 1 osobu na temu strukturnih mjera EU za Crnu Goru;
2. Radionica za MPŠV o CFP je održana;
3. Nacionalna radionica za 5 crnogorskih inspektora na temu regulative za kontrolu je održana;
4. Razmjena inspektora – 2 osobe.

Takođe je obezbijeđena podrška kontroli:

- Mali RIB sa 4*4 i oprema za pružanje podrške inspektorima;
- Baza podataka i kompjuteri u cilju podržavanja pristupa integralnoj bazi podataka i komunikacije među službenicima, administratorima i naučnicima u oblasti ribarstva;
- Vozila za inspektore.
- Oprema za CTD (provodljivost, temperatura, gustina) za naučnike i oprema za monitoring hidrografskih parametara vode.

Treba napomenuti da izgradnja objekata nije naznačena za podršku. Mogući kandidat bio je Institut za biologiju mora iz Kotora, ali iz dva glavna razloga ovom projektu nije data podrška:

- Generalno mali pomorski sektor ribarstva, što dovodi u pitanje pružanje široke podrške u ovoj oblasti;
- Objekat nije dobar za renoviranje i ako bi bio prodat, postigla bi se visoka cijena za zgradu i zemljište. Prihodom od prodaje bi se više nego zadovoljile potrebe za jedan manji objekat sa odgovarajućim smještajem.

Savjetnicima EU se preporučuje da:

- Obavijeste MPŠV o obavezi izvještavanja, izradi standardnih potvrda o prodaji, dokumentacije o prevozu i o izradi statističke baze podataka;
- Savjetuju savjetnika za politiku i naučnika za ribarstvenu biologiju o potrebnim promjenama zakonskih propisa u sektoru ribarstva. Ovo će biti opet identifikovano u odjeljku o zakonskoj regulativi;
- Savjetuju ribarsku inspekciju o propisima u oblasti kontrole, formiranju Centra za monitoring u ribarstvu (FMC) i preporučuje standardne procedure rada kojima se obuhvata kontrola brodskih dnevnika prilikom kontrole broda i drugih dužnosti;
- Savjetuju po pitanjima koja se odnose na Zajedničke propise vezane za plasmana;
- Savjetuju u oblasti strukturne politike EU.

5.1.2 Veterinarska uprava Crne Gore

Izvještaj identifikuje potrebu za institucionalnim jačanjem u pogledu organizacije i implementacije adekvatnih sistema za procjenu rizika. Naučno validna procjena rizika koju vrši proizvođač, pridržavajući se HACCP pristupa, neophodna je radi naznačavanja rizika i mjera neophodnih za njihovu eliminaciju ili njihovo svođenje na prihvatljivi nivo.

Vlada bi trebalo da preuzme neki opšti nivo odgovornosti u pogledu upravljanja lancem ishrane. Time bi se obezbijedilo adekvatno informisanje proizvođača o pojavi ili promjeni šema rizika, kao i postojanje adekvatnih provjera i kontrola u okviru regulatornog sistema koji obezbjeđuju upravljanje rizicima na efikasan način.

Hitno je potrebna strategija, praćena obukom, za opšte usvajanje HACCP u Crnoj Gori, i to u inspeksijskim službama i prehrambenoj industriji. Potrebno je novim zakonom oroćiti vrijeme za uvođenje HACCP u svim fabrikama za proizvodnju hrane. Takođe, postoji i potreba za hitnom transformacijom uloge inspekcija, naroćito veterinarske inspekcije, sa uloge nadzora i sprovođenja na ulogu kontrole, ćime bi se obezbijedila usklaćenost sistema sa legislativnom EU u oblasti bezbjednosti hrane. Nova uloga veterinarske inspekcije bi se odnosila i na davanje savjeta prehrambenoj industriji u pogledu poboljšavanja sistema bezbjednosti hrane.

Preporučuju se sljedeće aktivnosti:

- Tehnički savjetnik koji radi sa nadležnim organima na razvoju standardnih procedura rada u inspekciji i praćećih dokumenata (obrazaca);
- Obuka inspektora na radu, kako bi se njihove procedure kontrole, učinak i organizacija učinili adekvatnim (u aneksu su prikazane predloćene teme);
- Kursevi obuke u oblasti implementacije i vrednovanja HACCP-a;
- Radionice o " Uvodu u HACCP i osnovni principi " za menadžment industrije;
- Kursevi obuke za kadar u kontroli kvaliteta u industriji u primjeni HACCP-a za proizvode od ribe, Standardnim procedurama rada, i ISO 9000 sistema garancije kvaliteta.

Postoji, takođe, potreba za implementiranjem regulatornog okvira kako bi se osiguralo ispunjavanje uslova EU u pogledu zakonodavstva, organizacije, plana monitoringa, mjera sprovođenja i rezultata. Sve ovo treće zemlje podnose Evropskoj komisiji, u skladu sa Direktivom Savjeta 96/23/EC, radi dobijanja saglasnosti na planove monitoringa rezidua. Samo zemljama ćiji su programi monitoringa rezidua podnijeti i odobreni od strane EU, dozvoljeno je da isporučuju uzgojene proizvode životinjskog porijekla.

Potrebno je uspostaviti sistem kontrole veterinarskih lijekova koji će obezbijediti da se:

- Nedoćvoljene ili zabranjene supstance²⁹ ne koriste u ishrani životinja (obratiti pažnju na to da se malahit zelena, koja je zabranjena, trenutno koristi u Crnoj Gori);
- Doćvoljene supstance³⁰ koriste na naćin koji će obezbijediti da nivoi njihovih rezidua u namirnicama životinjskog porijekla ne prelaze doćvoljene maksimalne kolićine.

Monitoring bi, takođe, trebalo da obuhvati kontrolu nivoa kontaminacije životne sredine (teški metali, organohlorne supstance itd.). Sistem kontrole treba da osigura da se odrećen broj ključnih karakteristika uvrsti u regulatorni okvir veterinarskih lijekova i to:

- Procedure odobravanja i klasifikovanja veterinarskih lijekova u skladu sa zaćtjevima EU;

29 Farmakološki aktivne supstance za koje se ne mogu propisani maksimalni nivoi (zabranjene supstance): Aristolochia spp. I preparati od nje; Chloramphenicol i derivati npr. thiamphenicol, (TAF); Chloroform, Chlorpromazine, Colchicine, Dapsone, Dimetridazole, Metronidazole, Nitrofurans (ukljućujući furazolidone), Ronidazole, Malahit zelena i leukomalahit zelena; takoće i anabolici (hormoni i steroidi) hormoni rasta (iako se pod odrećenim okolnostima mogu koristiti kao terapeutska sredstva).

30 Doćvoljena lista veterinarskih lijekova za primjenu u proizvodima ribarstva koji podlijeću maksimalnim nivoima rezidua: Sulfonamidi, Trimethoprim, Amoxicillin, Ampicillin, Flumequin, Sarafloxacin, Chlorotetracycline, Oxy tetracycline, Tetracycline, Diflubenzaron, Teflubenzuron, Oxolinic, acid Cypermethrin.

Ne podlijeću maksimalnim nivoima rezidua: Tosylchloramide sodium, Tricaine mesilate

- Kontrola uvoza, proizvodnje i distribucije kontrolisanih jedinjenja;
- Kontrola izdavanja i primjene određenih jedinjenja na životinjama (npr. pod nadzorom veterinara);
- Navođenje kontrole skladišta i zaliha na farmi u skladu sa zahtjevima EU;
- Navođenje evidencije o primjeni medikamenata na farmi;
- Odvajanje tretiranih od netretiranih životinja;
- Držanje liječenih životinja do isteka karence prije klanja;
- Zahtjevi po pitanju informacija i izvještavanja o životinjama prodatim prije isteka karence.

Ovi koraci predstavljaju izvod iz sistema kontrole rezidua veterinarskih lijekova. Monitoring rezidua³¹ služi da pomogne nadležnom organu da procijeni da li sistem kontrole funkcioniše tako da spriječi da kontaminirani proizvodi uđu na tržište. Uzorkovanje i testiranje na rezidue ne znači kontrolu ovih rezidua.

Biće potrebno da nadležna vlast organizuje poseban operativni plan za izvoz školjkaša i da izradi dosije sa ovim informacijama i zatraži odobrenje od EU DG SANCO. Ovo podrazumijeva označavanje, klasifikaciju, monitoring oblasti proizvodnje školjkaša (npr. dagnji) i sljedeće relevantne kontrole:

- a) Klasifikacija oblasti proizvodnje;
- b) Zahtjevi po pitanju izlova i transporta (dokumenta za registraciju);
- c) Dokumenti koji se koriste tokom transporta iz oblasti proizvodnje do objekata;
- d) Uslovi po pitanju smjene (obnavljanja);
- e) Program monitoringa proizvodnje/izlova;
- f) Zatvaranje/suspenzija oblasti proizvodnje;
- g) Rezultati programa monitoringa;
- h) Sistem kontrole finalnog proizvoda.

Preporučuje se jedan ekspert iz EU za Veterinarsku upravu kako bi pomogao u implementaciji sistema monitoringa i kontrole u oblasti proizvodnje školjkaša, uključujući i implementaciju monitoring programa za rezidue iz životne sredine.

Takođe se preporučuje obuka veterinarskog osoblja i/ili drugog osoblja angažovanog u oblasti monitoringa, procedura uzorkovanja i kontrola.

5.1.3 Podrška laboratorijskom osoblju

Za povećanje kapaciteta kadra, konsultanti preporučuju podršku jednog specijaliste iz EU. Rad će se fokusirati na obuku stručnjaka ili "trening trenera" i studijski boravak u oblasti hemijskih i mikrobioloških analiza (2 stručnjaka) u evropskim laboratorijama u roku od 6 mjeseci nakon što laboratorija dobije

³¹ Implementiranje kapaciteta za testiranje rezidua (veterinarskih lijekova, teških metala i organohlornih supstanci) je od presudne važnosti za razvoj sektora akvakulture. Zahtjevi po pitanju testiranja rezidua u legislative EU se odnose na maksimalne dozvoljene nivoe kontaminanta ili residue u namirnicama što se izražava kao maksimalni nivo residue ili MRL. Treba obratiti pažnju da su ovi MRL postavljeni imajući u vidu potrošače EU (na osnovu procjene prosječne potrošnje I nivoa izlaganja) i ne moraju biti adekvatni za druge regione, zbog različitih nivoa izlaganja iz drugih izvora. Zakonsko postavljanje nivoa štetnih sastojaka u namirnicama uvijek treba da je praćeno procjenom rizika kojom se utvrđuje izlaganje potrošača ili grupe potrošača datoj supstanci.

5.2 Harmonizovanje domaćih propisa sa propisima EU

5.2.1 Legislativa u ribarstvu

Pravna tehnička pomoć se predlaže kao podrška usklađivanju nacionalnih zakona sa propisima EU. Potrebno je da se nacionalni zakoni i podzakonska akta mijenjaju i dopunjavaju u skladu sa odgovarajućim propisima EU i to:

- U saradnji sa Inspekcijom jedinicom za ribarstvo (FIU) i obuhvataju: uspostavljanje sistema potvrda o prodaji i izjava o pristajanju brodova i izmjena brodskih dnevnika, čime bi se obuhvatili elementi PROPISA SAVJETA 1639/2001;
- Harmonizacija tehničkih propisa Crne Gore sa onima koji se primjenjuju PROPISOM SAVJETA (EC) 937/2001;
- Harmonizacija inspekcijских mjera i mjera sprovođenja u skladu sa PROPISOM SAVJETA 2847/93 i naknadnih izmjena izvršenih PROPISOM SAVJETA EC 2371/2002;
- Usklađivanje sa odredbama koje se odnose na satelitske sisteme monitoringa plovila PROPIS SAVJETA (EC) 2244/2003;
- Objebijediti da se Crnogorski registar flote uskladi sa PROPISOM SAVJETA (EC) 2090/98 koji se odnosi na registar ribarskih plovila u Zajednici;
- Usklađivanje sa odredbama PROPISA SAVJETA (EC) 2847/93 (izjava o pristajanju brodova, potvrde o prodaji, PROPISOM SAVJETA 1639/2001 (statistički zahtjevi);
- Razvoj programa za procjenu stokova, kako bi se obezbijedilo ispunjavanje zahtijevanih rezultata kao što je navedeno u PROPISU SAVJETA (EC) 1639/2001.

5.2.2 Veterinarska legislativa i laboratorijska kontrola

U oblasti veterine se, takođe, predlaže tehnička pomoć radi usklađivanja nacionalnih zakona sa odgovarajućim propisima EU. Trenutno se u Crnoj Gori vrše dopune i izmjene Zakona o veterini, uz napomenu da je potrebno u sve izmjene, dopune i novouradene pravilnike ugraditi preporuke propisa EU i to:

- PROPIS SAVJETA 178/2004: Očekuje se izrada Nacrta Zakona
- PROPIS SAVJETA 852-854/2004: Biće potrebno donošenje legislative kojom će se od prehrambene industrije tražiti uzorkovanje i analize kao dio cjelokupnog programa kojim se obezbjeđuje i pokazuje ispunjavanje uslova legislative EU u oblasti higijene namirnica. Potrebna je legislativa kojom će se obezbijediti da kompletna industrija proizvodnje namirnica (i hrane za životinje) ne samo usvoji pristup bezbjednosti hrane zasnovan na HACCP, već i da vodi evidenciju kojom pokazuje da takav pristup postoji i da pravilno funkcioniše.
- PROPIS SAVJETA 853/2004. Poglavlje 2 propisuje obaveze prehrambene industrije. Do donošenja odredbi ovih aneksa, objekti se ne mogu odobriti u skladu sa legislativom EU u oblasti namirnica.
- PROPIS KOMISIJE 466/2001: Potrebno je hitno revidirati legislativu Crne Gore kako bi se uzele u obzir promjene analitičkih metoda. Uz to, očekuje se da će sve laboratorije koje vrše zakonom tražene analize raditi u skladu sa ISO 17025, tako da treba preduzeti korake kako bi se obezbijedilo da relevantne laboratorije dobiju, što je prije moguće, akreditaciju.

Crna Gora ne može trenutno ispuniti nijedan EU propis koji se odnosi na dioksine u namirnicama i hrani za životinje. Ispunjavanje ovih zahtjeva bi se moglo

postići relativno malim unapređenjem opreme u odabranim laboratorijama, propraćenim obukom u oblasti analitičkih tehnika. Međutim, isplativije bi rješenje moglo biti odabir već postojeće nacionalne referentne laboratorije iz neke druge zemlje. Legislativa EU zahtijeva da se analize vrše u skladu sa ISO 17025 standardima.

Takođe, treba usvojiti i sljedeće:

- Direktiva Komisije 2001/22/EC, L77/14, od 16.3.2001. Uzorkovanje i metode analize olova, kadmijuma, žive i 3-MCPD u namirnicama;
- Direktiva Savjeta od 22. jula 1991. L268/15, Zdravstveni uslovi za proizvodnju i plasman proizvoda ribarstva;
- Odluka Komisije od 15. marta 1995. L97/84 29.4.1995, Pravila za implementaciju Direktive Savjeta 91/492/EEC u pogledu maksimalnih nivoa i metoda analize određenih biotoksina kod morskih školjkaša, ehinoderma, tunicata i morskih gastropoda;
- Odluka Komisije od 8. marta 1995. L97/84 od 29.4.1995. Vrijednosti limita ukupnog isparljivog bazičnog azota (TVB-N) za određene kategorije proizvoda ribarstva i navodi analitičke metode koje se koriste;
- Preporuka Komisije od 11. oktobra 2004, L321/45, 22.10.2004, o monitoringu nivoa dioksina i PCBs nalik dioksinu u namirnicama;
- L209/17 6. 8.2002, Aneks 1, Metode uzorkovanja za zvanične kontrole nivoa dioksina (PCDD/PCDF) i određivanje nivoa PCBs nalik dioksinima u određenim namirnicama;
- Aneks 2, pripremanje uzoraka i zahtjevi za metode analiza koje se koriste u zvaničnoj kontroli nivoa dioksina (PCDD/PCDF) i određivanje PCBs nalik dioksinima u određenim namirnicama;
- L226/119, 25.6.2004, Aneks I, živi školjkaši;
- L115/37, 4.5.1999, Aneks I, supstance u namirnicama.

6 STRATEGIJA JAČANJA SEKTORA RIBARSTVA U CRNOJ GORI

Strategija razvoja ribarstva fokusira se na osam centralnih oblasti. To su:

1. Zaštita i održivo korišćenje morskog i slatkovodnog ribarstva,
2. Zaštita dobrobiti potrošača,
3. Unapređivanje izvoza,
4. Diverzifikacija tržišta,
5. Poboljšanje slijedljivosti i kvaliteta proizvoda,
6. Proširenje proizvodnje dagnji i gambora u priobalju,
7. Poboljšanje efikasnosti proizvodnje u slatkovodnoj i morskoj akvakulturi,
8. Razvoj sporazuma o partnerstvu u oblasti eksploatacije plave ribe.

6.1 Zaštita i održivo korišćenje morskog i slatkovodnog ribarstva

Crna Gora će štiti i održivo koristiti morsko i slatkovodno ribarstvo usklađivanjem i unapređivanjem svoje legislative, poboljšanjem sistema monitoringa resursa, sakupljanjem podataka na način koji će ispuniti zahtjeve EU i međunarodne standarde u kontroli ribarstva. U nacionalnu politiku treba ugraditi sljedeće propise EU :

- Harmonizacija tehničkih propisa Crne Gore sa PROPISOM SAVJETA (EC) 973/2001, i pri tom obezbijediti da nacionalna ograničenja za veličinu oka i minimalna veličina ribe koja se može loviti budu usklađeni;
- Uvođenje sistema o izvještavanju o ulovu u skladu sa PROPISOM SAVJETA (EC) 1639/2001, uključujući stalni upis podataka u brodski dnevnik po putovanju, kao i uvođenje potvrda o prodaji;
- Harmonizovanje inspekcijskih i mjera kontrole u skladu sa PROPISOM SAVJETA 2847/93 i naknadnim promjenama (PROPIS EC 2371/2002), kojim se uvodi:
 - o Centar za monitoring u ribarstvu (CRM),
 - o Usvajanje standardnih procedura rada i prilagođavanje postojećih procedura i uvođenje niza izvršnih mjera kao što su ukrcavanje na moru van i unutar nacionalne jurisdikcije (12 nm), satelitski monitoring (PROPIS SAVJETA (EC) 2244/2003), forenzičke analize i inspekcijske kontrole tržišta,
 - o Utvrđivanje procedura izvještavanja EU.
- Obezbijediti da je registar flote Crne Gore usklađen sa PROPISOM SAVJETA (EC) 2090/98 o registrima ribarskih brodova EU.
- Obezbijediti program naučne procjene stokova u skladu sa PROPISOM SAVJETA (EC) 1639/2001:
 - o Sakupljanje podataka koji se odnose na kapacitet ribolova (po bruto tonaži, maksimalna razdjelna snaga kWs po segmentima (koča, poteagača za plavu ribu, alata i udica, puštene i fiksirane mreže, zamke, polivalent) i 4 grupe dužina: < 12m, 12-24, 24-40, 40m+);
 - o Sakupljanje podataka vezanih za ribolovnu aktivnost (koče: trajanje vuče x kW; plivarice: broj postavljanja; mreže: broj mreža x dužine x vrijeme na moru; parangali: broj udica x vrijeme na moru; zamke; broj x godišnje vrijeme na moru);

- o Sakupljanje podataka vezanih za ulove i istovar (uključujući rekreativni ribolov);
 - o Sakupljanje podataka vezanih za ulov po jedinici lova i/ili efektivnog lova određenih komercijalnih flota;
 - o Biološko uzorkovanje ulova: sastav po starosti i dužini;
 - o Sakupljanje ekonomskih podataka po grupama plovila (prihodi, troškovi proizvodnje, fiksni troškovi, investicioni troškovi, interes, vlasništvo, zaposlenje, indikator ribolovnih aktivnosti).
- Nastavak aktivnosti države na poboljšanju ekoloških uslova Crnogorskog primorja, rijeka i jezera, a posebno Skadarskog jezera.

6.2 Zaštita dobrobiti potrošača

Što se tiče bezbjednosti hrane, propisani su uslovi za namirnice proizvedene i plasirane u okviru tržišta EU. Veliki dio hrane koja se konzumira u EU se uvozi iz zemalja van Unije, odnosno iz trećih zemalja koje nijesu članice EU. Opšti pristup u propisima EU je da se na hranu koja se uvozi u Uniju primjenjuju isti uslovi kao za hranu koja se u njoj proizvodi. Opšti je zahtjev da uslovi koji se primjenjuju na isporuke iz trećih zemalja moraju biti barem ekvivalentni uslovima definisanim legislativom.

To je veoma bitno, jer se ne zahtijeva da uslovi budu isti, već da imaju ekvivalentan efekat, čime se omogućava određen stepen fleksibilnosti u razvoju sistema kontrole u trećim zemljama. Stoga interpretacija i prenošenje legislative EU na dobavljače iz trećih zemalja mora uzeti ovo u obzir.

Zakoni EU o hrani nisu statični. Objavljivanje „Bijele knjige“ Evropske Komisije o bezbjednosti hrane iz 2003.³² rezultiralo je uvođenjem značajnog broja novih pravnih instrumenata, stavljajući na snagu radikalno novi pristup u upravljanju bezbjednosti hrane. U toku 2005. godine legislativa EU pretrpjela je značajne promjene i nakon 1. januara 2006. godine van snage će biti stavljene sljedeće Direktive i njihovi amandmani:

- Direktiva Savjeta 91/493/EEC od 22. jula 1991. kojom se propisuju zdravstveni uslovi za proizvodnju i plasman proizvoda ribarstva,
- Direktiva Savjeta 91/492/EEC od 15. jula 1991. kojom se propisuju zdravstveni uslovi za proizvodnju i plasman živih školjkaša,
- Direktiva Savjeta 92/48/EEC od 16. juna 1992. kojom se propisuju minimalna higijenska pravila koja se primjenjuju na proizvode ribarstva na određenim brodovima.

Treba napomenuti da se regulatorni pristup promijenio u EU od usvajanja „Bijele knjige“. Prvobitni zahtjevi su bili propisivani u obliku Direktiva (kojima se od zemalja članica EU zahtijevalo da implementiraju nacionalnu legislativu u skladu sa zahtjevima Direktive), dok se sada glavni zahtjevi iskazuju kroz Propise Savjeta, i direktno se usvajaju u članicama EU.

Međutim, što se tiče trećih zemalja, ova promjena politike ne čini značajnu materijalnu razliku u pogledu uslova koje one treba da ispune. Prednost za treće zemlje jeste što to treba da dovede do harmonizovanog pristupa između zemalja članica i da smanje (ponekad i značajne) razlike u interpretaciji i primjeni sa kojima se nekada suočavaju oni koji žele da snabdijevaju EU proizvodima ribarstva.

³² vidi http://europa.eu.int/comm/dgs/health_consumer/library/pub/pub06_en.pdf

Evropski Savjet je 1991. uveo harmonizovane zdravstvene kontrole za proizvode ribarstva namijenjene ishrani ljudi, kojima je obuhvaćena i jača kontrola proizvoda iz trećih zemalja. Ovi zahtjevi su propisani Direktivom Savjeta 91/493/EEC (o "Zdravstvenim uslovima za proizvodnju i stavljanje u promet proizvoda ribarstva"). Ne samo da industrija ovih trećih zemalja mora da ispuni higijenske uslove i zahtjeve HACCP-a, već u svakoj od ovih zemalja nadležni organ mora da uspostavi zdravstvenu kontrolu ovog sektora koja je barem ekvivalentna onima definisanim legislativom EU.

Sistem analize rizika i kontrole kritičnih tačaka je postao savremeni sistem kontrole kvaliteta koji je zamijenio tradicionalno testiranje konačnog proizvoda i tako osigurao visok standard bezbjednosti potrošača. U stvari, HACCP čini sistem upravljanja bezbjednosti proizvoda koji identifikuje kritične varijable u procesu koji utiču na nivo i prisustvo rizika po zdravlje ljudi u finalnom proizvodu. Takođe, definiše kritični monitoring indikatora i metoda kojima se obezbjeđuje da varijable u procesu ostanu u okviru bezbjednih granica.

Zahtjevi vezani za primjenu HACCP metodologije u industriji su propisani Propisom 853/2004 od 29. aprila 2004. „o specifičnim pravilima higijene za namirnice životinjskog porijekla“. Trenutno je detaljni sadržaj HACCP sistema koji se primjenjuje za proizvode ribarstva propisan Odlukom Komisije 94/456 od 20. maja 1994. „kojim se detaljno propisuju pravila za primjenu Direktive Savjeta 91/493/EEC, po pitanju samokontrole kod proizvoda ribarstva“. Ovo propisuje sljedeće korake kojima se treba pozabaviti u izradi HACCP plana:

- Identifikovanje rizika, analiza rizika i određivanje mjera potrebnih za njihovu kontrolu,
- Identifikovanje kritičkih tačaka,
- Ustanovljavanje kritičnih granica za svaku kritičnu tačku,
- Ustanovljavanje procedura za monitoring i kontrolu,
- Ustanovljavanje korektivnih mjera koje će se preduzimati po potrebi,
- Vrednovanje sistema kontrole kako bi se obezbijedilo da su rizici pod kontrolom,
- Ustanovljavanje procedure za verifikaciju i reviziju,
- Ustanovljavanje dokumentacije koja se odnosi na sve procedure i evidencije.

Inspeksijska jedinica mora biti u potpunosti upoznata sa principima i njihovom praktičnom primjenom u kontekstu prerade i proizvodnje proizvoda ribarstva. Inspekcija bi trebalo da bude u stanju da procijeni stepen usklađenosti svakog od gore navedenih koraka sa HACCP-om, kao i da identifikuje praznine i greške u procesu implementacije.

Nadležna vlast takođe treba da razmotri pripremu posebnih smjernica HACCP-a za vrste proizvoda ribarstva i procese koji se obično odvijaju u sektorima prerade ribe za koji je ta nadležna vlast odgovorna. Ove smjernice bi se fokusirale na tipične rizike i mogućnosti za njihovu kontrolu.

6.3 Poboljšanje izvoza

Crna Gora će težiti povećanju prodaje svoje ribe kroz razvoj novih tržišta za svoje proizvode iz morskog i slatkovodnog ribarstva. Pristupanje EU predstavlja dobru priliku za tradicionalne i nove proizvode morskog i slatkovodnog ribarstva. Zajednica prepoznaje značaj koji proizvođači pastrmke mogu imati ako se riješi problem neefikasnosti proizvodnje. Morske vrste, pogotovo dagnje i brancin, mogu biti značajan potencijal za ekspanziju prodaje.

Za narednih osam godina predlaže se razvoj sljedećih ciljnih uzgoja:

Meditranska dagnja: 2000 t, pa čak do 5000 t, u izvoznoj vrijednosti od 1,5 do 5,5 mil €.

Na bazi prirodnih potencijala Bokokotorskog zaliva, inostrani eksperti cijene da je moguće proizvesti čak 5000 t dagnji godišnje, dok su mišljenja domaćih eksperata, koja u obzir uzimaju realna ograničenja koja postavlja održivo gazdovanje Zalivom i razvoj drugih važnih djelatnosti, prije svega turizma, da je realno računati na proizvodnju od 2000 t dagnji. I ta količina predstavlja ogromno povećanje u odnosu na postojeći nivo proizvodnje.

Prerađena pastrmka: 1000 t, što predstavlja izvoznu vrijednost od 2,5 do 3 mil €.

Da bi se podstakao razvoj izvoza, uzgajivači ribe će dobiti finansijsku pomoć u formi grantova za:

- razvoj grupa proizvođača i zadruga,
- obezbjeđivanje sredstava za posjete tržištima,
- primjenu elektronskih sistema prodaje.

Od ključnog značaja za ovaj razvoj jeste ispunjavanje sljedećih propisa:

Pristup tržištu EU je još uvijek ograničen na izvoz proizvoda **niskog rizika** (u odnosu na zdravlje potrošača) – divljih, cijelih, obrađenih (očišćenih od iznutrica), svježih proizvoda morskog ribarstva, što je bazirano na garancijama nadležnog organa. Međutim, postoji interesovanje za razvoj nekoliko drugih proizvoda čiji izvoz u EU nije dozvoljen, npr. konzervirani inćun (proizvod visokog rizika); dimljeni krap u konzervi i pastrmka (proizvod visokog rizika); pastrmka filetirana hladno-dimljena (proizvod visokog rizika); dagnje (proizvod visokog rizika). Treba napomenuti da proizvode visokog rizika čine proizvodi koji, ukoliko nijesu adekvatno pripremljeni ili prerađeni, mogu predstavljati ozbiljan rizik po ljudsko zdravlje i život.

Strategija se prvenstveno zasniva na ograničenjima kojima se ne dozvoljava izvoz proizvoda od riba iz Crne Gore - sanitarni i zdravstveni uslovi za proizvode ribarstva u skladu sa zahtjevima EU i međunarodnog tržišta. Ovo znači promjenu opšteg shvatanja, odgovornosti i uloge učesnika u proizvodnji i kontroli proizvoda ribarstva, jer u modernim sistemima kontrole bezbjednosti hrane u ekonomijama slobodnog tržišta, odgovornost za bezbjednost hrane obično snosi proizvođač.

Strategijom se navodi institucionalno jačanje u pogledu organizacije i implementacije adekvatnog sistema procjene rizika, podrška proizvođačima za implementiranje naučno validne procjene rizika, u skladu sa pristupom HACCP, navođenje rizika i mjera neophodnih da se eliminišu ili svedu na prihvatljiv nivo. Ovim će se obuhvatiti integrisanje opšteg nivoa odgovornosti Vlade u pogledu upravljanja lancem ishrane, kako bi se obezbijedilo da proizvođači budu adekvatno informisani o spajanju ili promjeni rizika i da su adekvatne provjere i kontrole dostupne u okviru regulatornog sistema, kako bi se obezbijedilo da se rizicima upravlja na efikasan način.

Strateški razvoj izvoznog sektora će posebno obratiti pažnju na jačanje znanja inspektora u pogledu rizika u proizvodima ribarstva (opšta mikrobiologija, hemijska toksična jedinjenja, histamin itd.) i kako ih kontrolisati, kako bi mogli da daju savjete i procjenjuju uspjehnost sistema kontrole koji se primjenjuju za smanjenje ili eliminisanje rizika i kako bi se obezbijedilo uspješno upravljanje rizikom. Industrija (objekti za preradu, objekti akvakulture i/ili plovila) će biti ojačani implementacijom GMP, standardnih procedura rada (SOP) i/ili HACCP sistema.

Strategija za proizvodnju dagnji će posebno razviti sljedeće mehanizme kontrole:

- Monitoring oblasti u kojima se vrši branje u pogledu uslova koji mogu predstavljati rizik mjerenjem:
 - a) kontaminacije bakterijama koje su indikator fekalnog zagađenja,
 - b) populacije toksičnih vrsta algi,
 - c) nivoa toksina u proizvodima;
- Zatvaranje oblasti u kojima se vrši sakupljanje ukoliko rizik postoji;
- Sertifikovanje porijekla proizvoda u distribuciji kako bi se obezbijedio plasman isključivo proizvoda iz kontrolisanih oblasti;
- Sistem za monitoring rezidua iz prirodne sredine (teški metali i organohlorne supstance itd.).

Da bi se podržao razvoj proizvoda akvakulture, uspostaviće se sistem kontrole prisustva veterinarskih lijekova.

Promjene navedenih propisa će se izvršiti do kraja 2006. god.

Iako je rast izvoza značajna prilika za sektor, jasno je da će istovremeno proizvođači iz Crne Gore biti više izloženi, i ranjiviji, zbog konkurencije iz EU.

6.4 Diverzifikacija tržišta

Preporučuju se posebne oblasti za razvoj.

Proizvođači pastrmke će ostvariti veći profit ukoliko prošire svoje aktivnosti na preradu ribe i tako povećaju proizvodnju (pastrmka). Glavna briga trenutno je to što su proizvođači u velikoj mjeri zavisni od institucionalnog sektora. Postoji velika potreba za diverzifikacijom u preradu radi povećanja vrijednosti za lanac maloprodaje.

Mlada pastrmka i veće ribe, i ostale slatkovodne vrste se povremeno mogu ubacivati u rijeke. Udruženja ribolovaca u Crnoj Gori imaju brojno članstvo, te se stoga može razviti partnerstvo sa udruženjima kako bi se promovisala prodaja za određene rijeke i jezera.

Razvoj primorske turističke privrede će obezbijediti značajno tržište ribom za sektor ugostiteljstva. To je važan razlog zbog kojeg treba obezbijediti uspostavljanje adekvatnog zdravstvenog monitoringa.

6.5 Poboljšanje kvaliteta i utvrđivanje porijekla

Subjekti u prehrambenoj industriji moraju, u skladu sa članom 18 Propisa (EC) 178/2002, imati sisteme i procedure za identifikaciju subjekta u prehrambenoj industriji od kojeg primaju i kojem isporučuju proizvode životinjskog porijekla.

Evropski komitet za standardizaciju (CEN) definiše slijedljivost kao „*moćnost praćenja istorije, primjene ili lokacije onoga što je predmet razmatranja*“. Istorija proizvoda može obuhvatiti njegovo porijeklo i porijeklo njegovih sastavnih djelova, kao i sve što mu se usput dešavalo. U praksi, to znači i mogućnost saznanja porijekla ribe i šta joj se dešavalo. Postoji nekoliko razloga zbog čega kompanija koja trguje ribom može željeti da osigura da se put njenih proizvoda može slijediti.

- Strogi pravni zahtjevi propisani članom 18 Propisa Savjeta 178/2002 od 18.01.2002 "kojim se propisuju opšti principi i zahtjevi zakona o hrani..." koji zahtijeva da se slijedljivost »hrane, hrane za životinje, životinja od koje namirnica potiče ili supstanca koja je namijenjena ili koja se očekuje da će biti uvrštena u hranu ili hranu za životinje prati tokom svih koraka

proizvodnje, prerade i distribucije". Propis dalje zahtijeva postojanje mogućnosti identifikacije snabdjevača i potrošača svake partije proizvoda i da prehrambena industrija ima u funkciji sisteme koji ove podatke može dati na uvid inspekciji. Hrana stavljena u promet takođe treba da bude etiketirana tako da olakša praćenje njenog puta.

- Da može tvrditi da su preduzete sve neophodne mjere u praćenju slijedljivosti proizvoda;
- Zahtjev po pitanju slijedljivosti se može smatrati osnovnim dijelom HACCP sistema (analiza rizika i kontrola kritičnih tačaka), pošto je sistem bespredmetan ako se ne bilježe podaci u odnosu na broj partije, koji ne pokazuje samo dan, vrijeme prijema ili slanja pošiljke, već i porijeklo sirovine od koje je proizvedena.
- Posebni slučajevi kod kojih se slijedljivost zahtijeva (kontrola rizika od morskih biotoksina i patogenih bakterija kod školjkaša).

6.6 Širenje proizvodnje dagnji i škampa u priobalju

Jačanje sektora morskog ribarstva podržavajući ulov od 50 t škampa

- Grantovi za investiranje u kvalitet (sa jakim akcentom na rukovanje ribom i kontroli temperature) i opremu za bezbjednost;
- Eksperimentalni program ribolova (uz tehničku podršku) vezano za ribolov škampa u priobalju;
- Dodjela grantova za kupovinu ili zamjenu plovila ili poboljšanje postojećih (4) sa ciljem lova škampa u priobalju;
- Promovisanje sporazuma o partnerstvu u ribarstvu ili ohrabivanje zajedničkih aktivnosti u eksploataciji srdele i incuna. Ulovi bi trebali da se djelimično istovaruju u Crnoj Gori radi prerade ili prodaje u vidu hrane za ribu u sektoru uzgajanja tuna.

6.7 Povećanje efikasnosti proizvodnje u slatkovodnoj i morskoj akvakulturi

EU će željeti da unaprijedi efikasnost proizvodnje kod uzgajivača riba pružanjem finansijske podrške u formi:

- Kapitalnih grantova za rekonstrukciju bazena i vodotoka, za razvoj kaveznog sistema uzgoja i postavljanje sidrišta za dagnje;
- Pomoći u kupovini sistema za prečišćavanje;
- Finansijske podrške za kupovinu uzgojnog stoka i razvoja metoda uzgajanja, koje značajno smanjuju nepovoljan uticaj na životnu sredinu u poređenju sa uobičajenim praksama u sektoru uzgoja;
- Finansijske podrške za razvoj proizvodnje hrane za ribe;
- Kompenzacije za upotrebu metoda proizvodnje u akvakulturi koje pomažu u zaštiti životne sredine i očuvanju prirode;
- Implementacije mjera za zaštitu zdravlja životinja i ljudi;
- Promovisanja učešća u eko-menadžmentu EU i planovima kontrole;
- Promovisanja organske proizvodnje;
- Davanja naknada uzgajivačima školjkaša za privremenu suspenziju branja uzgojenih mekušaca.

Prepoznato je da sada proizvođači funkcionišu pod režimom lažne sigurnosti. Konkurenti iz EU i iz trećih zemalja mogu da isporuče svježe proizvode po

cijeni nižoj od sadašnje proizvodne cijene u zemlji. Proizvođači će stoga morati da prihvate da će, ukoliko nijesu spremni da uvedu promjene, biti izloženi pritisku strane konkurencije. Najviše koristi će od toga, vjerovatno, imati potrošači koji će očekivati značajno smanjenje cijena proizvoda (za oko 50 procenata sadašnje cijene).

Tehnička podrška će biti obezbijedena kroz EU CARDS program koji će olakšati promjenu ka efikasnim sistemima proizvodnje.

Uzgoj dagnji

Neophodno je smanjenje troškova proizvodnje sa sadašnjeg nivoa od 1 €/kg na nivo koji je približno ekvivalentan proizvodnim troškovima u EU od 0.55 €/kg. Stoga se treba fokusirati na povećanje prinosa u odnosu na troškove inputa. Troškovi inputa za ovaj sektor su relativno mali, imaju dobru stopu prihoda na investicije. Osnovni djelovi uzgoja dagnji kojima treba podrška su:

- Ispitivanje mjesta za uzgoj;
- Pružanje savjeta o razvoju i primjeni odgovarajuće tehnologije za lokacije u dubokim vodama;
- Jačanje aktivnosti kontrole zdravstvene ispravnosti namirnica i vode, uz snažnu podršku u radu;
- Pojednostavljanje strukture izdavanja dozvola, ali zadržavanje zahtjeva za EIA .

Proizvodnja pastrmke

Trenutno, proizvođači imaju korist od izuzetno visokih cijena (3,5–4 €/kg, sa farme, cijela riba) i one su znatno iznad onih u EU. Cijene u Evropi su znatno varirale u posljednjih nekoliko godina i postoje regionalne varijacije u cijenama, ali su u prosjeku od 2-2,5 €/kg za pastrmku od 200-400 gr. Ako bi proizvođači pastrmke u Crnoj Gori bili izloženi konkurenciji uzgajališta iz EU, teško da bi mogli ostati konkurentni bez velikog smanjenja proizvodnih troškova, koji se trenutno kreću oko 2,10 do 2,30 €/kg. Na osnovu podataka sa drugih farmi iz bivše Jugoslavije, cilj bi trebalo da bude smanjenje proizvodnih troškova (direktnih i indirektnih, ali ne računajući kapital i finansiranje) na oko 1,5 €/kg. Proizvodni troškovi u Velikoj Britaniji za pastrmku od 300-400 gr je prosječno od 1,62 do 1,76 €/kg a mogu dostići i 1,47 €/kg kod nekih od najefikasnijih proizvođača u EU. Neophodno je, prije svega, smanjenje troškova inputa (hrana, rad, el. energija), a takođe i smanjenje troškova poslovanja kroz efikasnije upravljanje prilivom novca i obrtnih sredstava.

Trenutna strategija direktnog plasiranja na tržište trebalo bi da osigura veće cijene prije nego veliki obim, ali je i tržište niskih cijena, kao što su supermarketi i prerađivači bitno. Podaci iz Njemačke ukazuju da se za slične proizvode (konzumna veličina, bijela pastrmka, obrađena pastrmka) mogu postići znatno više cijene kod malih proizvođača (od 7,10 do 9,70 €/kg) putem direktnog plasiranja na tržište. Prerada radi dodavanje vrijednosti takođe može dati doprinos marži proizvođača, mađa su mogućnosti za to uglavnom određene lokalnim navikama. Na primjer, mali proizvođači pastrmke u Njemačkoj mogu dobiti otprilike 12,5 €/kg za cijelu, toplo dimljenu pastrmku. Postoji i trošak obrade za dodatnu vrijednost (kapitalni i operativni troškovi), ali ona može značajno povećati profitabilnost po kilogramu prodate pastrmke.

Pošto se prerada radi dodavanja vrijednosti može vršiti na jeftinijoj, uvezenoj pastrmki, i dalje postoji potreba za smanjenjem proizvodnih troškova i poboljšanjem proizvodne efikasnosti. Ključne oblasti na koje treba obratiti pažnju su:

- Smanjenje vremena proizvodnje sa 18 na 12 mjeseci, odnosno potrebno je omogućiti proizvodnju konzumne pastrmke (250-300grama) za 12 do 13 mjeseci. Osim boljeg priliva gotovine smanjenjem vremena proizvodnje, to će dovesti i do efikasnije upotrebe osnovnih sredstava i ukupnog povećanja godišnje proizvodnje. Bez detaljnog ispitivanja proizvodnog ciklusa i troškova povezanih sa njim, nije moguće utvrditi gdje su i koja su to tehnička poboljšanja (kao što je mehanizacija) neophodna. Generalno, uzgajališta pastrmki sa sistemom bazena mogu dostići godišnju proizvodnju od oko 1,5 puta njihovog kapaciteta.
- Bolji uzgojni stokovi. Pastrmke na većini farmi potiču od uvoza uzgojnih stokova od prije 50 godina, pa je vjerovatno visok stepen međusobnog ukrštanja jedinki, što rezultira smanjenjem produktivnosti. Uvoz ikre različitih sojeva kalifornijske pastrmke bi, ne samo osvježilo uzgojne stokove, već i pružilo priliku za promjenu proizvodnog ciklusa. Uvođenje stoka koji se mrijesti na proljeće pomoglo bi da se izbjegne vrhunac proizvodnje koji je uobičajen za uzgoj pastrmke koja se mrijesti samo u jesen. Uvođenje ikre sa južne hemisfere radi postizanja istog cilja moglo bi biti izvodljivo samo u mrestilištima sa izvorskom vodom zbog visokih temperatura vazduha tokom ljeta. Osim toga, neka uzgajališta prijavljuju gubitak vode zbog neispravnih kanala.
- Opravka dovodnih kanala na uzgajalištima bi trebala biti prioritet. Nije bilo moguće dobiti detaljnu specifikaciju troškova, ali cijene opravki na sličnim uzgajalištima pastrmki su bile oko 5.800 € za svaki kanal (148 m²), što otprilike iznosi 100.000 € na 100 t projektovanog proizvodnog kapaciteta. Dodatne popravke na kanalima za dovod vode se procjenjuju na oko 5.000 € po uzgajalištu.
- Neophodno je poboljšanje higijene u pogledu bezbjednosti hrane. Takve investicije mogu obuhvatiti rashladne komore, pogone za proizvodnju leda i objekte za preradu ribe (čak i ako je jedina prerada zaleđivanje i pakovanje pastrmke za prodaju). Zbog specifične prirode takvih investicija nije moguće izvršiti procjenu troškova dok se ne izvrši detaljna tehnička procjena zahtjeva za svaku farmu posebno.

Proizvodnja orade i brancina

Očekuje se da će u EU prosječni troškovi pasti na 3,50 €/kg. S obzirom na to da se mlađ uvozi, mogućnosti za smanjenje troškova su ograničene. Isto tako, hrana se uvozi i jedina mogućnost direktnog smanjenja troškova je kroz smanjenje koeficijenta konverzije hrane (FCR). Proizvođači u EU su smanjili FCR sa 2,8 na 2,1, i to bi trebalo da bude cilj proizvođača u Crnoj Gori. Cijena rada u Crnoj Gori je niska u odnosu na EU standarde, ali se može očekivati njen rast, tako da bi trebalo raditi na poboljšanju produktivnosti (npr. mehanizacija i automatizovanje) kako bi se produktivnost podigla na prosjek EU od 18,45 tona po stalno zaposlenom radniku. Druge oblasti u kojima bi se moglo uštedjeti su :

- Smanjenje perioda rasta na 15 mjeseci. On je u EU smanjen sa 19 na 15 mjeseci za ribu koja se prodaje kad dostigne težinu od 300-400 g.
- Smanjenje smrtnosti tokom rasta. Na EU uzgajalištima stopa preživljavanja je u prosjeku 80-85%

Ukoliko se znatno ne smanje troškovi, crnogorski proizvođači neće biti

konkurentni na tržištu EU, pa se stoga savjetuje orijentacija na lokalno tržište i postizanje maksimalne prodajne cijene kroz mogućnost direktnog plasmana u prodavnice i restorane.

6.8 Razvoj sporazuma o partnerstvu u ribarstvu u eksploataciji plave ribe

Crna Gora ima neeksploatisani stok od 9.000 t plave ribe koja se nalaze unutar i van teritorijalne linije od 12 nm. Najbolje vrijeme za izlov, kada je optimalan sadržaj masti, je za inćun jul a za sardelu period od oktobra do marta. Ovdajšnja flota ima veoma ograničen kapacitet za izlov ovih stokova. Međutim, predviđene su investicije u pogon za preradu u Baru kojim bi bila omogućena prerada nekih 20 miliona konzervi ribe (što je oko 3600 t ribe). Tržište za ove vrste za ljudsku ishranu je prilično slabo, međutim, postignut je određen uspjeh u prodaji ovih vrsta kao hrane za tov tune.

Sporazumi o partnerstvu u ribarstvu se koriste kao sredstva preko kojih strani ribari plaćaju dozvole za pristup ribolovnim područjima. Sporazumi se mogu potpisivati između pojedinačnih zainteresovanih strana kroz prodaju godišnjih dozvola, kroz zajedničke poduhvate ili kroz pregovore sa nacionalnim ili internacionalnim organima. EU ima posebno tijelo za pregovaranje FPA (Direktorat B) i može da bude posrednik u pregovorima za ribare iz EU (italijanske brodove). Prednost pregovaranja sa EU jeste ta što Komisija, kao dio svog novog pristupa partnerstvima, želi da doprinese ne samo prihodima izdavanja dozvola već i da podrži jačanje institucija. Kao dio FPA EU i privatni sektor takođe mora da plati svoj doprinos.

Na ovom stadijumu nijesu date nikakve preporuke po pitanju sporazuma i budžetskih plaćanja. To je dio procesa pregovaranja.

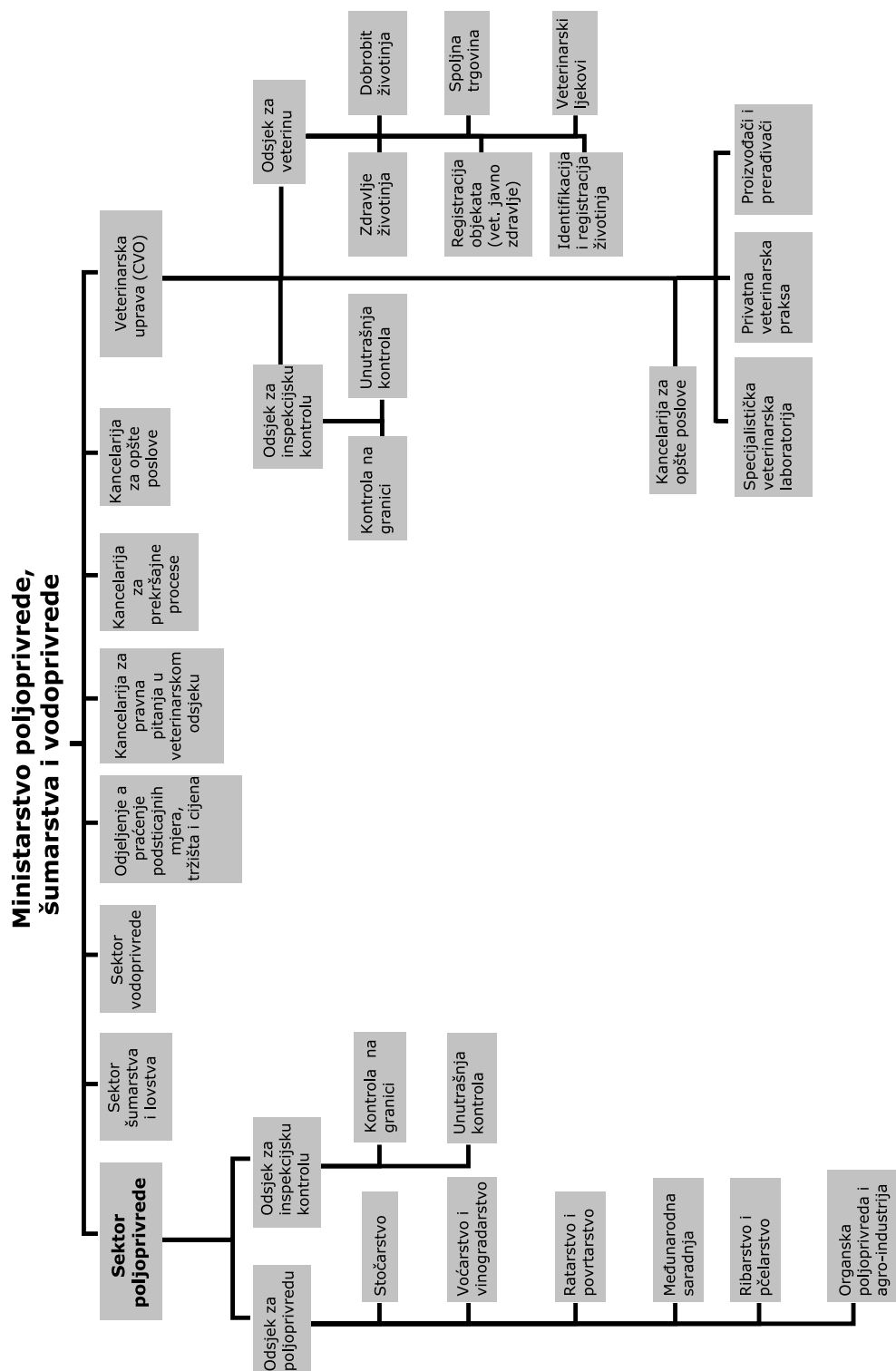

DODATAK

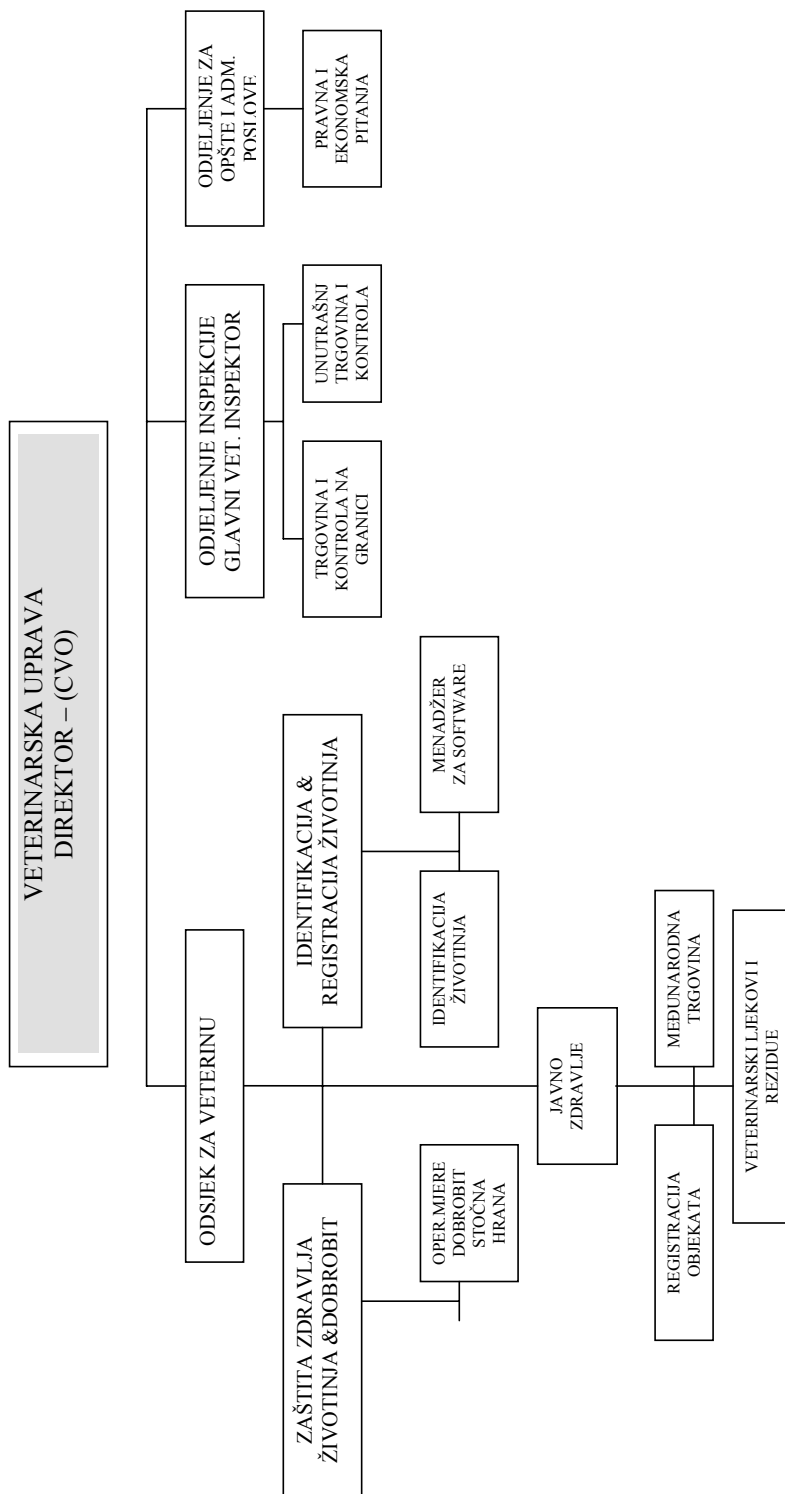
Tabela 1: Ukupna statistika ribarskog sektora

	Broj	Zaposleni	Proizvodnja	Vrijednost (€'000)
RIBOLOVNI BRODOVI				
Profesionalni morski	17*	52	600	1500
Povremeni morski	70	70	1100	440
Profesionalni jezerski	105	210	520	900
Povremeni jezerski	100	200		
Ukupno	288	532	2220	2840
UZGAJALIŠTA RIBE				
Dagnje	16	32	200	280
Brancin i orada	1	4	50	400
Pastrmka	20	133	450	1575
Šaran	1	2	5	10
PRERADA RIBE				
Trgovina ribom i distribucija (Bar i Kotor)	3**	17	540	
Prerada ribe (Rijeka Crnojevića)	1	109	1178***	
Ukupno	4	126	2218	
* Broj profesionalnih dozvola je bio 22, od čega su dvije za plivarice. U 2005. samo 11 kočara je imalo dozvole; ** još jedan pogon se gradi, u vlasništvu Norvežana sa potencijalom zapošljavanja do 200 radnika; ***961 plava riba, 70 šarana, 147 ukljeva;				

Sema 1: Struktura MPŠV

Sema 2 Organizaciona struktura veterinarske uprave RCG

Lista zakonskih propisa EU navedenih u ovom dokumentu

Kratak naziv	Puni naziv	Detalji publikacije
	Osnovni zakoni o bezbjednosti hrane	
Regulativa (EU) 178/2002	Regulativa (EU) br. 178/2002 Evropskog Parlamenta i Savjeta od 28. januara 2002, koja utvrđuje opšte principe i zahtjeve zakona o prehrambenim proizvodima, uspostavlja Evropsku agenciju za ispravnost hrane i utvrđuje procedure u oblasti ispravnosti hrane	OJ L 31, 1.2.2002, p.1
Regulativa (EU) 852/2002	Regulativa (EU) br. 852/2004 Evropskog Parlamenta i Savjeta od 29. aprila 2004. o higijeni prehrambenih proizvoda	OJ L 139, 30.4.2004, p.1
Regulativa (EU) 853/2002	Regulativa (EU) br. 853/2004 Evropskog Parlamenta i Savjeta od 29. aprila 2004. utvrđuje specifična higijenska pravila prehrambenih proizvoda životinjskog porijekla	OJ L 139, 30.4.2004, p.55
Regulation (EC) 854/2002	Regulativa (EU) br. 854/2004 Evropskog Parlamenta i Savjeta od 29. aprila 2004. utvrđuje specifična pravila za organizaciju zvaničnih kontrola proizvoda životinjskog porijekla namijenjenih ljudskoj upotrebi	OJ L 139, 30.4.2004, p.206
	Rezidui, kontaminanti i aditivi	
Regulativa (EEZ) 2377/1990	Regulativa Savjeta (EEZ) br. 2377/1990 od 26. juna 1990. utvrđuje procedure EU za utvrđivanje maksimalno dozvoljenih rezidua veterinarskih medicinskih proizvoda u prehrambenim proizvodima životinjskog porijekla	OJ L 224, 18.8.1990, p.1
Direktiva (ES) 23/1996	Direktiva Savjeta 96/23/EU od 29. aprila 1996. o mjerama praćenja određenih supstanci i njenih rezidua u živim životinjama i životinjskim proizvodima i ukinute Direktive 85/358/EEZ i 86/469/EEZ i Odluke 89/187/EEZ i 91/664/EEZ	OJ L 125, 23.5.1996, p.10
Direktiva (ES) 29/1999	Direktiva Savjeta 1999/29/ES od 22. aprila 1999. o nepoželjnim supstancama i proizvodima u životinjskoj ishrani	OJ L 115, 4.5.1999, p.32
Regulativa (ES) 466/2001	Regulativa Komisije (EK) 466/2001 od 8. marta 2001. utvrđuje maksimalne nivoe određenih kontaminanata u prehrambenim proizvodima	OJ L 77, 16.3.2001, p.1
Direktiva (EK) 69/2002	Direktiva Komisije 2002/69/EK od 26. jula 2002. utvrđuje metode uzorkovanja i metode analiza u oblasti zvanične kontrole dioksina i utvrđivanja dioksinogenih PCB u prehrambenim proizvodima	OJ L 209, 6.8.2002, p.5
Direktiva (EK) 70/2002	Direktiva Komisije 2002/70/EK od 26. jula 2002. utvrđuje zahtjeve za utvrđivanje nivoa dioksina i dioksinogenih PCB u ishrani	OJ L 209, 6.8.2002, p.15
Regulativa (EK) 1831/2003	Regulativa (EK) br. 1831/2003 Evropskog Parlamenta i Savjeta od 22. septembra 2003. o aditivima koji se koriste u ishrani životinja	OJ L 268, 18.10.2003, p.29
	Bolesti riba	
Direktiva (EEZ) 67/1991	Direktiva Savjeta od 28. januara 1991. vezano za zdravstveno stanje životinja koji usmjeravaju plasiranje životinja i proizvoda akvakulture na tržište	OJ L 46, 19.2.1991, p.1
Direktiva (EEZ) 53/1993	Direktiva Savjeta 93/53/EEZ od 24. juna 1993. predstavlja minimum mjera za kontrolu određenih bolesti riba	OJ L 175, 19.7.1993, p.23
COM (2005) 362 konačna	Predlog Direktive Savjeta o potrebnom zdravstvenom stanju životinja iz akvakulture i njihovih proizvoda, prevenciji i kontroli određenih bolesti kod takvih životinja	
	Životna sredina	
Direktiva (EEZ) 923/1979	Direktiva Savjeta od 30. oktobra 1979. o kvalitetu potrebnom za vode u kojima žive ljuskari	OJ L 281, 10.11.1979, p.47
Direktiva (ES) 60/2000	Direktiva 2000/60/ES Evropskog Parlamenta i Savjeta od 23. oktobra 2000. utvrđuje okvir za aktivnosti EU u oblasti politike o vodama	OJ L 327, 22.12.2000, p.1

Spisak prioriteta za finansiranje iz EFF

Strukture flote

- Stavljanje stare flote van upotrebe;
- Pomoć za privremenu obustavu;
- Podrška za kolektivne akcije;
- Podrška za diverzifikaciju prema održivom ribarstvu.

Akvakultura

- Diverzifikacija prema novim vrstama i proizvodnja vrsta sa dobrim tržišnim perspektivama;
- Implementacija metoda uzgajanja koje bitno smanjuju negativan uticaj na životnu sredinu u poređenju sa uobičajenom praksom u sektoru ribarstva;
- Pomoć tradicionalnim aktivnostima akvakulture koje su važne za očuvanje i ekonomskog i socijalnog okruženja i životne sredine;
- Mjere od zajedničkog interesa vezane za akvakulturu, kao što je predviđeno Poglavljem III ovog teksta i stručna obuka;
- Kompezacija za primjenu metoda proizvodnje u akvakulturi koje pomažu zaštiti životne sredine i očuvanju prirode;
- Implementacija mjera za potrebe zdravlja ljudi i životinja;
- Promovisanje oblika akvakulture koji obuhvataju zaštitu i unapređenje životne sredine, prirodnih resusa, genetske raznovrsnosti, očuvanja pejzaža i tradicionalne karakteristike zona akvakulture;
- Promovisanje učešća u eko-menadžmentu EU i plana kontrole;
- Promovisanje organske akvakulture;
- Davanje kompenzacije uzgajivačima školjkaša za privremenu suspenziju lova uzgojenih mekušaca.

Prerada

- Poboljšanje uslova rada i stručna obuka;
- Unapređivanje i monitoring javnog zdravlja i higijenskih uslova ili kvaliteta proizvoda;
- Smanjivanje štetnih uticaja na životnu sredinu;
- Pomoć u povećanju upotrebe malo korišćenih vrsta, nusproizvoda i otpadaka;
- Primjena novih tehnologija ili razvijanje elektronske trgovine;
- Plasman proizvoda koji uglavnom potiču iz ulova lokalnih flota.

Zajednička akcija

- Doprinos boljem održivom upravljanju ili očuvanju resursa i transparentnosti tržišta proizvoda ribarstva i akvakulture;
- Uključenje zajedničkih ulaganja u razvoj uzgajališta, prečišćavanje otpada ili kupovinu opreme za proizvodnju, preradu i plasman;
- Promovisanje partnerstva između naučnika i subjekata u sektoru ribarstva.

Ribarske luke

- Poboljšanje uslova pod kojima se proizvodi ribarstva istovaruju, prerađuju i skladište u lukama;
- Snabdijevanje gorivom, ledom, vodom i strujom;
- Održavanje ribarskih brodova i opreme za opravku;
- Unapređivanje pristaništa kako bi se poboljšala bezbjednost tokom istovara ili utovara proizvoda;
- Kompjuterizovano upravljanje aktivnostima ribolova.

Promovisanje i razvoj novih tržišta

- Sprovođenje nacionalnih i međunarodnih promotivnih kampanji;
- Prodaja viška ili nedovoljno eksploatisanih vrsta koje se odbacuju ili za koje nema komercijalnog interesa;
- Implementiranje politike kvaliteta za proizvode iz ribarstva i akvakulture;
- Promovisanje proizvoda dobijenih metodama koje imaju mali uticaj na životnu sredinu;
- Sertifikacija kvaliteta;
- Etiketiranje, uključujući i etiketiranje proizvoda ulovljenih korišćenjem metoda ribolova povoljnih za životnu sredinu;
- Promotivne kampanje za proizvode ili kampanje za poboljšanje imidža sektora ribarstva;
- Ispitivanja tržišta.

Održiv razvoj priobalnih zajednica

- Održavanje ekonomskog i društvenog prosperiteta ovih područja i vrijednosti proizvoda ribarstva i akvakulture;
- Održavanje i razvoj radnih mjesta u priobalnim ribolovnim oblastima kroz pomoć za diverzifikaciju ili ekonomsko i socijalno prestrukturiranje oblasti suočenih sa socio-ekonomskim teškoćama zbog promjena u sektoru ribarstva;
- Unapređivanje kvaliteta životne sredine u priobalju;
- Podrška i razvoj saradnje između nacionalnih i međunarodnih priobalnih ribolovnih oblasti.

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

639.2(497.16)

STRATEGIJA razvoja ribarstva Crne Gore i
jačanje kapaciteta za implementaciju Zajedničke
politike ribarstva EU. - Podgorica : Ministarstvo
poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, 2006
(Podgorica : Studio Mouse). - 94 str. : ilustr.
; 27 cm

Na vrhu nasl. str.: Republika Crna Gora, Vlada
Republike Crne Gore. - Tiraž 300.

ISBN 86-85799-03-1

а) Рибарство - Развој - Црна Гора
COBISS. CG-ID 10933264